

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ET TILBAGEBLIK

H. P. HANSSEN

GRÆNSESPØRGSMÅLET. Bidrag til dets
Historie. En Redegørelse. 1920.

FRA KRIGSTIDEN. Dagbogsoptegnelser
I—II 3. Oplag. 1925.

FRA KAMPAARENE. Afhandlinger og
Foredr. g. 1928. .

H. P. HANSSEN

ET TILBAGEBLIK

BARNDOM OG UNGDOM

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - MCMXXVIII

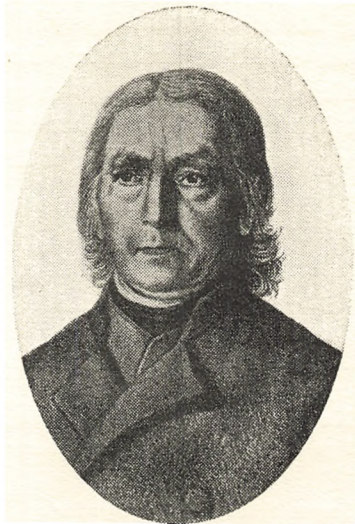
**COPYRIGHT 1928 BY GYLDENDALSKE
BOGHANDEL NORDISK FORLAG - COPENHAGEN**

—
OPLAG: 2000 EKSEMPLARER

—
**PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN**

I N D H O L D

	Side
Min Slægt	7
Mit Hjem	16
Vore Naboer	34
Barndoms minder	54
Hos Jep Fink	78
Nørremølle 1877—80	85
Landvæsenselev 1880—81	96
Askov Højskole 1881—83	101
Paa Nørremølle 1883—85	120
Askov Højskole 1885—86	142
Askovkammerater	156
Opbrud fra Hjemmet	163
I Leipzig	168
Paa Strejftog gennem Tyskland	188
I København	201
I Berlin	229

Jørgen Hanssen
1732—1819.

MIN SLÆGT

Min Slægt har brede Rødder i Sønderjylland. Stærkest forgrenede er de i Sundeved. Min Tipoldefader ligger jordet paa Dybbøl Kirkegaard, min Oldefader, Bedstefader og Fader paa Sottrup Kirkegaard. Men min Tipoldefader var født i Solt i Angel, min Farmoder i Store Vi Vest for Flensborg og min Moder i Ulkebøl paa Als. Ingen af mine Forfædre har, saavidt jeg kan følge min Slægt tilbage — det vil sige til Midten af det 17. Aarhundrede — haft deres Bopæl udenfor Sønderjylland.

Min Oldefader, Gaardejer og Sandmand *Jørgen Hanssen* i Sottrup blev født i Ragebøl, Dybbøl Sogn, 1732. Fra hans 7 Sønner og 2 Døtre nedstammer en vidt udbredt Slægt. Jørgen Hanssen var en fremragende og efter Tidens Forhold meget vel oplyst Bonde. Han var tillige en meget from Mand. Hjemmefra stærkt paavirket af Pietismen traadte han senere i nær Forbindelse med Hernhuterne. Han skrev ikke blot sit danske Modersmaal, men ogsaa det tyske

Sprog fejlfrit og havde en smuk og tydelig Haandskrift. Digte af ham, som endnu er bevarede, viser, at han ogsaa skrev velklingende Vers. Som Prøve herpaa gengiver jeg nogle Vers af et længere Digt, som han har skrevet „Om den indbrydende og overhaandtagende Fordærvsens Strøm i Lærdommen“:

O! Du arme Syndres Glæde,
Sødeste Immanuel,
Vil man Dig nu undertræde?
Du, som gjorde Alting vel.
Fordum Dig dit Folk forskød
og forfulgte til din Død.
Nu dit Folk, som skulde være,
lige Fjendskab mod Dig bære.

Ingen Synd af alle Synder
er saa grov at tænke paa,
som naar Frækheds Aand begynder
i Guds Visdom at indgaa.
Og vil med sit stolte Sind
pustet op af Slangens Vind
Guds Raad plat til Løgn udgjøre,
som vi i hans Ord kan høre.

Høje Tanker, stolte Sinde
Ædder Spy af Slangens Gift
har de i Fornuften inde,
som det gjør, at de saa stift
vove sig med trodsigt Mod
Jesu dyrebare Blod,
som der randt for dem at redde
saa foragtlig undertræde.

O, I arme! Om I kjendte
ret Naturens giftig Rod,
skulde Eders Øjne rinde
ud af Angest Taareflod
for saa grov en Daarlighed
I begaa, at I herved
for en hellig Gud tør træde
i saa grovt besmittet Klæde.

I vil nu med Voksevinger
 storme Gud og Himlen an.
 Skjøndt det Eder ej gelinger,
 aldrig naa I vil det Land!
 I vil op mod Solen gaa,
 men dens Straaler falder paa,
 Vingerne af Hede smelte
 og I ned i Pølen vælte.

Bedre var paa Jakobs Stige
 I en Stang blandt Engle fik,
 de paa den fra Himlens Rige
 kom og did igjen opgik.
 Guds Ords Stige er den Vej,
 hvorpaa man vildfarer ej,
 hvo, som op paa den vil stige,
 lyklig naar til Frydens Rige.

Sjælehyrde! Du, som kjender
 hvert af disse arme Faar,
 der saa vildsomt fra Dig rende
 og i yderst Fare staar,
 søg dem med utrættet Flid
 for endnu i Naadens Tid
 dem af Ulvens Klør at redde
 og dem til din Hjord at lede.

Men, o Zion! Guds Veninde,
 Du, som han paa Arme bær,
 fast i Aanden Dig forbinde
 til at staa mod Fjendens Hær.
 Synes Ulvens Magt end haard,
 langt din Hyrdes overgaar.
 Hvo vil af hans Haand Dig rive,
 naar Du kun hos ham vil blive.

Joh. 10. 27—28.

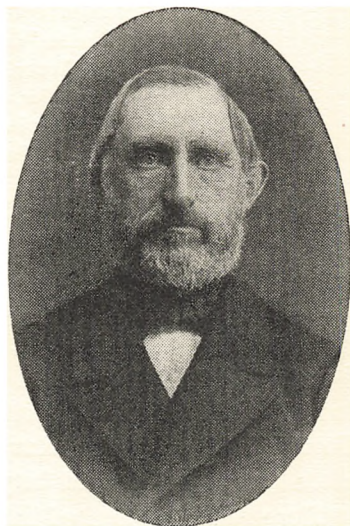
Af Jørgen Hanssen's Efterkommere har adskillige tildraget sig Opmærksomhed i videre Kredse. Biskop *Jørgen Hansen* paa Als og Nationaløkonomen Professor *Georg Hansen* i Göttingen og Berlin var begge hans Sønnesønner, ligesaa Stænderdeputeret, Sognefoged *Jørgen*

Hanssen i Ravnskobbel og cand. theol. *Fritz Hanssen*, som i 1848 sammen med Historikeren Theodor Mommsen redigerede „Schleswig-Holsteinische Zeitung“. To af hans Sønner *Jørgen Hanssen* i Hamborg, fra hvem den tyske Gren af Slægten nedstammer, og *Lorenz Nikolai Hanssen* i Kapstaden, var ansete Købmænd. Det samme gælder hans Sønesøn *Edvard Hanssen* i Lissabon, men især en anden Sønesøn *Hans Peter Hanssen*, i Tredserne en af Cheferne for Østasiens næststørste Handelshus Dent & Co. i Shanghai, senere Partner i Handelshuset Alfred Dent & Co., sammesteds. Forretningsdygtigheden er gaaet i Arv til yngre Medlemmer af Slægten. Købmændene *Stephan Hansen* og *Justus Hansen* i Kristiania, som Byen i deres Velmagtsdage hed, vandt megen Anerkendelse. *Georg Hansen* og *Dane Hansen*, Sønesønner af Jørgen Hanssen i Ravnskobbel, er begge fremragende Forretningsmænd. Georg Hansen har som Ingeniør anlagt Amerikas største Kobbermine og er nu i Utah Direktør for et af de største amerikanske Olieselskaber. Dane Hansen er Grosserer, Bankdirektør og stor Jordejer i Logan i Kansas. Af andre af Jørgen Hanssens Efterkommere nævner jeg endnu *Anna Hansen*, Forstanderinde for den af den hannoveranske Adel oprettede Opdragelsesanstalt for forsømte og forbryderiske Børn i Altencelle i Hannover. Til samme Gren af Slægten hører den af det danske Landbrug højt fortjente Landhusholdningskonsulent *Peter Jessen* og hans Søn Statsgeolog Dr. *Knud Jessen*. Af de yngre Slægtled kan endnu nævnes Borgmester *Holger Fink*, Aabenraa. Men de fleste af Jørgen Hanssens Efterkommere har været og er dygtige og driftige Bønder.

Min Bedstefader *Christen Hansen*, døbt Jørgensen, født 1784, var Jørgen Hanssens yngste Søn. I sin Ungdom vilde han gerne have lært Handelen, men tre af hans Brødre var da allerede Købmænd. Det syntes hans Fader kunde være nok. Han satte ham derfor i Snedkerlære, men det havde han ikke Lyst til. Da Læretiden var ud-

staaet, gik han derfor til Søs. Efter en haard Rejse til Rusland som Letmatros opgav han, draget af sin Lyst til Handelen, atter Søen. Uden Kapital begyndte han, understøttet af sine Brødre, en lille Forretning: Brændevinsbrænderi i Forbindelse med Landhandel i sin Fødeby Sottrup, og skønt Tiderne efter Statsbankerotten var meget vanskelige, oparbejdede han snart en betydelig Forretning. I 1825 købte han Nørremølle, hvor han derefter drev Brændevinsbrænderi, Maltgøteri, en Tidlang tillige bajersk Ølbryggeri, Landhandel og Landbrug.

Nørremølle var, da Christen Hansen købte Ejendommen, et Landbolssted. Navnet stammer fra en Krudtmølle, som sprang i Luften i det 16. Aarhundrede. Hertug Hans den Yngre inddæmmede en Vig af Allsund, førte Vand derved gennem en dyb Kanal, og flyttede

Christen Hansen.
1825—1892.

derefter Møllen ned til det af ham oprettede Sandbjerg Gods. Christen Hansen købte gentagne Gange Jord ind til Nørremølle, fik Jorderne vel arronderede ved hensigtsmæssige Byttehandler, og efterlod sig Ejendommen som en anselig Bondegaard. Han var en meget dygtig Forretningsmand. Brændevinsbrænderierne spillede den Gang en lignende Rolle for Landbruget, som Mejerierne senere hen. De opkøbte Kornet i de omliggende Sogne og brændte det. Med Spølen fedede de Kvæg. Brændevinen eksporterede de for en stor Del til Norge. Der var den Gang cirka 200 Brændevinsbrænderier i Sønderjylland. I Forbindelse med Brænderiet drev han tillige Maltgøteri og i 1837 oprettede han

et bajersk Ølbryggeri, som han dog efter nogle Aars Forløb atter maatte standse, fordi han endnu den Gang ikke kunde faa Øllet afsat. Dertil kom saa en betydelig Landhandel. Bønderne leverede Korn og købte Kolonialvarer og andre Fornødenheder. Med Respekt for Christen Hansens Driftighed og Dygtighed sagde man i Sundeved:

„Ned' ved Christen i e Sig
 Der hæ' de Skik.
 Jen bruer, og jen brænder,
 jen løffer, og jen render
 Alt gær i e fuld Fos!
 Ja!“

I Flensborg, hvor han gjorde betydelige Forretninger, nød han megen Anseelse. Han var ligesom sin Fader Sandmand og en vel oplyst Mand. Foruden det lokale „Sønderborg Ugeblad“ holdt han baade „Itzehoer Nachrichten“ og „Aarhus Stiftstidende“, Hertugdømmernes og Nørrejyllands mest udbredte Blade. Da han i 1848 døde, efterlod han sig foruden Nørremølle med de dertil hørende Forretninger, Gaarden Ravnskobbøl i Dybbøl Sogn og en efter Datidens Forhold betydelig Formue.

Flere Aar før sin Død havde Christen Hansen med kyndigt Blik og praktisk Sans udset min Fader *Christen Hanssen* til sin Efterfølger som Ejer af Nørremølle. Af hans 5 Sønner fandt han ham bedst egnet til at føre Forretningerne videre. Han ledede selv hans Uddannelse og lod ham bl. a. lære Bryggeriet i Flensborg i Haab om, at denne Gren af Forretningen atter kunde genoplives. Min Fader overtog Nørremølle i 1848 kort før Krigens Udbrud og fortsatte med Held Forretningerne. Det gamle Brænderi blev i 1857 afløst af et større moderne Dampbrænderi. Staldene blev udvidet, saa vi kunde have 60 Stykker Fedekvæg paa Spøl, foruden Gaardens sædvanlige Besætning af Malkekvæg. Nørremølles Jordtilliggende blev i Tredserne fordoblet ved Køb af en Nabogaard. Efter Indlemmelsen i Preussen standsede min Fader i 1867 resolut

Brænderiet, fordi han med kyndigt Blik indsaa, at Kornbrænderierne ikke længere havde Eksistensmuligheder. Flere Ejere af Nabobrænderier, som endnu fortsatte nogle Aar, blev ruinerede. Hans Tab blev derimod ved den rettidige Standsning begrænset og, da Tiderne iøvrigt bar med, hurtigt overvundet.

Min Fader var ligesom min Oldefader en kundskabsrig, gudhengiven Mand, skrev ogsaa ligesom han Vers, læste meget og talte og skrev korrekt Tysk. Fra sin Ungdom af stærkt interesseret i det offentlige Liv holdt han altid ved Siden af de lokale Blade et Hovedstadsblad. I min Barndom holdt han „Dybbøl-Posten“, „Dannevirke“ og „Fædrelandet“, dertil i særlig bevægede Tider et tysk Dagblad, endvidere et illustreret dansk Ugeblad, „Dansk Folketidende“ og „Højskolebladet“. Da vi ogsaa havde let Adgang til Bøger, savnede vi saaledes aldrig Læsning i Hjemmene.

Efter Ulykkesaaret 1864 fik min Fader en mere fremskudt Stilling i Nationalitetskampen. Økonomisk uafhængig, indflydelsesrig paa sin Hjemegn og vel anset i alle Kredse blev han i en Tid, hvor Sønderjyderne ikke havde anden politisk Organisation, af Hovedførerne betragtet som Danskernes første Tillidsmand i Sundeved og i Reglen tilkaldt til de fortlørlige Sammenkomster af fremstaaende danske Mænd fra alle Strøg af Nordslesvig, paa hvilke de for Nationalitetskampens Førelse afgørende Beslutninger blev taget. Naar man saa, efter at de alvorlige Forhandlinger var endt, fortsatte med selskabeligt Samvær, var han i Reglen Forsangeren. *Nikolai Ahlmann* fortalte mig i sine sidste Aar, at hans smukkeste Minder fra den Tid, han var sønderjydsk Rigsdags- og Landdagsmand, var knyttet til disse Smaamøder, og at han fra dem især med Glæde mindedes min Faders kraftige og klangfulde Sangstemme.

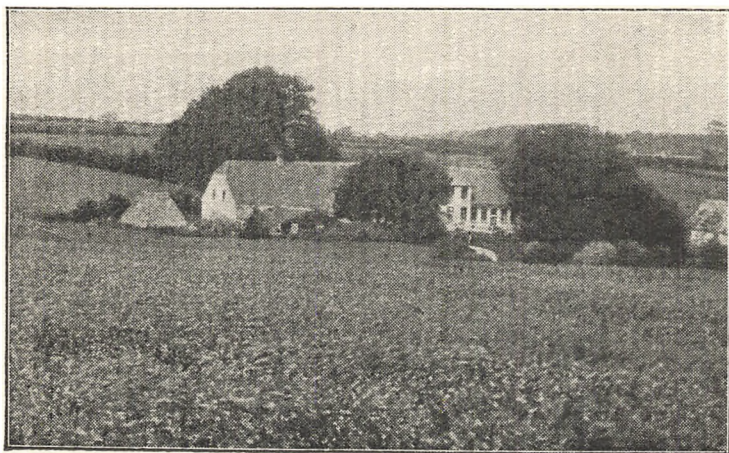
I Foraaret 1867 valgtes min Fader til Medlem af en Syvmands-Deputation, som blev sendt til Berlin for ved

personlig Henvendelse til Kong *Wilhelm* at udvirke, at de dansksindede Embedsmænd fik Edsaflæggelsen udsat, indtil Pragfredens § 5 var opfyldt. Det lykkedes ikke Deputationen at faa Foretræde hos Kongen. Den maatte nøjes med at aflevere en Adresse og fik senere et meget unaadigt skriftligt Svar. Min Fader besøgte ved denne Lejlighed sin Fætter Professor *Georg Hanssen*, som iøvrigt var gift med hans Kusine. *Georg Hanssen* var født og opvokset i Hamborg, hvor hans Fader i sin Ungdom havde nedsat sig som Købmand. Paavirket af Frihedsbevægelsen i Tyskland og som Nationaløkonom kritisk overfor det danske Styre, havde han i 1830 sluttet sig til Uwe Jens Lornsen og udbredt hans Skrift i det østlige Holsten. Som Følge deraf var han bleven anklaget sammen med Uwe Jens Lornsen, men frikendt og senere ansat i det slesvig-holstenske Kancelli i København. I sine Drengenaar havde han i nogen Tid opholdt sig paa Nørremølle. Gaardens Drift i Datiden har han skildret i „Agrarhistorische Abhandlungen“. Skønt staaende i en anden politisk Lejr opretholdt han ogsaa senere Forbindelsen med sine danske Slægtninge. Fader blev derfor meget vel modtaget. Tyve Aar senere sendte *Georg Hanssen* sin yngste Søn til Nørremølle, for at han kunde lære sine danske Slægtninge at kende. En ældre Søn, højtstaaende preussisk Statsembedsmand, og en Datter, gift med den sidste preussiske Kommandant i Sønderborg, General v. d. Schulenburg, har endnu under og efter Verdenskrigen staaet i Brevveksling med os. Det er et smukt Træk, at denne preussiske General, som følte Tysklands Nederlag dybt og smerteligt, men havde haft Lejlighed til at studere Forholdene i Nordslesvig paa nært Hold, efter Verdenskrigen var overlegen nok til at lykønske sin Hustrus danske Slægt i Anledning af Nordslesvigs Genforening med Danmark.

Min Fader fik efterhaanden mange offentlige Tillidshverv. Han var i mange Aar Medlem af Kredsagen (Amtsraadet), Provstisynoden og Synodeudvalget, Kirke-

ældste m. m. Han var med til at grundlægge „Dybbøl-Posten“ og „Sandbjerg Højskole“. I Firserne overtog han Tilsynet med de danske Krigergrave i Sundeved. For sin Virksomhed paa dette Omraade blev han udnævnt til Ridder af Dannebrog samtidig med, at J. P. Reimers, som førte Tilsynet paa Als, fik Fortjenstmedaillen i Guld. Krigsministeriet havde allerede meddelt dem Udnævnelsen, da den preussiske Regering nedlagde Protest imod Dekorationerne, og de som Følge deraf maatte bortfalde og erstattes med en Takskrivelse.

Min Fader døde 1892 efter en svær Operation paa Sygehuset i Kiel. Ved hans Baare sang vi en Salme, som han selv havde digtet med sin Død for Øje.

Nørremølle.

MIT HJEM

Jeg havde et udmærket Hjem, fromme, milde og kærlige og tillige dygtige og energiske Forældre. Min Moder, *Anna Marie Andresen*, var født i Ulkebøl paa Als, men min Morfader, *Hans Christian Andresen*, solgte i 1826 sin Fædrenegaard, fordi han som frihedskær Mand ikke kunde finde sig i den Hoveripligt til Herregaarden Rønhave, der laa paa Gaarden. Hans Forfædre havde ellers i mindst 4 Slægtled tilbage til Midten af det syttende Aarhundrede siddet paa samme Gaard. Min Mormoder *Cæcilie Hammer* var en Datter af Degn og Skoleholder *Hans Jørgen Hammer* i Ulkebøl, hvis Fader, Farbroder og Farfar før ham ligeledes tilbage til det syttende Aarhundrede havde været Degne i Ulkebøl. Fra denne Slægt nedstammer flere bekendte Mænd, deriblandt Landskabsmaleren *Hans Jørgen Hammer*.

Min Morfader købte samme Aar en Gaard i Snogbæk, som nu ejes af hans Sønesønssøn. Han døde i en forholdsvis tidlig Alder. Jeg ved derfor ikke stort mere om ham, end at min Moder, som var hans Øjesten, holdt meget af ham. Hun har fortalt mig, hvor glad hun blev, da

han en Dag kom og forærede hende en lille af ham selv lavet og pyntelig malet Høstrive og sagde, at nu var hun stor nok til at gaa med i Marken og binde op efter ham. — Den Dag min Moder før Konfirmationen blev afhørt hos Præsten, gik han ud i sin Skov og fældede en stor Elm. Den blev savet i Planker og lagt hen, for at Træet kunde være passende tørt, naar hans Datter var giftefærdig og skulde have Udstyr. Det var almindelig Skik hos Bønderfolk i Sundeved den Gang. Af Elmen blev der bl. a. senere af en dygtig Landsbysnedker lavet et Skatol, som min Moder bragte med sig til Nørremølle, og min Fader senere benyttede som Skrivebord. Efter hans Død forærede min Moder mig det til varigt Minde.

Min Mormoders Moder havde i første Ægteskab været gift med Boy Boysen paa Majbølgaard. Derfra havde hun medbragt værdifulde Kobberstik, gammelt Sølvtoj, fint Porcellæn, Kobber- og Messingtøj, hvoraf meget var gaaet i Arv til min Mormoder. Hun var i min Barndom en elskelig gammel Kone. Hvor var det festligt, naar vi ved Sommertid var til Fødselsdagsgilde hos hende og drak Kaffe af hendes gamle fine Porcellænskopper. Hvor var det hyggeligt, naar hun i fint Vejr kom spadserende ned til Nørremølle med sin brune „Nakkappekurv“ i Haanden, hvori hun i Reglen ogsaa havde Godter til os Børn, og hvor har mine Søskende og jeg haft det godt hos hende i Juletiden!

Min Moder var tidligt blevet forlovet med Fader. Spurgte vi hende spøgende, hvor gammel hun egentlig havde været, svarede hun rask: „Jeg har aldrig været forlovet. Det var ikke Skik den Gang, jeg skulde kun ha' Fader!“ Men de havde været Skolekammerater, Legekammerater og gode Venner fra Barneaarene af. Efter Konfirmationen havde min Fader, som han i et fortroligt Øjeblik røbede overfor mig, i Frygt og Bæven gennemlevet et Par kritiske Aar, thi skønt han var et Aar ældre, var min Moder fuldt udviklet og meget ombejlet af fuldvoksne Karle, mens han endnu blev betragtet som Dreng. Men

hun vidste nok, hvad hun vilde. Hun holdt fast ved sin Barndomsven, og deres Ægteskab blev meget lykkeligt. Ved min Faders Baare kunde jeg med Sandhed sige, at jeg aldrig havde hørt et eneste ondt, saarende eller ukærligt Ord mellem mine Forældre. Skønt hver især stærke og i mange Henseender særprægede Personligheder smeltede de sammen i fuldstændig Harmoni. Da jeg som Arv efter min Moder fik hendes Salmebog med Sølvspænder, som hun havde faaet i Fæstengave, fandt jeg indlagt i den et Digt, som min Fader havde skrevet til hende i fremrykket Alder, og hvoraf jeg aftrykker et Brudstykke, fordi det viser, hvor let han skrev Vers, og ogsaa paa anden Maade giver et Bidrag til hans Karakteristik:

„Kan Du huske, da vi begge legte paa den frosne Eng,
Du en yndig, kraftig Pige, jeg en lang, opløben Dreng.

Kan Du huske, da vi begge knælede ved Altrets Fod,
Lovede vor Pagt at holde, hvad der end os forestod.

Kan Du huske, da vi begge stode ved din Faders Hus.
Jeg var vandret ved din Side stille hjem fra Kroens Sus.

Kan Du huske, at jeg sagde: Kære, vil Du være min,
At Du gav mig Haand og sagde: Evigt vil jeg være din.

Husker Du, vi tog Vorherre med som Tredie i vor Pagt,
Bad ham kærligt den bevare med sin Naades stærke Magt.

Kan Du huske mangen Aften, vi gik bort fra Gildets Larm
For i Havens lune Skygger sødt at hvile Arm i Arm.

Kan Du huske Nattergalen, hvor den slog sin Trille sød,
mens til os Musikens Toner fra det fjerne Gilde lød.

Kan Du huske, da vi begge atter stod for Herrens Bord,
Gav det Løfte, at vi vilde følges ad som een paa Jord.

Husker Du hin første Aften, da Du kom her til vort Hjem,
At vi læste med hverandre, hvad jeg nu vil sætte frem:

Salig er den Mand, som frygter Herren og gaar paa hans Vej,
Han skal ret velsignet være, ham Guds Naade slipper ej.

Frugtbar skal hans Hustru blive som et Vintræ i hans Jord,
Og hans Børn som Oliekviste samles skal omkring hans Bord (Ps. 128).

Herligt er de Ord opfyldte i de mange Naadens Aar,
Thi vort Liv, det har jo været som en yndig frugtbar Vaar.

Nu er vi jo blandt de Gamle, Støvets Aar vi snart kan naa,
Og den Time snart kan komme, da vi Vandrebudskab faa,

Derfor lad os endnu begge dvæle ved vor Ungdomstid,
Takke Gud for al hans Naade, for at han var os saa blid.

Da min Moder i 1849 som ung Kone overtog Husførelsen paa Nørremølle, blev hun stillet overfor vanskelige Op-gaver. Det var midt i Krigstiden, og Sundeved var en eneste stor Krigsskueplads. Gaarden var belagt med en saa stor tysk Indkvartering, at mine Forældre kun havde et lille Loftskammer til egen Raadighed. Forretningen var omfattende og udvidedes stadigt. Bønderne fra de omliggende Landsbyer solgte for det meste deres Korn og købte deres Kolonialvarer hos os. De blev modtaget som Gæster ligesom i de gamle Købmandsgaarde. Øl, Snaps og Tobak stod altid til Tjeneste. Der var ogsaa Tale om Kaffe og Smørrebrød, og de maatte underholdes, mens Indkøbene bragtes i Orden. Dernæst var Nørremølle Stamgaarden, hvor en talrig Slægt samledes, og mine Forældre følte det som en hellig Pligt at modtage deres Slægtninge saaledes, at de gerne kom i deres tidligere Hjem. Dette lykkedes sikkert ogsaa.

To Familiedage aarlig samlede især Slægten. Den første var Juledag, den vigtigste var Faders Fødselsdag den 28. September. Da kom mine to Farbrødre og min Faster fra Dybbøl, min Faster fra Als og min Farbroder fra Felstedskov med deres Ægtefæller og Børn, og saa tillige alle mine Forældres i Sognet boende Søskende og deres nære Paarørende. Jeg husker disse Festdage helt tilbage til den Tid, da de blev fejrede i det gamle Stuehus paa Nørremølle, som blev nedbrudt i 1872. Der var dækket i den „øverste Pissel“. Mens der i den „nederste Pissel“ var Bræddegulv med Tæpper, polstrede Møbler og Gardiner,

var den „øverste Pissel“ et stort firefags Rum med Stengulv og kalkede Vægge, bestemt til Gildeshal. Her dækkedes der paa lange Borde langs Væggene. Først blev der drukket Kaffe med Masser af hjemmebagte Kager, som Moder var dygtig til at bage. Derpaa samledes man i de andre Stuer, hvor Tidens brændende Spørgsmaal drøftedes. Samtalen gled dog hurtigt ind paa Krigen. Meget af, hvad jeg ved disse Lejligheder har hørt fortalt som Selvoplevelse af Mænd, hvis Troværdighed var hævet over enhver Tvivl, staar den Dag i Dag saa levende for mig, som om jeg personlig havde oplevet det. Saaledes Sønderborgs Bombardement og Brand og Indespærringen i Sottrup Kirke, som jeg senere skal komme tilbage til. Henimod Aften samledes man atter om et rigt dækket Bord med dampende Stege, Grøntsager, Kompot, Ost og Brød og Vin paa Bordet. Og jeg ser endnu, hvorledes man rejser sig og drikker Fødselsdagsbarnets Skaal og raaber Hurra, — og hvorledes Farbroder Jørgen fra Ravnskobbøl derefter med Dannebrogskorset paa Brystet slaar paa Glasset, alvorligt og værdigt rejser sig og siger: „Nu er vi samlede her, vi 9 Søkende med vore Familier, men én savner vi i vor Midte: vor Broder Hans Peter i Kina; I Tankerne vil han sikkert i Dag være hos os. Lad os mindes ham, tømme et Glas paa hans Velgaaende og bede Broder Christen om at bringe ham vor hjerteligste Hilsen, naar han atter skriver!“ Saa rejste de sig alle, tavse og alvorlige, og drak den fraværende Broders Skaal.

Min ældste Farbroder *Jørgen Hanssen* fra Ravnskobbøl, Sognefoged i Dybbøl, Stænderdeputeret mellem Krigene og Dbmd., var en udmærket Mand. Jo ældre jeg bliver, desto højere værdsætter jeg ham. Højt begavet, kundskabsrig og klog blev han tidlig draget ind i det offentlige Liv og overlæsset med ulønnede Æreshverv. Som Følge deraf fik han ikke sin Gaard saa godt drevet, som det havde været ønskeligt. Da Krigene tilmed paaførte ham betydelige Tab, og han havde en stor Børneflokk, var hans økonomiske Forhold

ikke gode, hvad der senere hæmmede ham meget i Brugen af sine medfødte Evner. Men han havde altid Raad til at købe gode, selv dyre Bøger og læste meget. Da jeg var i Konfirmationsalderen, kom han en Dag ned til Nørremølle. Mine Forældre var ikke hjemme, og jeg søgte saa at underholde ham. Han benyttede da Lejligheden til at føle mig ordentlig paa Tænderne, og jeg har formodentlig bestaaet Prøven til hans Tilfredshed, thi han blev overordentlig venlig og sagde, at naar han kom igen, vilde han tage en Bog med til mig. Nogle Dage efter kom han og gav mig H. Chr. Ørsted: „Aanden i Naturen“, idet han sagde: „Det er den bedste Bog, jeg kender. Derfor skal Du ha' den.“

Jørgen Hanssen var kun 18 Aar gammel, da min Bedstefader ansatte ham som Bestyrer af Ravnskobel. To Aar senere fik han den som Ejendom og giftede sig. Gaarden blev senere nedskudt baade under Treaarskrigen og i 1864. Under Treaarskrigen aabnedes der pludselig af Kanonbaade paa Alssund et Bombardement paa Gaarden, som tyske Tropper holdt besat. En Bombe rev en Væg ned og dræbte hans Svoger, som var syg og ikke hurtigt nok kunde komme ud. Der opnaaedes aldrig fuld Krigsskadeserstatning, og Krigene paaførte ham derfor som alt nævnt betydelige Tab.

I sine sidste Skoleaar var Jørgen Hanssen, for at faa en bedre Undervisning, i Huset hos Degn Thomsen i Ullestrup, der var gift med hans Moster. Thomsen var en dygtig Lærer af den gamle Skole, i religiøs Henseende udpræget Rationalist. Jørgen Hanssen var stærkt paavirket deraf. Han var endvidere Helstatsmand. Nogle Breve fra Krigsaarene til min Farbroder i Kina, som jeg har ladet trykke som Manuskript i et lille Hefte „Breve fra Krigsaaret“, viser hvor selvstændig, klarttænkende og betydelig en Mand han var.

Ved Familiesammenkomsterne holdt han meget af at indlede religiøse Disputer. Hans Brødre var fra Hjemmet

stærkt paavirkede i pietistisk-hernhutisk Retning, min Fader og flere andre Slægtninge senere i grundtvigsk Retning. Min Farbroder begyndte gerne med at angribe „Indre Mission“, som iøvrigt den Gang var meget godt repræsenteret i Sundeved af Præsterne *Emil Clausen* i Dybbøl og *H. Lawaetz* i Sottrup, og søgte derpaa at vinde Tilslutning til sit rationalistiske Standpunkt. Han havde læst Darwins Værker, som i I. P. Jacobsens Oversættelse var gjort ham tilgængelig, og jeg husker, hvorledes han en Gang forfærdede sine Søskende og æggede dem til Modsigelse ved at docere hans Lære. Det gav først et meget heftigt Ordskifte. Saa indtraadte der pludselig en Pause. Min Fader henvendte sig da til sin Svoger *Hans Christian Eriksen* fra Broballe paa Als med de Ord: „Du har været saa tavs, Svoger, lad os høre din Mening.“ „Ja,“ svarede han da, „Te æ jo itt nok troer, te der er et Slavs højere Væsen til, det vil æ jo itt sej, men hvad det øvrige Svin-sen og Svansen angær, gi'er æ pinte itt møje for et“. — Det var hans Trosbekendelse!

Han var i mange Henseender en stor Original. Længe før Andelsmejerierne opstod, havde Bønderne i Broballe anlagt et Fællesmejeri som Bøttemejeri efter holstensk Mønster. Min Fader interesserede sig meget for alt indenfor Landbruget, som smagte af Forretning, og spurgte ham noget efter, om han nu ogsaa fik mere ud af sin Mælk end før. „Ja, hvad skal æ sej, Svoger,“ svarede han, „Regnskab, det før' æ itt, men at det nowe tier' gi'er et Bump i e Skatol, det vil æ itt nægt'.“

Jeg kunde fortælle mange morsomme Træk om ham, men det vilde føre for vidt. Han tilhørte en kraftig Slægt. Hans Moder var i 1825 en Aften, mens hun klædte sig af, bleven skudt ind gennem Vinduet. Kort forinden var hans Fader, som havde været en dreven Krybskytte, af Hertugen bleven udnævnt til Distriktsjæger. Man mente derfor, at Kuglen var affyret af Krybskytter og tiltænkt ham. Mordet blev aldrig opklaret. Hans Broder Henrik Erik-

sen i Mels, som havde tjent ved Dragonerne, organiserede og kommanderede i 1848 Landstormen paa Als, hvad jeg senere vil komme tilbage til.

Ved Familiesammenkomsten paa Nørremølle var min Farbroder *Henrik Hansen* fra Dybbølmark og min Faster *Mistin*, gift med *H. P. Hansen Fogd* i Dybbøl, altid sikre Gæster. De to Familier havde lidt meget under Krigen. De maatte ligesom min Farbroder fra Ravnskobbøl rømme deres Hjem efter Tilbageslaget fra Dannevirke, og kom saa med deres Familier til Nørremølle, hvor vi derefter var 18 Børn, foruden voksne Gæster og en stor Indkvartering. Henrik Hansens Gaard, som hans Sønnesøn nu ejer, ligger ved Vemmingbund. Halvdelen af Skanse Nr. 2, Ankers og Castenskjolds Skanse, laa paa dens Jord. Gaarden, som laa lige foran Skansen, blev afbrændt og jævnet med Jorden. Markerne blev gennemskaaet af Løbegrave og oprevne af Bomber og Granater. Han naaede kun at faa Laderne genrejste, inden de nye Magthavere gjorde Dybbøl til en preussisk Fæstning af anden Rang. Og dermed laa Gaarden indenfor Fæstningsrayonen. Al videre Bygning blev forbudt. Der maatte end ikke flyttes saa meget som en Dør i de Bygninger, der alt var rejst. I den ene Lade var der Sommeren 1864 bleven indrettet et Par Værelser til foreløbig Brug. I dem maatte han leve med sin talrige Familie — han havde i to Ægteskaber 11 Børn — til Dybbøl atter henvend 25 Aar senere blev nedlagt som Fæstning. Gaarden var i al den Tid usælgelig. Krigsskadeserstatningen blev kun til Dels udbetalt. Preussen overtog med Hertugdømmerne Forpligtelsen til at betale den resterende Trediedel af Krigsskadeserstatningen. Men den blev aldrig betalt. Min Farbroder blev alligevel en ret velstaaende Mand, da han drev Gaarden godt og ikke havde mange Fornødenheder.

Min Fasters Mand *H. P. Hansen* blev altid kaldt Peter Fogd. Navnet hidrørte fra, at hans Forfædre langt tilbage havde været Byens ledende Mænd. Deres Gaard ligger midt

i Dybbøl By og ejes nu af deres Sønnesøn af samme Navn. Den blev ikke afbrændt, men frygtelig ramponeret. Deres ældste Søn laa som Artillerist i Skanserne og var med til at beskyde sin Fødeby. Nogle Dage før Stormen blev han saaret i Benet af en Granatstump. Deres næstældste Søn og deres Svigersøn var med baade ved Dannevirke og Fredericia. Den øvrige Familie var under hele Krigen hos os paa Nørremølle. I disse haarde Tider stod det gode Sammenhold, der altid havde været i Slægten, sin Prøve. Mine Forældre gav ikke blot de tre Familier Husly og frit Ophold under Krigen, men tillige ret betydelige Summer til Hjælp ved Opførelsen af deres Gaarde. Fader fortalte mig en Gang, at han under Krigen havde tjent meget paa Brændevinsbrændingen, Kreaturfedningen og Handelen, som han kunde fortsætte lige udenfor Forpostkæden med meget lønnende Afsætning. Men alt, hvad han havde fortjent i Krigen, gav han sine krigsramte Søskende for at lette deres Kaar. Det knyttede dem senere saa meget fastere til det gamle Hjem paa Nørremølle, hvor de altid var velkomne.

I Sottrup var to af min Faders Søstre gift, den ene med Gaardejer *Peter Lorenzen*, den anden med Degn og Skolelærer *Nis Kuntz*. De var begge meget hyppige Gæster i mit Hjem, da de boede nær ved. Den af alle min Faders Søskende, som vi Børn, vore Forældre og hele Søskeneflokken holdt mest af, var min Faster *Anna* gift med min Mormoder *Hans Jørgen Andresen* i Snogbæk. Efter min Farmoders tidlige Død havde hun været sine yngre Søskende en anden Moder. Hun var en sjælden udmærket Kvinde, ejegod, offervillig, elskelig, — hvor har jeg holdt meget af hende. Hjemmenes Beliggenhed i samme By og det nære Slægtskabsforhold medførte, at vi kom meget sammen. Det var en fast Regel, at vi Børn altid besøgte hende og vor Mormor, som var Aftægtskone paa samme Gaard, tre Dage mellem Jul og Nytaar. Hvor var det herlige Dage. De tænkte kun paa at more os Børn. De spillede Sorteper og

Bruus med os, fortalte Historier, sagde Gaader fra Morgen tidlig til Aften sent. Min Morbroder kom nu og da og hjalp med. Han var en kraftig Personlighed, en meget selvbevidst Bonde og havde den foregaaende Slægts Mistillid til Embedsstanden i det hele, men den preussiske i Særdeleshed. I mange Aar var han Valgmand til Landdagen, og det var en af hans store Dage, naar han mødte paa Graasten for at vælge Krüger. Som større Dreng gik jeg meget paa Jagt med ham. Han var en dygtig Skytte og erfaren Jæger, og jeg har haft mange fornøjelige og interessante Jagtture med ham.

I Felstedskov boede min Faders yngste Broder *Lorenz Nikolaj Hanssen*. Han havde i sin Ungdom været Elev paa Rødding Højskole og senere lært Landvæsen under Tesdorpf. Hans Søn, som var et Aars Tid ældre end jeg, var min meget gode Ven. Dybt grebet af den danske Sag, som han gerne vilde tjene af al sin Evne, sluttede han sig i sin Ungdom nær til mig. Desværre døde han tidlig af Brystsyge.

En særlig stor Rolle spillede den af min Faders Brødre, der var længst borte, *Hans Peter Hanssen* i Shanghai. Mellem ham og min Fader bestod der et sjældent trofast Broderskab. Min Bedstefader efterlod sig, som før omtalt, en efter Datidens Forhold betydelig Formue. Skønt min Fader og hans ældste Broder overtog hans to Gaarde Nørremølle og Ravnkobbel paa gode Vilkaar, og han ialt efterlod sig 10 Børn, var min Farbroders Arvepart dog 15,000 Mark Courant, en betydelig Sum for en ung Mand i 1848. Femten Aar gammel var han kommet i Handelslære hos Firmaet A. P. Andresen i Flensborg, hvis Indehaver Casper Andresen var Søn af Andreas Peter Andresen, den bekendte Storkøbmand og Patriot, som i forrige Aarhundredes første Halvdel tolkede sine varme danske Følelser i flydende tyske Vers, og Fader til K. G. Andresen, som i mange Aar var Direktør for Jernskibsværftet i Flensborg. Efter udstaaet Læretid blev H. P. Hanssen

hos Firmaet. Men saa kom de bevægede Martsdage i 1848. Hans Principal sluttede sig til Slesvig-Holstenerne, mens han var udpræget dansksindet. Det gav et spændt Forhold, og da Prinsen af Noer efter Slaget ved Slesvig opslog sit Hovedkvarter hos Casper Andresen, skærpedes Modsætningerne, og det endte med et Brud. Endnu ikke værnepligtig og grebet af en stærk Udlængsel besluttede han at tage ud til det nyopdagede Guldland Kalifornien. Han købte Varer for sin Arvepart, gik med dem ombord i et Sejlskib i Hamborg og naaede efter en seks Maaneders Sørejse til St. Francisko, hvor han begyndte en Forretning. Byen bestod den Gang kun af Træhuse. I Løbet af kort Tid nedbrændte den to Gange, og ved den sidste Brand mistede han omtrent alt, hvad han ejede. En Rejse til Sandwichsøerne med et seks Maaneders Ophold i Honolulu overbeviste ham om, at Forholdene der heller ikke var gunstige for en Forretningsmand med hans Forudsætninger. Efter en Vens Raad tog han da over Oceanet til Kina, hvor han blev meget venligt modtaget af den danske Konsul *Bloch* i Hongkong og fik Ansættelse i hans Forretning. Aaret efter blev han Bogholder i et stort engelsk Firma i Shanghai. I 1855 blev han af en af Cheferne for Østasiens næststørste Handelshus, Dent, Beale & Co. i Shanghai opfordret til at træde over i dette højt ansete Firmas Tjeneste. Og nu avancerede han hurtigt. 1858 blev han forfremmet til Firmaets Hovedbogholder i Shanghai, 1859 blev han Firmaets Repræsentant i Chifoo, derfra kom han i samme Egenskab til Wei-hai-wei, 1861 til Tientsin, 1862 blev han udnævnt til Kontorchef i Shanghai og i 1864 blev han, da en af Husets fem Partnere døde, af de fire øvrige opfordret til at indtræde som Partner. Tolv Aar efter at han med bare Hænder var ankommet til Kina, stod han nu som en af dette højt ansete, verdenskendte Handelshus' Chefer. Hvor vidtspændende dets Forretninger var fremgaar af, at det havde Filialer og Stationer i følgende Havne og Byer: Shanghai, Kanton, Capsing-

more, Swatow, Amoy, Chiochew, Fooschow, Formosa, Takao, Woosung, Ningpo, Chinkiang, Kuskiang, Hankow, Chifoo, Tientsin, Newschwang, Nagasaki, Yokohama og Hakodate. Desuden havde Huset 6 Dampskibe og talrige Sejlskibe i Fart. Af Cheferne havde tre deres Sæde i Hongkong og to i Shanghai. Hovedartiklerne var The og Silke. Theen afskibedes fra Hankow, Kiangkiang og Shanghai til London og New York. Silken afskibedes fra Shanghai og Yokohama til London og Lyon. Fra Hongkong lededes Handelen fra Bombay og Kalkutta med Opium, Ris og Bomuld til Singapore, Manila og Australien. Huset disponerede, da H. P. Hanssen indtraadte som Partner, over en Kapital paa 40 Millioner Kroner.

Over Farbroder Hans Peter laa der i mine Drengear Eventyrglans. Han var portugisisk Generalkonsul i Kina, havde sejlet Jorden rundt to Gange, som Frivillig deltaget i Kampene under Taipingoprøret, var personlig kendt med General *Gordon*, som under Oprøret en Tidlang havde sit Hovedkvarter hos Dent & Co., stod i Venskabsforhold til Sir *Robert Hart*, den bekendte General-Inspektør for det kinesiske Toldvæsen og i Korrespondance med fremragende Danske som General *Raasløf* og Admiral *Steen Bille*, hvem han havde bistaaet under deres Ophold i Kina. Efter at Lord *Elgins* Traktater sidst i Halvtredserne havde aabnet den engelske Handel en Række Havne i Japan, var Dent & Co. det første Handelshus, som søgte at udnytte Chancerne. H. P. Hanssen kom da til Japan og sendte derfra sine Søskende en Mængde Gaver. Vort Hjem var derfor rigt paa sjældne japanske Ting, ligefra herlige, originale Billedbøger, fint broderede Silkevifter og udskaarne Elfenbenssager til alle Slags lakerede Bakker, Kasser, Smaaskabe etc. og dejligt Porcelæn, som førte Tanken ud til de fjerne Lande, hvor han levede og færdedes. I hver Maaned fik Fader Brev fra ham, og disse Breve med Beretninger om Forholdene i det fjerne Østen og interessante Strejflys over Storpolitiken var altid tilgængelige

for os Børn. Som større Dreng studerede jeg dem altid grundigt, thi det var, indtil jeg var 15 Aar gammel, min faste Hensigt at lære Handelen og derefter tage ud til ham. Da min Fader i 1892 døde, skrev min Farbroder til mig, at han, da han i 1849 var taget hjemme fra, havde truffet den Aftale med min Fader, at de skulde skrive til hinanden en Gang i hver Maaned, indtil den ene med Sikkerhed vidste, at den anden var død. Dette Løfte havde de holdt. Alle min Faders Breve fra 1849 til 1892 var i Behold, og han havde truffet testamentarisk Bestemmelse, hvorefter de efter hans Død vilde blive sendt til mig. Mine Søkende og jeg fortsatte derefter Korrespondancen med ham, indtil han i 1912 afgik ved Døden i London, hvor han levede som naturaliseret Englænder i det sidste Afsnit af sit rigt bevægede Liv. Efter hans Død modtog jeg ganske rigtigt alle min Faders Breve, hvoraf jeg har ladet „Breve fra Krigsaaret 1864“ trykke som Manuskript til Slægten. Samtidig modtog jeg tre store haandskrevne Hefter med hans Livserindringer.

Foruden Familien var der en Kreds af Venner, som samledes paa Nørremølle. Med Glæde mindes jeg Madam *Asmussen*. Hun var Enke efter en Skovfoged paa Sandbjerg, med hvem min Fader var gaaet meget paa Jagt. I hendes „Nakkappekurv“, hvori det klædelige Hovedtøj, som ældre Damer bar inden Døre, blev opbevaret, var der altid Godter til os Børn. Fra Sandbjerg kom endvidere den hyggelige gamle Proprietær *Svendsen*, den joviale Møller *Jepsen*, den altid formelt korrekte Godsinspektør *Ohrt* og den altid venligt smilende Forpagter *Hellmann* med deres Familier. Vi kom som Børn i disse Hjem i Juletiden for at plyndre Juletræ og hos Svendsen tillige om Sommeren for at plyndre Kirsebærtræer. Til Hjemmets Gæster hørte endvidere Sognepræsterne i Sottrup og Dybbøl. I min tidligste Barndom kom Pastor *Nis Hansen Bondesøn*, som i Fyrreerne havde kæmpet saa tappert for den danske Sag, næsten dagligt hjemme. Pastor *Bülow* fra Dybbøl, General

Bülows Søn, havde som Frivillig været sin Faders Adjutant under Trearskrigen. Efter Tilbagetoget fra Dannevirke blev han i 1864 arresteret af Preusserne og sammen med andre Fanger ført sydpaa. Under en kort Rast paa Nørremølle fik han Lejlighed til at skille sig af med en Dagbog, som han havde ført under Trearskrigen. Den blev stukket til Side, men Gemmestedet glemt under Krigens Tummel. Tyve Aar senere fandt jeg en Dag Dagbogen i en Kasse med gamle Breve, som var sat hen i en Afkrog paa et Pakkeloft. Jeg sendte den straks til Pastor Bülow, som blev meget glad over atter at modtage sine Optegnelser fra de bevægede Aar. Senere havde de to Sogne et Par gode Præster i *H. Lawaetz*, Sottrup, og *Emil Clausen*, Dybbøl, som begge jævnlige kom paa Nørremølle. De sluttede sig begge til Indre Mission, men satte megen Pris paa vort Hjem, skønt det efterhaanden var bleven stærkt grundtvigsk præget.

Mine Forældre var meget gæstfrie, og Huset stod altid aabent for Gæster fra Kongeriget. I Sommertiden kunde der være Uger og Maaneder, hvor der gik en stadig Strøm af Gæster gennem vort Hjem. Dette gav mig i Aarenes Løb Lejlighed til at stifte mange Bekendtskaber. Til vore ældste Venner, som atter og atter vendte tilbage, hørte Højskoleforstander *H. Rosendal*, Vinding, paa hvis Højskole mine ældre Søskende havde været Elever. Han var altid velset, skattet som en udmærket Foredragsholder, en fængslende Fortæller, en paalidelig Raadgiver i alle af Udvandringen ophvirvlede Spørgsmaal og meget afholdt ikke blot i mit Hjem, men i det hele paa min Hjemegn. I mine Drengaar forærede han mig en Gang Mørk Hansens Bog: „Sønderjydernes Kamp for Modersmaalet“, og jeg husker endnu, hvor glad han blev, da jeg i Genforeningstiden mindede ham derom og tilføjede, at jeg havde studeret Bogen grundigt og haft megen Glæde og Nytte af den. I sin Bearbejdelse og Fortsættelse af denne Bog har han givet en tiltalende Skildring af mit Hjems Gæstfrihed.

I 1873 var min Broder Elev paa Lyngby Landboskole, og dette gav Anledning til, at Skolens Forstander, Capt. *J. la Cour* i 1874 opholdt sig i nogle Dage i mit Hjem, som han ogsaa senere stod i Forbindelse med. *J. la Cour* havde deltaget i Krigen 1864 som Premierløjtnant og Kompagnifører og bl. a. taget fremragende Del i Kampene ved Ragebøl den 17. Marts og paa Arnkielsøre den 29. Juni. For første Gang siden Krigen satte han atter sin Fod i Sønderjylland. Min Fader kørte ham nu rundt paa Slagmarkerne, for at han kunde opfriske Minderne. En Dag kom de kørende fra Dybbøl gennem Ragebøl Krat imod „Fluehøj“, et lille Hus, som blev beboet af en lam Skrædder, som vi kaldte Johannes Iie. Skrædderen, som var Krøbling, sad altid paa Bordet lige indenfor Vinduet og kiggede ud efter de vejfarende. Da *la Cour* fik Øje paa ham, udbød han: „Det er dog forbavsende. Der sidder Skrædderen akkurat, som han sad for ti Aar siden, da jeg i Spidsen for min Afdeling stormede frem imod Huset og kommanderede ham ud, for at vi kunde afbrænde det!“ Min Fader holdt, og Skrædderen kom hinkende ud. „Kender De mig?“ spurgte *la Cour*. Skrædderen rystede paa Hovedet. „Jeg er den Officer,“ fortsatte *la Cour*, „som under Kampen den 17. Marts maatte opfordre Dem til straks at rømme Huset, for at det kunde blive nedbrændt!“ „Nej se, er Du det,“ udbød Skrædderen, „saa har Du nu at sørge for, at jeg omsider faar Krigsskadeserstatning!“

Dagen efter sad *la Cour* i mit Hjem og fortalte om sin Deltagelse i Kampene paa Kærhalvøen den 29. Juni. Han vakte især vor Beundring for en ung Officersaspirant, en syttenaarig Københavner, der havde meldt sig som Frivillig og for første Gang var i Ilden, ved at fortælle, hvordan han, da Kompagniet stødte paa Fjenden, i Spidsen for sin Afdeling havde stormet et Hegn. Under Stormen fik han først en Kugle gennem Benet, ænsede det ikke, men stormede videre, fik derefter en Kugle gennem Haanden, stormede trods det videre, naaede Hegnet og sprang som

første Mand op paa Diget. Da fik han fra nærmeste Hold en tredie Kugle, som gik ind af den ene og ud af den anden Side, og faldt haardt saaret i Fjendens Hænder. Danskerne maatte tilbage, og la Cour betragtede ham som falden. Men et halvt Aar senere mødte han ham sund og frisk paa Østergade.

Fortællingen havde gjort et dybt Indtryk paa min Fader. Mange Aar senere havde vi i mit Hjem Besøg af *Erik og Amalie Skram*. Erik Skram var kommen for at gøre Studier til den ypperlige Skildring „Hinsides Grænsen“, som han skrev til Pragtværket „Danmark“. Jeg var den Gang voksen og ledsagede ham paa en Del af hans Vandringer. En Aften fortalte min Fader om sine personlige Oplevelser den bevægede Nat og Dag, da Overgangen til Als fandt Sted. I Tilslutning dertil fremdrog han la Cours Fortælling om den unge, tapre Frivillige. Jeg saa, at Erik Skram fulgte Fortællingen med stigende Opmærksomhed, og da Fader sluttede, satte han bevæget Fingeren paa sit Bryst og sagde stille: „Det var mig!“

En Dag fik vi i mit Hjem Besøg af Bibliothekar *A. C. Larsen*, Forfatteren „Theodoros“. Han fattede megen Interesse for mig. Det var i Høsten, Vejret var ustadigt. Vi havde travlt med Indkørsel. Ingen kunde undværes. Jeg var i Marken, men han fulgte mig utrætteligt spørgende fra Skok til Skok den hele Eftermiddag. Det blev Indledningen til et Bekendtskab, som jeg senere havde megen Glæde og Nytte af under mine Studier i København. — En Sommeraften kom en ung, rask Mand med Randslen paa Nakken og bankede paa. Det var Skoleinspektør *P. Lauridsen*, af hvis livlige Fortællinger om Stillingen i Egene sydvest for Flensborg jeg blev stærkt betaget. Forbindelsen med ham fortsattes og vedvarede til hans Død. Under mit Ophold i København var jeg, som jeg senere vil komme tilbage til, hyppig Gæst i hans Hus.

Hvert Aar kom der danske Officerer for at tilse Krigergravene og sammen med min Fader træffe Bestemmelse

om Rejsningen af nye Mindesmærker i Sundeved. Særlig Pris satte vi paa Oberst *Vaupell* og Kaptain *Tüchsen*. Jeg mindes Besøg af Professor *Jespersen* og af Oldgranskeren *Vilhelm Boie*, men vore fleste Gæster var Folk, som stod i Forbindelse med Højskolerne. Vi fik efterhaanden Besøg af de fleste fremstaaende Højskolemænd. *Ludvig Schrøder*, *H. Nutzhorn*, *P. la Cour*, *Jens Nørregaard* og mange flere af den ældre Generation har alle gæstet os. Jeg mindes særlig tydeligt et Besøg af *Morten Pontoppidan* og senere af *Falkenstjerne*, som bragte friske Strømninger ind i Højskolebevægelsen med Udgivelsen af „Tidens Strøm“. *Falkenstjerne* opfordrede mig til at skrive i Bladet, hvad jeg ogsaa gjorde lejlighedsvis. *Holger Begtrup* og *Jakob Knudsen* var mine Venner fra Askov og særlig kære Gæster. Valgmenighedspræsterne *Karl Poulsen*, *Ryslinge*, *Brücker*, *Aagaard*, *Vilhelm Hansen*, *Balle*, og *Vilhelm Malling*, *Odder*, m. m. fl. har jeg haft den Glæde at føre rundt i Sundeved. En hyppigt tilbagevendende Gæst var General *Bülows Dattersøn*, Pastor *Bruhn* i Levring, hvis Fader mellem Krigene havde været Præst i Sønderborg. Med ham fulgte i Reglen andre Præster, for hvem han var Fører i Sønderjylland.

Af Nordmænd, som besøgte os i disse Aar, nævner jeg foruden mine Højskolekammerater fra Askov *Odmund Vik*, Stortingsmand, Ernæringsminister under Verdenskrigen og nu Sysselmand i Aalesund, og Digteren *Per Sivle*, *Wollert Konow*, den senere norske Indenrigsminister, Højskoleforstander, Stortingspræsident *Ullmann* og Stortingsmand *P. Rinde*. I Norge som i Danmark gik de politiske Bølger midt i Firserne højt. Vi sang med Begejstring *Bjørnsons Sang*:

„Gamlingen paa Tinge
Skal faa stemme frit og kækt
Bag om Riffelringe
Af den unge Slægt“.

Rinde, som var en ivrig Tilhænger af Riffelbevægelsen, undrede sig meget over, at hver Mand i Sønderjylland ikke

var i Besiddelse af en Riffel, saa vi var i Stand til at forsvare Landet, naar det atter gik løs. I Norge havde hver Mand sin Riffel. Jeg gengiver denne Samtale i et Brev af 29. August 1883, som jeg har liggende foran mig, med den Tilføjelse: „Jeg har nu ogsaa købt mig en Remington-Riffel af den Slags, de danske Soldater bruger. Desuden har jeg faaet Løfte om at faa fire Rifler til Laans.“ Rifflen hang paa mit Værelse og gjorde, har Kloppenborg-Skrumsager mange Aar senere fortalt, et dybt Indtryk paa ham, da han første Gang besøgte mig.

Af svenske Gæster husker jeg Forfatterinden *Eva Wigstrøm* fra Skaane, og en Del Højskolemænd, som kom fra det nordiske Højskolelætermøde paa Skamlingsbanken. Finerne fandt først Vej til Sønderjylland, efter at jeg havde forladt mit Hjem. Uden at trætte med flere Enkeltheder finder jeg Anledning til endnu en Gang at fremhæve den store Betydning Meningsudvekslingen med de mange Gæster, der mellem Aar og Dag gik ud og ind af mit Hjem i min Barndom og første Ungdom, har haft for min personlige Udvikling.

Erik Skram slutter sin Skildring „Hinsides Grænsen“ med følgende Billede fra mit Hjem: „I Sundeved har jeg en Aften i en Have siddet sammen med tre Slægtled af en Bondefamilie, begge Bedsteforældrene, gifte og ugifte Børn og Børnebørn. Bedstefaderen havde sin Dattersøn staaende foran sig mellem Benene, Drengen brugte dem som Armlæn; Datteren vuggede sagte sin lille Pige paa Skødet. Den gamle foreslog, at de skulde synge og med kraftige Stemmer tog de fat. Den ene Fædrelandssang blev sunget efter den anden. Aftenen var stille, det blev svalt, Solen var forlængst gaaet ned. Stemmerne lød haardt i den klare Luft. Drengen stod og lyttede til.

Det var Sønderjyllands Historie i de kommende lange Aar, jeg saa: Barnebarnet, der nemmer, hvad der bliver sunget og talt i dets Fødestavns Luft.“

VORE NABOER

Naar jeg tænker tilbage paa min Barndom, møder jeg en Mængde Ansigter, som jeg holder af. Ligesom vi havde kære Slægtninge, saaledes havde vi trofaste Naboer. Var der mon den Gang flere Originaler end nu? Eller har vort Øje blot lettere ved at opfatte dem i Barneaarene? Jeg er tilbøjelig til at besvare det første Spørgsmaal med Ja, men naar jeg saa taler med mine Børn, finder jeg, at de ser en hel Del Originaler i mine nærmeste Omgivelser, som jeg næppe har paaagtet.

Vor Nabo *Rasmus Lyck*, som næsten daglig kom hos os, var en udmærket Mand. Han drev sin Gaard godt, men arbejdede samtidig paa en Evighedsmaskine og var fuldt og fast overbevist om, at han nok skulde faa Gaaden løst. Naar han i Skumringen tog Plads i Sofaen i Dagligstuen, holdt han ofte lange Foredrag om sine Opfindelser. I sin Eng havde han rejst en lille Vejrmølle, som han benyttede til sine Eksperimenter.

En Dag i Høsttiden bad hans Kone ham om at hente en Krukke Brændevin i Sottrupskov. Paa Vejen hjemad kom han i Tanker om en Forbedring af Evighedsmaskinen. Forsigtigt satte han Krukken ind i Hegnet og gik ud til Møllen for straks at prøve sin nye Opfindelse. Altid stærkt optaget af sine Spekulationer var han efterhaanden bleven kort af Tanker. I Møllen glemte han helt Krukken og kom tomhændet hjem. „Hvor har Du Brændevinen, Rasmus?“ spurgte hans Kone Ann' Mari. „Brændevinen? Ja, det er ogsaa sandt, — den maa jeg have glemt i Sottrupskov,“ svarede Rasmus. Der blev sendt Bud efter den, men det

kom tilbage med den Besked, at Rasmus havde haft Krukken med, da han forlod Kroen. Det var ham imidlertid ikke muligt at huske, hvor den var bleven af.

Nogle Dage efter gik han atter ned til sin Mølle. Paa Afstand skimtede han noget rødt i det høje Græs i Hegnet. „Aha!“ tænkte han. „Der har vi Mikkel.“ Hurtigt løb han hjem efter sin Bøsse, listede sig forsigtigt ind paa „Mikkel“ til han fik ham i Skudvidde, fyrede og — ramte sin Krukke, saa Brændevinen sprøjtede højt op! — Nabovens Faar var gaaet paa hans Rug, og da det gentog sig, vilde han klage til Herredsfogden, Kancelliraad Fischer i Broager. Vor Avlskarl traf ham under Forberedelserne. Han havde hængt sin Hat op paa en Ledstolpe, bukkede dybt for den og sagde forlegent: „Min Nabo Hans Skovs Peter Faar gaar paa min Rug, Hr. Kancelliraad! Hvad er der at gøre ved det, Hr. Kancelliraad?“

Denne Nabo *Hans Peter Asmussen*, kaldet Skov, sad i Fattigkollegiet sammen med Jens Dall fra Snogbæk, som drak hjemme i Smug. Forsædet førtes af Godsinspektør Ohrt, Sandbjerg, som altid formelt korrekt vaagede over Formerne. Men som det høje Kollegium en Dag sad midt i alvorlige Forhandlinger, udbrød Hans Peter Skov pludselig: „Kan nogen af Jer sige mig, hvad Forskel der er paa en Kruppsk Kanon og Jens Dalls Næse?“ Medlemmerne smilte, Jens Dall antog en fornærmet, Godsinspektøren en stram Mine. Men Hans Peter Skov løste straks Gaaden ved at fortsætte: „En Kruppsk Kanon er „von *Essen*“, men Jens Dalls Næse er „von *Trinken*“.“

Vi blev som Børn altid venligt modtaget i vore Naboers Hjem. Rasmus Lyck havde altid Tid til at spille Kort med os. Med megen Kærlighed mindes jeg Hans Peter Skovs Kone, den stiltfærdige Sillemari. Altid var hun venlig og god, altid følte jeg, at jeg var velkommen, naar jeg kom for at lege med hendes Dreng eller for at tage dem med til Badning i Allsund eller til Fisketure i Omegnen.

I vort Nabolag boede ogsaa *Henrik Kjær*. Hans Fader

Rasmus Jendresen — Jendre er en gammel sundevedsk Udtale af Henrik — var i mine første Drengenaar en gammel Mand, højt oppe i Firserne, men endnu aandsfrisk, underholdende og morsom. Han var „synsk“. I 1813 havde han forudset og forudsagt Kosakkernes Ankomst. Flere Gange ugentlig kom han ved Sommertid listende ned paa Nørremølle for at træffe Folk og faa sig en Passiar. Han gik i en langskødet brun Klædesfrakke fra det 18. Aarhundrede, hvide Strømper og Sko med brede Sølvspænder. Helst vilde han tale om en Rejse, som han for mange Aar siden havde foretaget til Hamborg, og som var hans største Bedrift. Fortællingen, som hyppigt blev gentaget, begyndte altid: „Det var en smuk Sommerdag. Saa sagde jeg til Mor: „Smør mine Sko!“ „Hvor vil Du hen, Rasmus?“ spurgte hun. „Jeg vil et lille Vend til Hamborg!“ Naar han kom saa vidt, slog han begge Hænder ned paa Laarene og brast i en hjertelig Latter. Og „et lille Vend til Hamborg“ var heller ikke saa let den Gang. Det forstod man, naar han fortalte videre om Rejsen. Den begyndte med, at han gik til Fods til Sønderborg. Derfra fik han med en lille Jagt Skibslejlighed til Kiel. Fra Kiel gik han atter paa sin Fod til Hamborg. Rejsen derned tog otte Dage. Man kunde leve billigt dernede, fortalte han videre, thi for en Søsling fik man sin Hue helt fuld af Kirsebær! Rasmus Jendresen havde en Svaghed for søde og stærke Sager. Han tilberedte selv sin Livret. Den bestod af et Krus Brændevin, et Pund Rosiner og et Pund Sirup, som han rørte sammen i et Fad og derefter spiste som Søbemad.

Henrik Kjør ejede en Gaard i Snogbæk og et Teglværk ved Sottrupskov. Paa Vejen til og fra Teglværket passerede han Nørremølle, og han kom da i Reglen ind for at faa sig en Passiar. Lige overfor Teglværket laa Kroen. Det var ikke altid saa let at komme forbi den. Tidt var han derfor noget oprømt, naar han gik hjemad, og han kunde da være meget vittig og morsom. Han var i det

hele en mærkelig Mand. Naar han kom forbi Nabogaarden, hvor der var en meget nærgaaende Hund, satte han Pegefingeren op i Panden for at vise, at han havde Horn, brølte som en Ko og løb efter Hunden, som stak Halen mellem Benene og pilede afsted ind i Gaarden.

En Gang, da jeg kom gaaende, holdt han med sit Køretøj midt paa Vejen. Jeg spurgte, om han havde haft Uheld. „Nej,“ svarede han, „men da jeg kom kørende, saa jeg midt paa Vejen en sort Snegl, som gik vesterad. Jeg fik da Lyst til at undersøge, om den havde Omløb nok i Hovedet til at vide, hvad den vilde vesterpaa. Derfor holder jeg nu her. Jeg har, som Du ser, nu vendt den, saa den gaar østerad, og jeg vil nu blive holdende her for at se, om den snart kommer i Tanker om, at den skal vesterad!“

Han var i det hele en opmærksom Iagttager af Dyrelivet og kunde fortælle morsomme Historier om sine Iagttagelser. „I Gaar,“ fortalte han mig en Dag, „stod jeg i min Baggaard. Min store Kok spankulerede paa Møddingen, samlede alle Hønsene omkring sig, kroede sig, slog ud med Vingerne og raabte i vilden Sky: „Æ er itt bang for hund'e Høeg! Æ er itt bang for hund'e Høeg!“*) I det samme slog en lille Spurvehøg skraas hen over Gaarden. Næppe fik den storpralende Kok Øje paa den, før den sænkede Hoved og Hale, lod Vingerne slæbe og løb ind i Vognskuret, mens den stakaandet hviskede: „Æ hytter mæ, enhver hytter sæ! Æ hytter mæ, enhver hytter sæ!“**)

En ejendommelig Mand var gamle *Lorenz Lorenzen*. Hidsig og opfarende men tillige godmodig var han altid noget for sig selv. I sin Ungdom havde han tjent hos Pastor Mommsen i Snogbæk, Generalsuperintendent *Kaftans* Morbroder, som var en ivrig Slesvig-Holstener. Da Bønderne i 1848 frygtede for, at han skulde slutte sig til Hertugen, mødte de i Flok og Følge i Præstegaarden for at afkræve ham et Løfte om, at han vilde være Kongen tro og huld. Gamle Jacob Andersen var Ordfører, og han tog

*) Jeg er ikke bange for hundrede Høge.

**) Jeg bjærger mig, og enhver bjærger sig.

haardt fat. Præsten vred sig som en Orm. Præstefruen, som frygtede det værste, brød ophidset ind og brugte grov Mund. Da tog Lorenz Lorenzen hende blidt i Armen og førte hende ud, idet han sagde: „De har ikke noget at gøre her, Madam. Pas De Dem selv, — men hvad var det iøvrigt for nogen Vælling, vi fik, da jeg tjente i Præstegaarden. Lad os faa det afgjort med det samme!“

Ja, — jeg kunde fortælle meget om den Slægt, der stod i sin Manddomskraft i Tredserne og Halvfjerdserne i forrige Aarhundrede, men det vilde rimeligvis sætte Læsernes Taalmodighed for meget paa Prøve. Af Omegnens Bønder vil jeg derfor endnu kun fremdrage *Jens Bonefeld*, en rigtig Kraftkarl, høj og før, godmodig og vittig, stundom lidt fugtig. Om ham kunde jeg fortælle mange Historier. Da Prins *Friedrich Karl* 1864 forberedte Ballegaardsprojektet, som gik ud paa at sætte en større Troppestyrke over til Als Nørreherred for derfra at omgaa Dybbølstillingen og tage den danske Hær til Fange, lod han, for at forebygge Spionage, henved 300 Beboere fra Landsbyerne ved Allsund indespærre i Sottrup Kirke i tre Døgn. Tidlig om Morgenen d. 31. Marts blev de uden forudgaaende Varsel bortførte fra deres Hjem af Militærpatrouiller, uden at vide af hvad Grund eller hvorhen Rejsen gik. Kvinderne og Børnene græd, Mændene var forknytte, thi Fjenderne tog Revl og Krat med. Ingen vidste, hvorledes det vilde gaa med Kvæget, mens de var borte. Ud efter Dybbøl brændte det hver Dag, og Soldaterne tog det ikke saa nøje med Mit eller Dit, naar man ikke var hjemme. Fra Sandbjerg kom en stor Flok den Morgen til Øster Sottrup, hvor de stødte sammen med en anden Trup, som kom fra Udflyttergaardene ud efter Ragebøl. I den fik de straks Øje paa *Jens Bonefeld*. Han saa lige saa højt som en Skade i Fog. Over Skulderen havde han slængt en Dyne. I Haanden bar han en Brændevinsdunk. „Se, se!“ udbrød han, da han saa sine Lidelsesfæller, „dette her er jo snart som, da Israelitterne drog ud af Ægypten.“ Lidt

efter lidt lykkedes det ham at hæve Modet med sine lystige Indfald. Transporten gik videre til Vester-Sottrup, hvor hele Flokken i den tidlige Foraarsmorgen blev spærret inde i den kolde, klamme Kirke. Jens Bonefeld slog sig ned bag Alteret med sin Dyne og sin Dunk. Op paa Formiddagen blev alle kommanderede til Ro. Der skulde være katolsk Gudstjeneste. Nede fra Kirken fulgte de Indespærrede med megen Interesse de ukendte Ceremonier. Præsten stod foran Alteret, hvor Soldaterne skriftede, da der ikke fandtes Skriftestol i Kirken. Bag ham tittede Jens Bonefelds rødmussede Ansigt nysgerrigt frem. Med stigende Interesse fulgte han, uden at Præsten anede det, Skriftemaalet. Pludselig traadte han et Skridt frem, pegede paa en Soldat, som stod foran Alteret og raabte ubehersket til Præsten: „Det er ham, der stjæl mine Kartoffler i Gaar. Giv ham kuns nu ikke Lov til at stjæle mit Flæsk i Morgen!“ Der lød Latter ned over Kirken. Derpaa et skarpt „Maul halten!“ Jens fik en drøj Irettesættelse og streng Ordre til ikke at forstyrre Gudstjenesten. En Stund forsvandt han. Men da Altergangen begyndte, kom hans Ansigt atter til Syne. Og da Katholikerne kort efter forlod Kirken, traadte han frem paa Kirkegulvet og satte Brændevinsdunken for Munden, idet han tilraabte sine Lidelsesfæller den katholske Præsts Ord: „Jeg drikker for Eder alle!“

De, der var indespærrede i Kirken i de bevægede Dage, omtalte altid senere Jens Bonefeld med megen Velvilje, fordi han havde holdt Modet oppe med sine lystige Indfald, da det kneb mest, da Kanontordenen fra Dybbøl ustandseligt rullede hen under Kirkens Hvælvinger, Himlen under Sønderborgs Brand stod luerød i sydøst, og ingen vidste, om det ikke var deres egne Huse og Gaarde, der gik op i Luer.

Jens Bonefeld hørte til mine gode Venner. Jeg morede mig altid over hans vittige Bemærkninger og lystige Fortællinger. En Gang var vi sammen til et stort Bryllup. Jeg

holdt som 16aarig Dreng ud med ham til Kl. 3 om Natten. Og da vi saa med hans Søn som Kusk i Mulm og Mørke kørte hjem, væltede vi tre Gange og kom godt fra det, skønt Vognen gik i Stykker. Arm i Arm vandrede vi videre til Fods.

Det var en opvakt, dygtig og karakterstærk Slægt, der sad paa Bøndergaardene i Sundeved i min Barndom. Skolepligten begyndte efter den slesvigske Skolelov af 1814 med det 6. og endte for Pigernes Vedkommende med det 15., for Drengenes først med det fyldte 16. Aar. I de to sidste Skoleaar kunde Drengene løses fra Skolepligten om Sommeren for at hjælpe hjemme. Ellers blev der holdt Hverdagsskole med 6—7 Timers Undervisning daglig i 5 Ugedage. Kun Lørdag var fri. Udenfor den faste Skoletid fik mange af Hensyn til det tyske Rets- og Administrationsprog Privatundervisning i Tysk i særlige Aftenskoler. De gamle Skolemestre var gennemgaaende kraftige Personligheder, dygtige og veluddannede Lærere. Oplysningen stod sikkert indtil henimod Slutningen af det 19. Aarhundrede betydeligt højere i Nordslesvig end i nogen anden Del af Riget. De fleste gamle Bønder skrev i min Barndom deres Modersmaal smukt og fejlfrit. De var snilde til Regning, velbevandrede i Naturkundskab, Geografi og Historie, og de fremmeligste af dem talte og skrev tillige Tysk.

Det var gammel Sæd og Skik i Sundeved, at den ældste Søn overtog Fødestavnen paa særdeles gode Vilkaar. „Kristen fik Gaarden — og vi andre fik hver et Cylinderur,“ sagde en af mine Fætre, da han vilde gøre Rede for, hvordan Arven midt i Tredserne var bleven skiftet efter hans Forældre i Dybbøl. Bønderne, som havde overtaget Gaardene i Midten af forrige Aarhundrede, havde derfor i Reglen ringe Gæld, og da Tiderne i Tredserne og Halvfjerdserne bar stærkt med, arbejdede de sig frem til solid Velstand. Aarvaagne og interesserede som Landmænd tilegnede de sig hurtigt Tidens Fremskridt. De fik tidligt deres

Jorder merglet og drænet, holdt store Besætninger af Malkekvæg og havde i egne Smaamejerier en anselig Smørproduktion, længe før Andelsmejeriet holdt sit Indtog. Gennemgaaende drev de deres Gaarde mønsterværdigt. Hus og Have holdt de med udpræget Ordenssans altid pyntelige. Økonomisk uafhængige optraadte de myndigt udadtil. Ligesom de før 1848 havde staaet i uforsonlig Kampstilling overfor det mægtige slesvig-holstenske Bureaukrati, saaledes stod de efter 1864 fulde af Mistillid i kras Opposition til den preussiske Embedsstand. Skønt fulde af Selvfølelse og ikke fri for Standshovmod traadte Standsforskellen dog stærkt tilbage i det daglige Liv. Kun hvor der var Tale om ægteskabelige Forbindelser, vaagedes der i Reglen strengt over, at Krage søgte Mage. I selskabeligt Samvær var de meget hyggelige, vittige og morsomme, ypperlige Fortællere, som havde et uudtømmeligt Fond af Fortællinger i deres mange interessante Oplevelser fra Krigsaarene. Paa mine mange Rejser rundt omkring i Danmark har jeg nu og da lært Bønder at kende, som ragede højere op, men det viste sig altid ved nærmere Eftersyn, at de var Enere paa deres Egn. Bortset fra enkelte Strøg af Nordslesvig har jeg ikke noget Steds fundet et Bondesamfund, som kulturelt og etisk set har kunnet staa Maal med Bondestanden i Sundeved i min Barn-

Men fra Bønderne i vort Nabolag vender jeg mig til mine Venner i Sottrupskov. Hvor var der dog her i min Barn-

dom mange morsomme, interessante og udmærkede Mænd, og jeg var gode Venner med dem allesammen! Jeg har som Dreng ved Vintertide kørt meget Træ hjem til Arbejderne og Fiskerne fra Skovene ved Allsund. De kunde altid faa et Køretøj hos min Fader. Men da Karlene titd vanskeligt kunde undværes ved Tærskemaskinen, og der ikke blev holdt Skole Onsdag og Lørdag Eftermiddag, fik de mig med som Kusk. Paa Hjemvejen fra Skoven maatte jeg saa siddende paa det høje Læs aflægge Beretninger

om, „hvad Aviserne sagde“. Spørgsmaalet var altid: „Faar vi snart Krig igen?“ Naar Træet var aflæst, fortsatte vi. Passiaren ved en Kop Kaffe, som nok var tynd, men sjældent har smagt mig bedre end blandt de venlige Folk efter den kolde Skovtur. Jeg har sejlet med dem om Sommeren, vundet deres Beundring ved som Dreng at svømme over Alssund, fulgt dem i Høsttiden og til andre Tider, naar de arbejdede hos os, smaasnakket med dem, naar vi tilfældigt mødtes, altid med Interesse lyttet til deres Fortællinger og trofast delt deres Sorger og Glæder.

Men hvor skal jeg begynde, naar jeg vil fremdrage deres Minde? Jo, jeg vil begynde med en af de ældste, min Ven *Thomas Træskomand*. I mine Drengaar arbejdede han nu og da i vor Have, og jeg gik sjældent forbi hans lille Hus i Sottrupskov uden at kigge ind til ham. Det var mærkeligt, at vi kaldte ham Thomas Træskomand, for han lavede ikke Træsko. I sin Ungdom havde han været ved Gartneriet. Derefter havde han været Trækker hos en Hestepranger og set sig om i Verden. Efter sit Giftermaal havde han i mange Aar været en dygtig Skovarbejder og Drænsgraver. Thomas var født i Aller i Haderslev Amt, men allerede som otte Aars Dreng kommen til Sundeved. Fra sin Barndom huskede han Kosakkernes Ophold i Nordslesvig i 1813. Hans Fortælling om dem var meget anskuelig: „Der var,“ fortalte han, „Søn og Fader og Bedstefader ved samme Afdeling. Den Gamle var surret som en Skibsmast med et Reb omkring Livet. Skægget gik ham dybt ned paa Brystet. Naar han kløede sig i det, saa dryppede Lusene ned paa Sneen.“

Mens jeg nedskriver dette, føres der en hidsig Avisfejde om Indskriften paa Jælling-Stenene. Man har opkastet Spørgsmaalet, om Svend Aagesens og Saxos Fortællinger om Dronning Thyra hidrører fra den eller fra en mundtlig Tradition. Naar jeg nu i 1928, 66 Aar gammel, klart mindes, hvad gamle troværdige Folk som Rasmus Jendresen og Thomas Træskomand har fortalt mig om Kosakker-

nes Færd i Nordslesvig i 1813, altsaa for 115 Aar siden, forekommer det mig utænkeligt, at Mindet om Dronning Thyra og Dannevirkes Bygning i en Tid, hvor Hukommelsen ikke ved Læsning var saa overlæstet som i vore Dage, ikke skulde have holdt sig levende i det dobbelte Tidsrum.

Men tilbage til Thomas. Hans Kone hed Johanne Marie, men vi kaldte hende altid „Hannemari“. Det kunde Thomas ikke lide. Selv omtalte han hende altid som „min Johannemari“ med stærkt Eftertryk paa første Stavelse. I sin Ungdom havde han som Hestetrækker været i Hannover. Men han sagde aldrig „Hannover“. Det betragtede han ogsaa som noget af et Skældsord. Han sagde altid „Johannover“ og kunde fortælle mærkelige Ting derfra. En Dag sad jeg og spiste Mellemmad med Karlene. Der blev talt om Ost. Peter Røgter foretrak en rigtig gammel Ost, som der var levende i. Man skulde blot hælde et Par Snapse Rom paa den. Dermed var de dræbt, og Osten fik en kraftig Smag. Emnet blev drøftet videre. Saa rømmede Thomas sig og sagde, som han altid plejede i afbrudte Sætninger: „En Gang — æ var i Johannover — saa æ — en af de stor' Svejtserst' — Den var saa stor — som et Vognhjul!“ Karlene troede, det var Pral, og brast i Latter. Indigneret fortsatte Thomas da: „Ja, — men derned' i e Svejtserland — der er e Køer ogsaa — li' saa stor' — som vor Brændselslad!“

Min Fader benyttede mig allerede som lille Dreng til at gaa rundt med Adresser og Petitioner, som skulde underskrives, Stemmesedler, som skulde uddeles før Valgene og lignende. Som Følge deraf var jeg tidlig kommen til at staa som en Repræsentant for Fædrelandet i min gamle Vens Øjne. En Dag mødte jeg ham paa Vejen. Han kom trillende med en Hjulbør, hvorpaa han havde en Pose Korn til sin Gris. Da han saa mig, standsede han med et Ryk Trillebøren, satte en meget alvorlig Mine op og sagde: „Æ var i Gaar — til Skyd'grød*) ved Henrik Kjær. — Der

*) Høstgilde.

sang vi mange Viser. — Vi sang ogsaa den: — „Du skal give Dit bedste — Dit kæreste hen — for Dit Fædreland.“ — Mit de bedst — det er min *Johannemari* — og min Gris — men dem vil æ pinte itt saant gi' hen!“ Efter dermed overfor Fædrelandets stedlige Repræsentant at have frigjort sig for en Forpligtelse, som han, paavirket af Kaffe-punser, mente letsindigt at have paadraget sig ved at synge Mads Hansens Sang, greb han synlig lettet atter sin Trillebør og jollede videre. — Thomas Træskomand' vidste, hvad hver Fugl i Skoven sagde. Skovduens Kurren, Droskens Triller, Nattergalens Slag, Skovskadens Skræp, Finkernes og Meisernes Kvidren omsatte han i Ord. Under Arbejdet i Skoven kunde han i Timevis underholde sig med Fuglene. Ofte har jeg undrende lyttet til hans fantasirige Fortællinger.

Peter Skomager, som i mine Drengaar var en anden af mine meget gode Venner, var heller ikke Skomager. Jeg ved ikke, hvorfra han havde dette Tilnavn. Udenfor hans Hus var der opslaaet et smukt rødt og hvidt malet Træskilt, hvorpaa der stod: „P. Petersen, Udsalg af Rug- og Hvedebrød.“ Hans Kone, Anna, var nemlig Kagekone. Peter Skomager arbejdede altid hos os i Høsten. Han var i mange Aar „Oprækker“ mens jeg var „Fremkører“. Vi gik da og smaasnakkede, naar der var lidt Tid til det, og jeg blev behandlet som hans Fortrolige i alle huslige Forhold.

Peter Skomager havde en Baad og tjente nu og da lidt ved at fæрге Folk over til Als. I sine yngre Aar opkøbte han Æbler i de store sundevedske Abildgaarde, som han atter solgte i Tønder, mest i Tuskhandel, thi Regning var ikke hans Styrke. En Dag kom en Hotelejer fra Flensborg med et Selskab og anmodede Peter Skomager om at sejle dem over til Arnkielsøre. Peter var straks rede. Da de kom et Stykke fra Land, tog han Aarerne ind, saa strengt paa dem og spurgte „Hvor er I fra?“ „Fra Flensborg.“ „Hvor i Flensborg?“ „Fra Nystaden,“ lød Svaret. „Da jeg sidst

var i Flensborg, var der saa mange Kæltringer i Nystaden, at den ene sad ved Siden af den anden helt ind til Nørreport!“ konstaterede han, greb Aarerne og roede videre. Noget efter tog han atter Aarerne ind. „Hvad vil I i Grunden her?“ spurgte han skarpt. „Vi vil over for at se Mindesmærket paa Arnkielsøre,“ svarede Hotelejereren. „Da er det saamænd ikke noget Skidt at rejse efter,“ sagde Peter kort og afgørende. De nærmede sig nu Alssiden, og Hotelejereren spurgte: „Hvad skylder vi Dig?“ „Det maa I selv om,“ svarede Peter. „Du maa dog have en bestemt Takst,“ sagde Hotelejereren. „Nej,“ lød det rapt tilbage. „Det lader jeg altid Folk selv om.“ „Ja, det nytter nu ikke noget,“ sagde Flensborgeren, „vi vil vide, hvad Du skal have.“ Da tog Peter Skomager for tredie Gang sine Aarer ind og sagde med megen Værdighed: „Jeg har en Gang roet Prins Friedrich Carl herover. Han gav mig 5 Daler. Nu kan Du se, om Du kan stikke ham!“

En Gang ankrede Borgmester Schørring fra Kolding og et Par af hans Svigersønner, som sejlede med en Lystkutter, op ud for Arnkielsøre. De havde Danebrog hejst, og da Peter fik Øje paa det, roede han straks ud for at se, om der var noget at gøre. Borgmesteren fik ham til at fortælle om Overgangen til Als, som han havde iagttaget fra Sundevedsiden, og hørte meget interesseret paa hans Fortællinger. Der indtraadte en Pavse. Saa udbrød Peter med et dybt Suk: „Ak ja! hvor har I det dog godt i det lille Danmark!“ „Ja, det er sandt,“ sagde Borgmesteren bevæget, „men hvorfor synes Du nu, at vi har det saa godt?“ „Fordi Brændevinen er saa billig,“ svarede Peter Skomager tørt!

Af Smaahusene her ved Alssund var der fremgaaet betydelige Mænd. I min Ungdom opholdt, som før omtalt, Erik og Amalie Skram sig i flere Dage i mit Hjem, hvor Erik Skram gjorde Forstudier til sin stemningsrige Skildring „Hinsides Grænsen“. En Dag var jeg med dem nede ved Sottrupskov, hvor vi ad Stien hen med Stranden kom

forbi et langt Hus. Ved det første Vindue sad der en gammel, bleg Kone og kiggede ud. „Det er Eckersbergs Søster,“ sagde jeg, idet vi gik forbi. Erik Skram saa forundret op. Af et Vindue i den anden Ende af Huset saa en gammel Mand ud efter os. „Det er en Broder til Professor i Astro-nomi ved Universitetet i Dorpat *Clausen*,“ fortsatte jeg, som om det var en Selvfølge, at mine Venner hernede alle havde store Mænd i deres nærmeste Slægt. Det morer mig endnu at tænke tilbage paa Erik Skrams overraskede Blik. Men saaledes var det.

Eckersbergs Søsterdatter *Stine Møller* og hendes Mand *Rasmus Thaysen* gjorde Hovarbejde paa Nørremølle i Høsttiden. Rasmus var ellers Fisker. Men efter gammel Skik kunde en Arbejder i Sundeved i tidligere Tid faa Jord til Hus og Have imod sammen med sin Kone aarlig at gøre to Dages Høstarbejde. Dermed var Byggegrunden betalt. Begge Parter var vel tilfreds med denne Ordning. Høstarbejdet var den Gang noget af en Fest. Med Deltagelsen i det erhvervede man sig Ret til at deltage i Aarets muntre Høstgilde „e Skyd’grød“, som man glædede sig til i Forvejen. For Bønderne var disse Dages Arbejde i en travl Høsttid paa den anden Side meget værd. Hvor husker jeg godt den lystige *Stine Møllers* fra disse Gilder, naar hun, *Anmari Clausen*, der ligeledes med sin Mand gjorde Hovarbejde hos os, og *Peter Røgter* ud paa Natten til almindelig Beundring overgivne svang sig i en „Tremands Reel“. Det var en Dans, som allerede den Gang var ved at gaa af Mode, om en gammel Folkedans, ved jeg ikke. *Stine* havde Børn, som var jævnaldrende med os. Hver Sommer kom vi en Søndag ned for at lege med dem. Vi badede da sammen, før vi drak Kaffe.

Blandt dem, der arbejdede hos os, var ogsaa vor Nabo *Store Henrik*. Vi kaldte ham ogsaa *Henrik Skemand*, fordi han det meste af Aaret lavede Træskeer, fine af Benved, daglige af Ahorn. I Efteraaret var han Husslagter. Paa Bøndergaardene slagtedes der da meget paa en Gang. Paa

Nørremølle saaledes i min Barndom i Reglen en stor, fed Tyr, 4 fede, treaars Beder, 4 svære Svin og henved en Snes Gæs. Der var da stor Travlhed med at tilberede og nedsalte Pølser og Kød. Store Henrik havde tjent ved Hestgarden og som Kyrasser haft selveste Kong Christian IX til Eskadronchef. Ingen kunde derfor tale med større Sagskundskab om Kongen. „Kong Christian IX,“ sagde han med sin grove, dybe Basstemme og den højtidelige Alvor, som Emnet krævede, „er en stor, smuk, resolfør Karl li'som æ. Kronprinsen,“ tilføjede han, idet Stemmen fik en anden Klang, saa man ogsaa paa Tonefaldet mærkede den store Afstand, „det er en Mand som min Søn Jakob!“

Det gamle Ord, at en Profet ikke er agtet i sit eget Land, gjaldt ogsaa i en vis Forstand om *Lille Jakob* eller Jakob Eland. Ud over Nordslesvig nød han megen Anseelse, fordi han kunde fri Folk fra Soldatertjenesten. Helt ude fra Tønderregnen kom Folk kørende til Sottrupskov for at søge hans Bistand, og han gav den baade gerne, billigt og reelt. Karlen, som skulde til Session, fik en lille Pakke, som indeholdt en gammel Lotteriseddel og en afbrækket Stoppenaal med rødt Lakhoved. Den skulde han bære i venstre Bukselomme den Dag, han var til Session. Blev han fri, kostede det to Skæpper Rug. Blev han alligevel taget til Soldat, „fordi andre Kræfter greb ind,“ kostede det ingen Ting. Der blev imidlertid altid saa mange fri, at Jakob havde Rug nok til at brødføde sin talrige Familie. Baade han og hans Kone havde været gifte før, og de bragte hver en Flok med sig ind i Ægteskabet, som yderligere blev velsignet med Børn. Saa døde hans Kone. I flere Aar havde han haft et godt Øje til sin Nabo Nikolai Adams Kone. „Naar Klaaj er død, saa er Maren min,“ sagde han nu og spyttede langt fra sig. Og da saa Klaaj, som var svagelig, noget efter døde, giftede Jakob sig med Maren, som bragte ham et nyt Kuld Børn. Og Børnerigdommen i Jakobs Hus var dermed saa stor, at han og Maren kunde begynde deres lykkelige Ægteskab med 27 Børn!

Om gamle *Berndt* har jeg kun et svagt Minde, men jeg holdt meget af hans Søn *Stoffer*, en hjertensgod, stiltfærdig Mand, som altid havde et venligt Smil om Munden. Hans Kone *Tine Stoffers* var noget bekymret og ofte utilfreds. En Gang beklagede hun sig til min Moder over *Stoffer*. „Du skulde skamme Dig, *Tine*,“ sagde Moder, „saadan en god Mand, som Du har!“ *Tine* svarede med et Spørgsmaal: „Havde *Berndt* ikke et Hoved?“ Det kunde Moder ikke nægte. Og *Tine* satte hende saa fuldstændig til Vægs ved at tilføje: „Tror Du ikke, at *Stoffer* ogsaa har et?“ — Med *Berndt* forholdt det sig saaledes, at en Nabo havde gjort ham et Stykke Jord stridigt. Det kom til Proces. *Berndt* vandt. Retten tilkendte ham Jorden som hans retmæssige Ejendom. Men han var bleven saa fornærmet over, at nogen i det hele turde vove at bestride hans Ret til Jorden, at han lod Marken, som var 4 Tdr. Land stor, henligge som et stort Ukrudtsbed til sin Død. Det var derfor almindeligt bekendt, at *Berndt* „havde et Hoved“.

Hans Peter Alsing blev under et Tordenvejr dræbt af Lynet paa vor Mark, da han med *Leen* paa *Nakken* løb hen imod Hegnet for at søge Ly imod Regnen. Men han levede videre i utallige morsomme Historier. Fra gammel Tid af var der meget Strøgods i *Sundeved*, og det medførte, at der atter var mange Retskredse og, hvad Militærtjenesten angik, mange Lægd, i min Fødeby *Snogbæk* saaledes ikke færre end syv. *Hans Peter Alsing* havde nu i sin Ungdom maget det saaledes, at han flyttede fra Gaard til Gaard i samme By, saaledes at han først tiltraadte sin Tjeneste, efter at Lægdsrullen var optaget. Paa denne Vis undgik han i samfulde syv Aar at blive opført paa Lægdsrullen. Omsider fik man ham fat. Da en gammel tysktalende Major, som ledede Sessionen, kastede et Blik i hans Papirer, udbrød han forfærdet: „Gott, verdam mich, wie hat der Kerl herumgeflackt!“ — skønt han ikke havde opholdt sig udenfor sin Fødeby.

Hans Peter Alsing tjente en Tid lang hos *Peter Peter-*

sen, der var kendt som en meget paaholdende Bonde. Det var Bysens Skik, at Karlene fik Formiddags-Mellemmad, naar de arbejdede i Marken. Peter Petersen vilde spare Mellemmaden, men ikke vedgaa det overfor Naboerne. I Marken ved Siden af slog Jacob Andersens Folk Græs. Ud paa Formiddagen satte de sig bag Hegnet og spiste Mellemmad. Da Peter Petersen saa det, sagde han til sine Karle: „Lad os nu ogsaa gaa hen bag Hegnet og lade, som vi spiser!“ Som sagt saa gjort, men da de atter skulde til Arbejdet, slog Hans Peter Alsing Leen af Skaftet. „Hvad nu, Hans Peter?“ spurgte Peter Petersen forbavset. „Nu lader vi, som om vi slaar Græs!“ svarede han tørt.

Peter Petersen var altid tidlig paa Færde. I den travle Tid purrede han især Karlene ud. Kl. 3¹/₂ mødte han allerede ved Karlekammervinduet og raabte: „Hans Peter! Hans Peter!“ „Ja!“ svarede Hans Peter Alsing og lagde sig rolig om paa den anden Side. Noget efter kom Peter Petersen igen: „Hans Peter! Hans Peter! — alle Byens Skorstene ryger!“ „Naa, gør de det,“ svarede Hans Peter og blev roligt liggende. Men lidt efter kom Peter Petersen farende ind i Karlekamret og raabte hidsigt: „Hans Peter! Hans Peter! Jakob Andersens Karle vander allerede Hestene. Skynd Dig dog nu og kom op!“ „Naa,“ svarede Hans Peter sindigt, „jeg skal op! Ja, det vidste jeg jo ikke. Det skulde Du blot have sagt straks, Peter!“

I den travle Høsttid kørte de Korn ind hos Jakob Andersen. Hans Peter Alsing havde lige forket et Læs af, da Jakob raabte: „Skynd Dig ud i Marken og kom straks tilbage igen. Tordenen hænger over Hovedet paa os.“ Hans Peter piskede paa Hestene, kørte alt hvad Remmer og Tøj kunde holde ud i Marken, vendte kort om og kom i fuld Galop tilbage til Gaarden — med tom Høstvogn. „Hvad skal det betyde?“ raabte Jakob vredt. „Du sagde jo, at jeg skulde skynde mig ud i Marken og straks komme tilbage igen,“ svarede Hans Peter med den uskyldigste Mine af Verden.

„Skal vi arbejde ved Maanen?“ spurgte han en Høst-eftermiddag Jakob Andersen, da de mejede Korn. „Vist ikke nej, Hans Peter,“ svarede Jakob vranten, „hvor kan Du dog komme paa de Tanker?“ „Saa kom, lille Folkens, saa gaar vi hjem,“ sagde Hans Peter og pegede op paa den blege Høstmaane, som allerede stod paa Himlen.

Hos Jakob Andersen var han ikke tilfreds med Kosten. Det var, sagde han, lige saa svært at jage et Gryn op i Jakob Andersens Vælling som at jage en Hare op paa Bov Hede. — En Dag, da de sad omkring Bordet og spiste af samme Fad, raabte han pludselig til Tjenestedrengen: „Mød, Dreng!“ „Hvad er der nu nyt,“ spurgte Jakob. „Jeg saa et Gryn,“ svarede Hans Peter tørt.

En Dag, da han havde drukket for meget, laa han i den dybe, vaade Grøft ved Sandbjerg Lilleskov og kunde ikke komme op. Efter flere forgæves Forsøg mærkede han Væden og udbrød da harmfuldt: „Skal dette vare længe, saa gaar jeg pinedød!“ Møller Ringe fra Sandbjerg kom i det samme forbi, standsede og spurgte: „Hvem er Du?“ „Ja, hvem er Du?“ svarede Hans Peter. „Jeg er Ringe,“ svarede Mølleren. „Ja, er Du ringe, saa er jeg pinedød skidt,“ lød det rappe Svar.

Da Danskerne den 28. Maj 1848 slog Tyskerne ved Dybbøl, og man fra Snogbæk iagttog, at Kampen trak sig ud om det høje Terræn ved Nybøl Mølle, gik Hans Peter Alsing op paa sit Loft og skød med sin gamle Muskedonner Skud paa Skud imod Vest. „Hvorfor gør Du det?“ spurgte Naboerne. „For at vi kan faa bedre Fart i det Pak!“ svarede Hans Peter og fyrede lystigt videre.

Mange af disse jævne Folk havde altid rammende Svar paa rede Haand, stundom var et saadant Svar tillige en rammende Karakteristik. En Dag, da jeg fulgtes med min Fader, mødte vi en Daglejer, hvis Søn nylig var kommen i Snedkerlære. „Hvordan gaar det med Peter?“ spurgte Fader. „Ja, hvordan gaar det med Peter!“ svarede han og trak Øjenbrynene sammen. „Naar han skal

bor' et Gaf, saa er der en Cirkelmaalen og en Blyantsstregen, — naar æ derimod skal bor' et Gaf, saa blød'r æ e Finger i e Mund og sejer: *Der ska' e Gaf væ'e.*“*)

I Nærheden af Sottrup Kirke boede Hjuler *Jørgen Jørgensen*, „e gal Joller**) kaldte vi ham, vistnok baade fordi han var hidsig og opfarende, og fordi mange fandt, at det var Galmandsværk, han drev. I Foraaret 1848 meldte han sig som ung Haandværksmester frivillig til Krigstjeneste. Da han var stedkendt, dertil snu og behændig, raadede over mange Bekendtskaber og foruden sit Modersmaal talte flydende Plattysk og Højtysk, blev han ansat ved Efterretningsvæsenet. Efter Slaget ved Slesvig fik han Lejlighed til at gøre den danske Hær betydelige Tjenester, især forud for Kampene ved Dybbøl. Under Slaget den 5. Juni 1848 red han ved Siden af General Bülow ud over Sundeved. Kort efter blev han dekoreret med Dannebrogsmændenes Hæderstegn og fik samtidig Tilladelse til at bære dansk Infanteriuniform.

Om Hjuler Jørgensen fortaltes der mange Historier. Efter Slagene ved Dybbøl, hvor han saa aabenlyst blev hædret af høje, danske Officerer, var de slesvig-holstenske Tropper stadig paa Jagt efter ham. En Gang blev hans Hus omringet af 6 Dragoner, mens han stod og arbejdede i sit Værksted. Næppe havde han faaet Øje paa dem, før han sprang op ad Trappen og i en Fart barrikaderede Opgangen med Hjulfælg, som han havde staaende raat tilhugget paa Loftet. Et Øjeblik efter kiggede han ovenud af Skorstenen og begyndte derfra at bombardere Dragonerne med Teglsten, som han brød af. De besvarede Bombardementet med Pistolskud, men uden at ramme, og han fortsatte Kampen, indtil Skorstenen var brudt ned til Tagrygningen. Saa forsvandt han, og mens Dragonerne endnu spejdede efter Skorstenen, sprang han fra en Gavlluge ned i en Eng, brød gennem en høj Tjørnehæk og slap uset over paa Na-

*) »Naar han skal bore et Hul er der en Cirkelmaaling og Blyantsstregen, — naar jeg derimod skal bore et Hul, saa bløder jeg Fingeren i Munden og siger: *Der skal Hullet være!*«

**) Den gale Hjuler.

boens Høloft. Dragonerne hævnede sig ved at ramponere alt i hans Hus.

En anden Gang, da Dragonerne havde faaet Nys om, at han atter var hjemme, lykkedes det dem at fange ham. Mens nogle af dem foretog en Husundersøgelse, holdt to Dragoner ham bevogtet mellem deres Heste. Nu havde han som eneste Vaaben i sin Vestelomme en glat Guld-ring, i hvilken der var indloddet en lille spids Pennekniv, saaledes at den ikke var at se, naar han holdt Haanden lukket efter at have taget Ringen paa. Det lykkedes ham ubemærket at faa Ringen paa. Dragonerne anede Fred og ingen Fare. Da kastede Fangen sig over til den ene Side og huggede Kniven op i Bugen paa Hesten, derpaa lynsnart til den anden Side og gav den anden Hest samme Medfart. Det hele varede kun et Nu. Hestene stejlede, blev vilde og ustyrlige og sprængte afsted, og i Forvirringen undslap Hjuler Jørgensen.

Men omsider maatte han bukke under. En Styrke paa 60 Goslar-Jægere blev en Dag udkommanderet for at sikre sig ham, og denne Gang lykkedes det ham ikke at undslippe. Ilde behandlet blev han transporteret til Rendsborg, hvor han derefter sad i haardt Fængsel i 6 Maaneder. Men da han som dansk Frivillig var afkommanderet til Efterretningsvæsnet og ikke var lønnet Spion, maatte Slesvig-Holstenerne atter sætte ham paa fri Fod efter Vaabenstilstandens Afslutning. Efter Krigen blev der tilstaaet ham en lille Pension af den danske Statskasse.

Som Dreng var jeg meget optaget af Hjuler Jørgensen. Jeg beundrede ham og syntes, at han med sit hvide, blødt bølgende Skæg ned over Brystet var en ægte dansk Helt. Et Par Gange besøgte jeg ham for at faa ham til selv at fortælle om sine Bedrifter. Men trængte man ind paa ham med den Slags Anmodninger, var han tilbageholdende og ordknap. Han søgte ikke ydre Anerkendelse. Faldt Talen derimod paa Preusserne og deres Overfald paa Danmark i 1864 eller deres Voldsfærd senere, var han Fyr og Flam-

me. Efter hans Død arvede jeg, hvad en Ildebrand havde levnet af hans skriftlige Efterladenskaber.

Men det er paa Tide, at jeg holder op med mine Fortællinger, — ellers faar det ingen Ende. Mellem alle disse djærve, karakterfaste og interessante, morsomme, vittige og helt igennem prægtige Mennesker er jeg opvokset. Tænker jeg tilbage paa dem, har jeg kun lyse Minder. Altid var de venlige imod mig, naar vi mødtes, altid var de tjenstvillige, naar jeg bad om en Haandsrækning. Det hang maaske noget sammen med, at jeg var fra Nørremølle, hvortil de sjælden gik forgæves, naar de trængte til Hjælp. Min Moder havde et varmt Hjerte og en aaben Haand. Min Fader sagde en Gang til mig: „Det er vor Slægts Svaghed, at vi har saa svært ved at sige Nej!“ Mine Forældre var derfor meget afholdte af Omegnens Smaakaarsfolk. De kaldte dem ligesom Gaardens Folk i mine Drengear simpelt hen Far og Mor. Det var patriarkalske Forhold, og Velviljen overfor vore Forældre gik i Arv til os Børn.

BARNDOMSMINDER

Der var stuvende fuldt af Soldater baade ude og inde. Som en bred endeløs Strøm drog de forbi Gaarden og op over den brede Kolonnevej. Fra Sundet drønedes Kanonerne.

Fra Gaardspladsen hørtes skarpe Kommandoraab, som efterfulgtes af Vaabenraslen. Jeg vilde se, hvad der var nyt, men var for stumpet. Min Søster Cæcilie løftede mig da op i Vinduet, og gennem de smaa blyndfattede Ruder saa jeg nu ud over en Skov af spidse, staa-blanke Bajonetter.

„Se, hvor det blinker, se, hvor det myldrer af Preussere paa Broen og paa Vejen,“ sagde hun, — „og de skal alle ud for at skyde Danskerne!“

Det blev sagt saa bekymret og sorgfuldt, at jeg følte det som en stor Ulykke. Men den var mig ufattelig, og jeg bad om nærmere Forklaring.

„De skyder med Geværerne, som de dér staa med,“ sagde hun og pegede ud over Bajonetterne. „Hvad er det at skyde?“ spurgte jeg. „Naar de skyder,“ forklarede hun, „giver det et Knald, og saa farer der noget ud af Geværet. Træffer det en Dansker, saa bløder han, ligesom de to, der ligger i Mælkekamret, — og nogle dør af det.“

Noget ud af Enden paa Geværet, saa Danskerne bløder og dør! — jeg saa ud og saa paa de spidse Bajonetter.

Min Søster sagde det, og det maatte være sandt, men hvor var det muligt! Og dermed stod jeg overfor det første vanskelige Spørgsmaal, som jeg har søgt at faa besvaret ved Selvstudium.

Fra da af studerede jeg Bajonetterne nøje. Der var Lej-

lighed nok til det. Og jeg grublede og grublede over Spørgsmaalet: Hvor er det dog muligt, at der kunde komme noget ud af den Spids! Det er vel dette Grubleri, der har gjort, at Billedet endnu den Dag i Dag staar saa klart for mig, skønt jeg den Gang kun var halvtredie Aar gammel. Af mine Forældres og Søskenes Fortællinger ved jeg nemlig, at det stammer fra den Dag, Preusserne tog Als.

Til dette klare, stærke Barneminde fra Krigen kæder sig andre. Men jeg har svært ved at skelne mellem, hvad jeg virkelig husker som selvoplevet, og hvad jeg i min tidlige Barndom har hørt fortælle i mit Hjem, hvor der blev fortalt meget om Krigen.

Jeg ved saaledes ikke sikkert, om mine Erindringer gaar endnu længere tilbage, saa jeg ogsaa kan huske Bombardementet paa Sønderborg først i April 1864. Billedet staar saa klart for mig, som om jeg havde set det med egne Øjne, men det er nøje knyttet til et andet Minde.

Min næstældste Søster blev konfirmeret i 1866, og vi havde ved denne Lejlighed Gæster fra Sønderborg, hvor hun havde gaaet i Skole. Ved Bordet faldt Talen naturligvis som sædvanlig paa Krigen, som alle de Tilstedeværende havde oplevet paa nært Hold.

Der blev især talt om den forfærdelige Nat, da Sønderborg blev bombarderet, mens flere Hundrede af Beboerne langs Sundet var indespærret i Sottrup Kirke. Sønderborgerne skildrede Flugten ud af Sønderborg under Granathaglen. Nogle fortalte om deres Oplevelser i Kirken, andre om Branden i den mørke, stormfulde Nat. Da var det pludselig, som om jeg atter hørte Kanonernes fjerne Drønen og saa Himlen luerød i Syd — saaledes som jeg senere har overbevist mig om, at den hin Nat tegnede sig fra mit Hjem. Og Billedet har brændt sig saaledes ind, at det endnu den Dag i Dag staar levende for mig. Jeg tror selv, at et halvglemmt Minde, som har dæmret i min Bevidsthed, i dette Tilfælde er blevet levendegjort gennem Fortællingen og derefter er blevet staaende med klare friske Farver.

Disse Fortællinger om Krigen, hvor har de dog i min Barndom hørt til mit daglige Brød! Naar vore Folk spiste Mellemmad, tog jeg Plads hos dem. De havde næsten alle været med i Krigen. Brænderikarlen, Gamle Andreas, havde været med i Treaarskrigen, efter Slaget den 28. Maj 1848 staaet paa Forpost ved sin Faders Hus, set Oberst Morgenstjerne falde ved Bøffelkobbøl og senere kæmpet under Læssøe. Min Morbroder, som var Avlskarl, vor Nabos Søn Hans Lyck og min Fætter Peter Fogd, som begge tjente hos os, havde alle været med paa Tilbagetoget fra Dannevirke. Hans Lycks Broder havde som dansk Dragon svunget sin Sabel ved Vorbasse, Peter Fogds Broder blev saaret af en Granatstump paa Skanserne i sin Fødeby Dybbøl. Daglejerne, som kom og gik, havde enten været med i Krigen eller dog oplevet den paa nært Hold. Krigen var derfor det staaende Samtaleemne. Og jeg sad betaget og glemte min Mellemmad over deres Fortællinger. Og saadan sad jeg ogsaa og lyttede, naar Familien samledes.

Min Fødegaard, Nørremølle, ligger i et Dalstrøg mellem Landsbyerne Sottrup og Snogbæk, knap et Kvarters Gang fra Alssund, men skjult af Bakker og Skove, saa den ikke ses fra Sundet. Efter Tilbagetoget fra Dannevirke laa den en Tid lang imellem de fjendtlige Linier. Men snart rykkede Fjenden længere ind imod Dybbøl, og hver Krog paa Gaarden blev nu optaget. Min Faders Søkende, som med deres Familier var fordrevet fra deres sammen-skudte og nedbrændte Gaarde i Dybbøl, slog sig ned hos os. Vi var en Tid lang atten Børn paa Gaarden og havde i Reglen flere Hundrede Mand i Indkvartering.

Fra Nørremølle blev der anlagt en bred Kolonnevej over Markerne ned efter Sottrup-Skov. Og efter Vaabenstilstanden opslog de preussiske Pionerer deres Hovedkvarter paa Gaarden. De sov om Dagen, men naar Skumringen kom, drog hele Styrken — 400 Mand — ned i Skovene ved Sundet, hvor de opkastede Volde foran Kanonerne, byggede Tømmerflaader, slog Udskibningsbroer og gjorde

Pontonerne og Broerne rede til hurtig Brug. Fra den 26. Juni hørtes der Larm i Skovene og Vognrummel fjern og nær i de stille lyse Sommernætter.

Saa kom den skæbnesvangre 29. Juni. Da min Fødegaard ikke var synlig fra Krigsskibene, som laa paa Alsund, var den af Overkommandoen bleven bestemt til Samlingsplads. Herfra rykkede store Styrker af Landgangstropper ud til Angreb, de første kort efter Midnat. Over en halv Snes preussiske Officerer, som havde lært min Fader at kende, og vidste, at han kunde skrive Tysk, opsogte ham i Nattens Løb og gav ham deres Adresser med Bøn om at skrive til deres Paarørende, hvis de ikke kom tilbage inden en vis Frist. De var gennemgaaende mismodige. Foretagendet forekom dem for voveligt. De var bange for, at det vilde mislykkes. Danskerne maatte jo vide Besked og staa vel forberedt bag stærke Kystbefæstninger. Dertil Havet, de skrøbelige Baade og „Rolf Krake“ i Farvandet. Det kunde kun blive Død og Undergang!

Saa drog de ud af Gaarden og op ad Kolonnevejen i endeløse Skarer hele Natten og Formiddagen med, — men før Middag kom de første glædestraalende og sejrberuste tilbage: Als var taget.

Mangen stille Sommeraften har jeg senere vandret ene i de samme Skove ved Alsund. Over det roligt glidende, spejlblanke Vand har jeg Gang efter Gang tydeligt hørt Kølleslagene, naar Skovfogeden paa Arnkiel flyttede sine Køer og slog Tøjrælene i Jorden, og undret mig over, at Hundreder af preussiske Pionerer efter Krigens Genoptagelse Nat efter Nat har kunnet arbejde med Hammer, Sav og Økse, med Spade og Hakke her ved denne Strand, uden at Danskerne hinsides Sundet anede Uraad. Talte jeg med mine Venner, Fiskerne, om det, havde de kun én Forklaring: Forræderi! Saa ufattelige var disse Begivenheder for alle dem, der havde været Øren- og Øjenvidner til dem.

„Ak, Danmark, paa Rænker Du aldrig Dig forstod,
Det har Du tit betalt med Dit dyreste Blod,“

synger vi — ikke uden Selvbehagelighed. Men det er ikke blot Fjendens Rænker, det er i endnu højere Grad vor egen Mangel paa Ansvarfølelse og Aarvaagenhed, vor Sorgløshed, vor helt utilgivelige Sorgløshed, som vi tit har maattet betale med vort dyreste Blod.

H. P. Hanssen
5 Aar gammel.

Andre Minder melder sig. Jeg er født 21. Februar 1862 og var 5 Aar, da Brænderiet paa Nørremølle i 1867 blev standset. I det har jeg et fast Holdepunkt. Jeg husker endnu tydeligt Travlheden, da det var i fuld Gang. Udenfor Brænderiet laa i en særegen Bygning en saakaldt Hestegang. Der blev pumpet Vand og Spøl med Hestekraft. Naar Hesten var spændt for, red vi Børn ofte med rundt paa Bommen. Jeg

mindes tydeligt, hvor bange jeg blev, da min lille Søster Ingeborg, som sad hos mig paa Bommen, faldt ned, mens Hesten gik videre, og hvor ræd jeg var for, at den skulde trampe paa hende, naar den var Omgangen rundt. Men da jeg i min Rædsel udstødte et højt Skrig, kom gamle Andreas og reddede Situationen.

Gamle Andreas var første Mand i Brænderiet. Han tjente paa Nørremølle i over halvhundrede Aar, først hos min Bedstefader, senere hos min Fader og min Broder. Jeg husker, at han havde været hos os i 27 Aar, da *Peter Røgter* havde tjent hos os i 15 Aar. Mine Forældre beholdt deres Folk længe. Hos Peter Røgter færdedes vi Børn me-

get om Vinteren. Han residerede i Spølstalden, hvor der opstaldedes indtil 60 Stykker Kvæg. I Efteraaret købte Fader treaarige Stude og Kvier paa Vesteregnen. Efterhaanden som de var fede og blev solgt, mest til Flensborg, fyldtes Stalden med Udsætterkøer, som opkøbtes i Omegnen. Jeg mindes klart, at jeg fik Lov til at gaa med en Drift af det smukke, blanke Kvæg til Korsmose Mølle, hvor det forsvandt ad Landevejen op over Bakken. Senere forekom det mig altid, at denne Vej med de hvide Skelstene ved Siden var Vejen, som førte ud i Eventyrets vide Verden.

Spølen løb i underjordiske Ledninger fra Brænderiet til Stalden. Her blev den pumpet op i et stort Kar, som var sat paa Hjul og paa Skinner kunde føres op ad Fodergangen. Spølen blev derpaa tappet ud i Trækrybber, og Køerne slubrede med stort Velbehag den varme Spøl ind. Foran paa Karret var der en lille Afsats, og lige saa paa en anden Skinnevogn, som førte Hakkelse og Avner op ad Fodergangen. Paa disse Afsatser sad vi som smaa og kørte op og ned ad Fodergangen, mens Peter Røgter ved Siden af at passe sin Dont fortalte Historier for os. Det var mest gamle Folkeeventyr, hvori han selv optraadte som Hovedperson. Ofte beklagede han sig til os over sin Kone Tine Slagters, der var saa ond, at han havde forladt hende.

Paa Nabogaarden, som min Fader havde købt, men endnu ikke lagt sammen med Nørremølle, holdt han en Besætning af Malkekvæg. Paa Gaarden var der en Husholderske med Pige og to eller tre Karle. Vi Børn gik tit op paa Gaarden Lørdag Aften og blev der om Natten. Gaarden, som efter en Ildebrand 1797 var blevet udflyttet fra Snogbæk, havde smukke Bindingsværksbygninger. Foran Huset var der plantet Roser. En bred Gang med Blomsterrabatter ved Siderne førte ned til et Lindelysthus. I Rabatterne, som var indhegnet med Buksbom og Lavendel, fandtes Paaske- og Pinseliljer, Tulipaner, Ambra, Krusemynte, Akkeleje, Venusvogn m. m. Med Glæde tænker jeg

tilbage paa denne af store Abildgaarde indrammede Have og mine Besøg paa Gaarden. Husholdersken, Anne Marie, var min Faders Kusine. Hun var kommen til os, da hun var otte Aar gammel, og blev hos os, til hun 28 Aar gammel blev gift med Hans Lyck, som ligeledes havde tjent hos os i mange Aar. Hun var altid venlig og god imod os Børn, og Pigen, Marie Smeds, som ligeledes var gammel i Gaarde, fortalte os Historier og gav os Gaader at gætte.

Paa Nørremølle var der et ret stort Folkehold; 2 Mand i Brænderiet, 2 unge Folk ved Handelen, desuden en Avlskarl, flere Karle, 2—3 Daglejere og Ud- og Indpiger. Forretningerne førte mange Kørsler med sig. Der maatte hentes Butiksvarer i Stengerodde ved Graasten, hvortil de blev sejlet i Jagter fra Flensborg, og leveres Brændevin til Købmænd og Kroer i en vid Omkreds. Af Hensyn til det store Folkehold havde vi en „Borgerstue“ paa Gaarden. Folkene spiste her for sig selv, men af samme Gryde.

Jeg holdt som Dreng meget af at sidde til Bords med dem Formiddag og Eftermiddag, naar de fik deres Mellemmad. „Bursvenden“ (Avlskarlen) sad for Bordenden, ved hans højre Side paa Bænken ind mod Væggen, anden Karl, tredie Karl, fjerde Karl, hvis vi ogsaa havde en saadan, Peter Røgter og Drengen. Paa den anden Bænk sad gamle Andreas, hans Medhjælper, Daglejerne og Udpigerne. Der blev fortalt meget. Krigsoplevelserne stod i Forgrunden. Men der fortaltes ogsaa om Spøgerier, især Forvarsler, Ligskarer, Brudeskarer, Forbrande m. m. Underholdningen var altid livlig.

Morsomst var det i Høsttiden. Hvor var det under Høstletten dejligt at færdes i de smalle, blomsterrige Enge, der slyngede sig ind mellem Bakkedragene. Jeg mærker endnu Duften af det nyslagne Hø. Jeg ser den langbenede Stork hoppe efter Frøerne og mig selv med en Haandfuld Salt i Haanden forsigtigt listende efter den. Man fortalte jo, at man kunde fange den, naar man blot kunde naa at strø Salt paa dens Hale! Vi red paa Læssetræet, mens man

kørte fra Stak til Stak, og fik, naar der ikke var altfor travlt, Lov til at køre med hjem paa de høje Hølæs.

Men hvor fornøjelig var ikke ogsaa *Hørrens* Behandling. Alle Bønder i Sundeved dyrkede den Gang Hør til eget Brug. I Loerne var der særlige Indretninger til „Hørreber“, paa Loftet stod „Hørbryderne“, „Skagemaskinen“ og „Heglerne“ — Redskaber, som nu snart er glemte. I Abildgaardene stod runde murede „Braadkuler“. Hørrens Saga er et Eventyr, som ikke burde gaa i Glemme. Jeg har været med, naar den i Foraaret blev luget, saa den gule Agerkaal forsvandt, beundret dens fine blaa Blomster, som var en Pragt, og været med til at ruske den. Og hvor var det saa festligt, naar den blev „revet“. Der blev slaet Hørriver med lange, firkantede Jerntænder ind i Loens Egestolper. Paa dem blev Frøhusene revet af. Alle Gaardens Folk deltog i Arbejdet, tit gik det med lystig Sang. Hørren blev derpaa bundet i Smaaknipper, som blev kastet ud af Loporten. Af dem byggede vi Børn Huse og Fæstninger, en fornøjelig Leg. Saa kørtes Hørren ud for at „druknes“. I henved 6 Uger laa den i en Mergelgrav. Derpaa blev den atter halet op, og nu var de smaa Knipper saa tunge, at der skulde en kraftig Arm med en stærk Fork til for at faa dem i Land. Ildelugtende blev den derefter kørt ud paa en gammel Græsmark for at spredes, soltørres og underkastes en første Blegning. Nogle Uger senere, i Reglen sidst i September eller først i Oktober, blev den atter revet sammen og kørt hjem for at „brydes“ i Abildgaarden. Der blev tændt Ild under „Braadkulerne“. Hørren blev anbragt over en Rist og tørret til Gavns. Knastør blev den kastet ned og endnu varm grebet og brudt paa Hørbryderne, saa Skæverne røg af den. Paa Æbletrærnes yderste Grene hang der Æbler, som ikke var bleven plukkede, men nu var saa modne, at de med Lethed kunde rystes ned. De blev samlet sammen og stegt ved Ilden under Braadkulerne, og aldrig har stegte Æbler smagt mig bedre end her, hvor de tilmed blev krydret med Historier, Sagn og Viser. Senere

maatte Hørren endnu „skages“, „hegles“, „bindes“, „tvindes“, „trendes“, „væves“ og „bleges“ før Tøjet toges i Brug. Om det kan der skrives hele Bøger.

Jeg husker, hvor festligt det var, naar jeg som lille Dreng fik Lov til at gaa med min Moder til Væveren, naar hun skulde „trende“. Væveren boede ved Nydam Mose,

Anne Marie Hanssen.
født Andresen.

hvor den store Vikingebaad blev funden. Han var meget dygtig i sit Fag, iøvrigt en indvandret Tysker. Paa Mosen holdt han fire Geder, og af dem kærnedede han Smør. Da han havde læst noget om, at det var bleven Mode at farve Smørret, købte han rød Anilinfarve og farvede sit Gedesmør med den. Kunderne blev trakterede med Kaffe, og de overraskedes nu med friskt Hvedebrød smurt med kirsebærrødt Gedesmør. Min ejegode Faster, som saa, hvor glad og stolt Væveren var ved at kunne byde et saa fint Traktement, nænnede

ikke at lade Hvedebrødet staa, men spiste det, hvad der senere bekom hende meget ilde.

Vor Sognepræst *Nis Hansen Bondesøn*, som i Fyrreerne havde taget fremragende Del i Nationalitetskampen, og var den bekendte Redaktør af „Dannevirke“, P. Chr. Kochs Svoger, kom næsten daglig i mit Hjem. Han havde indprentet mig, at jeg skulde være Præst. Naar han kom ind ad Døren, greb jeg en Træskammel, stod op paa den, slog ud med Haanden og holdt en Prædiken for ham, som han selv havde lært mig. Den lød kort og fyndigt:

Slesvig-Holsten stamp i e Grød!
Rødt og hvidt er den danske Kulør!

Fire Aar gammel lærte jeg allerede, som det i mange Hjem var Skik den Gang, Bogstaverne at kende, og fem Aar gammel kom jeg i Skole. Det var til at begynde med hos en Privatlærerinde Frk. *Møller*, Datter af mine Forældres Lærer. Jeg kom senere i Folkeskolen men fik ved Siden af vedvarende Privatundervisning hos hende, særlig i Tysk. Meget større Betydning for mig end Skolen havde imidlertid, ogsaa hvad Undervisningen angik, langt frem i Tiden Hjemmet. Med varm Taknemmelighed mindes jeg min Moder. Hun var en meget varmtfølede men tillige viljestærk Kvinde. Sin Mand og sine Børn uendelig hengiven, omsorgsfuld for Tyendet, dygtig i sit Hus, myndig i hele sin Optræden.

Hvor var det hyggeligt, naar hun samlede os Børn om sig i Mørkningstimerne. Et Par sad paa hendes Skød, de større laa ved hendes Fødder, mens hun sang de gamle Rim og Remser for os. Det var til Dels de samme, som Pastor *H. F. Fejlberg* mellem Krigene optegnede paa Heden vest for Flensborg. Dette stod vistnok i Forbindelse med, at min Farmoders Moder var født og opvokset i Store Vi, sydvest for Flensborg. Hun var senere kommen til Sundeved, hvor hun i trange Kaar havde opdraget en stor Børneflokk. Paa sine gamle Dage, da hun næsten var blind, tog mine Forældre som unge Ægtefolk hende til sig i deres Hjem, hvor hun til sin Død blev plejet med megen Kærlighed af min Moder. Af hende har Moder vistnok lært mange af disse morsomme Rim og Remser, som Slægt efter Slægt har glædet sig over, og som endnu i vor overkultiverede og nivellerende Tid kan henrykke mine Børnebørn. Moder kunde ogsaa fortælle Historier, men dem digtede hun selv, og de tilfredsstillende os ikke rigtigt, fordi hun ændrede dem for meget fra Tid til anden. Børn husker Historier, og det fylder dem altid med Ubehag, naar de ikke fortælles i den kendte Form. Fra Moder gik vi Børn saa i Mørkningen hen til Fader, som fortalte Bibelhistorie. Hvor kunde han fortælle livligt og smukt om Adam og Eva i Edens Have, om Abraham,

Isak og Jakob, om Josef og hans Brødre, om den lille Moses, om David og Goliath, om Jesus og hans Liv og Færd. Alle disse bibelske Billeder staar den Dag i Dag klart for mit Øje i det Lys, Fader lagde over sine Fortællinger. Mine forskellige Læreres Skildringer blegner helt ved Siden af hans. Senere har kun Grundtvigs smukke bibelhistoriske Digte, som jeg lærte paa Friskolen i Hejls, gjort et lignende Indtryk paa mig.

Naar Mørkningstimerne saa var forbi, fik vi Lampen tændt. Jeg husker helt tilbage til den Tid, da vi foruden en stor fin Messing-Olielampe, som blev brugt ved festlige Lejligheder, kun havde Tællelys og en eneste lille Petroleumslampe. Et Bord blev sat ud midt paa Gulvet. Paa det stod Lampen. Moder sad ved Siden af og spandt Uld. „Indpigerne“ eller mine voksne Søstre, naar de var hjemme, spandt Hør. Fader læste i Aviser eller Bøger. Stundom blev der læst højt. I Borgerstuen sad Malkepigerne. De spandt Blaar eller var sysselsatte med andre grovere Arbejder. Fra Kliplev Marked i Efteraaret (4. September) til Kliplev Marked i Foraaret (6. April) maatte de efter hævdvunden Skik arbejde om Aftenen for deres Husmødre. I den Tid var de kun fri Lørdag Aften og Helligdagene. Lørdag Aften maatte ingen spinde. Da maatte intet gaa rundt. Man fortalte Historien om to Søstre fra Nybøl, der var saa griske paa Arbejdet, at de ogsaa spandt Lørdag Aften. Saa døde den ene af dem. Næste Lørdag Aften kom hun, mens den anden sad og spandt, holdt en gloende Haand op for Vinduet og sagde advarende:

»Se hvad jeg i Helvede vandt,
fordi jeg Lørdag Aften spandt!«

Seks Aar gammel kom jeg i Folkeskolen. Det var den Gang Skik i Sundeved, at Børnene, naar de kom i Skole, fik Foræringer af de ældre Børn. Drengene fik Knapper, Pigerne Knappenaale. Der blev i Skolen spillet „Søsling“ om Knapper i Fritiden, saa dem var der god Brug for. Hvad

Smaapigerne skulde med de mange Knappenaale, ved jeg ikke. Jeg fik saa mange Knapper af alle Aldre og alle mulige Stoffer, at de fyldte en stor Lærredspung. Mest skattede var de blanke Militærknapper og hvide Benknapper.

Der var Stengulv i Skolen. Børnene gik alle i Træsko. Jeg fik Lædersko, „Springtriller“, som min Sidekammerat sagde, men gik nødig i dem, da jeg vilde være som de andre. Jeg har grædt meget som lille Dreng, fordi jeg ikke om Sommeren maatte løbe barfodet, ligesom de andre Dreng. Men i den Henseende var min Moder ubønhørlig. Min Tiggen og Tryglen hjalp ikke. Alle Bønner blev kort og bestemt afvist med et: „Du skal ikke se ud som et Bedemandsbarn!“

Skolen i Snogbæk blev kun fejtet hver Lørdag. Men saa var der til Gengæld ogsaa noget at feje efter; thi de svære sundevedske Jorder hang godt fast ved Træskoene, indtil de blev stampet af paa Stengulvet. Børnene besørgede selv Fejningen Fredag Aften efter Skoletid, tre Piger og tre Dreng hver Aften efter Tur. Kun de tre øverste Bænke — der sad 6—8 Børn paa hver Bænk — var fejepligtige. Naar de saa begyndte at feje, var det ikke muligt at se en Haand for Øjet gennem Støvet, som atter lagde sig tykt rundt omkring. Det hørte ellers med til Drengenes Bestilling at „stænke Vand“ under Fejningen for at dæmpe Støvet.

Pinselørdag blev Skolen festligt smykket. Jeg mindes endnu denne Dag som en af Aarets Festdage. Børnene gik til Skovs efter Skovmærker og Mos til Kranse. Fra alle Haver bragtes Blomster, røde Tulipaner, hvide Pinseliljer, gule Knapper, stribet Græs. Enkelte bragte kunstfærdigt bundne Papirkranse med hjemmefra, andre udpustede Æg, hvoraf mange var farvede røde. Æggene blev trukne paa Snore og ophængt i Vinduerne i pyntelige Slyngninger. Midt i Halvfjerdserne blev denne gamle hævdevundne Skik forbudt af Preusserne, som vejrede en Demonstration i de rød-hvide Farver! Naar Kransene var samlede, udpegede

de store Skolepiger den kønneste, som fik Hæderspladsen over Katedret. De øvrige blev ophængte paa Væggene eller under Bjælkeloftet. Naar alt var færdigt, blev Læreren kaldt ind for at udtale sin Glæde over Udsmykningen. Bagefter fornøjede vi os med muntre Sanglege. Det er herlige Pinselørdage, jeg saaledes har oplevet som Dreng. Ud paa Aftenen ledsagede jeg mine voksne Søstre til Sottrup Kirkegaard, hvor Sognets unge danske Piger havde sat hinanden Stævne for at smykke de danske Kriegergrave. Naar det var gjort tyst og stille, lød det dæmpet og stemningsfuldt hen over Gravene: „Slumrer sødt i Slesvigs Jord, dyrekøbt den blev ved Eder!“

I mine første Skoleaar indtil 1872 lærte vi kun Dansk i Folkeskolen. Der blev først paabudt Undervisning i Tysk i 1872. Med Taknemmelighed mindes jeg min gamle Lærer *Jens Jensen*. Han blev betegnet som „god“ i Sammenligning med Sognets andre Lærere, fordi han „ikke slog“. Dette kunde dog passere en enkelt Gang, naar han blev særlig opbragt, men saa fortrød han det hurtigt. Han vandt vor Tillid, ikke mindst fordi han talte kammeratligt med os, gav os Indblik i sine personlige Forhold og lod os nyde godt af sin Livserfaring. Jeg har haft megen Nytte af adskillige af hans Fortællinger. Udenadlæsning tiltalte ham ikke. Vi fik derfor aldrig store Lektier. Karakteristisk er et enkelt Træk. Samtidig med, at der blev indført tysk Undervisning i Skolen, blev der efter Øvrighedens Anordning indført en autoriseret tysk Læsebog, som indledes med Slesvig-Holstenernes den Gang saa forhadte Slagsang „Schleswig-Holstein meerumschlungen“. Dette var ham for meget. Da Bogen skulde bruges første Gang, holdt han derfor en lille Tale til os. „Jeg har, lille Børn,“ sagde han, „forespurgt hos Boghandleren, om han ikke kunde levere os Bogen uden den væmmelige Oprørssang, men det kunde han ikke. Vi var nødt til at tage den med. Jeg vil nu alligevel ikke have den i min Bog. Jeg gør saadan!“ Dermed rev han Bladet med Visen ud af Bogen og kastede det paa Gul-

vet. „Nu kan I gøre, hvad I vil!“ Det lod vi os ikke sige to Gange. Ritsh, ratsh lød det ned over Bænkene, hvor de fleste fulgte hans Eksempel. Endnu et lille Bidrag til hans Karakteristik. I 1874 blev Højskoleforstander *Langkjær* paa Sandbjerg udvist, og Højskolen lukket. Kort efter blev der holdt Auktion over Langkjærs Efterladenskaber. Lærer Jensen købte blandt andet et stort Parti Folke- og Fædrelandssange udgivne af „Udvalget til Folkeoplysningens Fremme“. Dagen efter holdt han atter en lille Tale til os. „Jeg har nu ordnet det saaledes, lille Børn,“ sagde han, „at Sangundervisningen bliver henlagt til den sidste Time. Da kommer der ingen Fremmede og forstyrrer os, og saa kan vi godt synge nogle Sange, som jeg i Gaar købte paa Auktionen. De er billige, og I skal faa dem til Indkøbspris. Men I skal lægge dem paa Hylden under Bordet bag Bøgerne, saa de ikke falder i urette Hænder, naar vi faar Besøg af høje Herre“. Vi fulgte hans Anvisning og sang derefter danske Folke- og Fædrelandssange i den sidste Skoletime. I disse Sangtimer blev jeg stærkt grebet af Plougs stemningsrige og højtidsfulde Sang „Paaskeklokken kimed mildt“ — hvis manende Omkvæd: „Slutter Kreds og staar fast, alle danske Mænd!“ ikke lød forgæves til os i den fortyskede Skole.

Med særlig Glæde mindes jeg ogsaa Morgentimen i Skolen. Vinduerne vendte ud mod Øst. Fortyskningen var endnu ikke naaet frem til Religionsundervisningen. Jeg hører endnu med hvilken Forstaaelse og Grebethed, vi begyndte Dagens Gerning med at synge Ingemanns herlige Morgensange: „I Østen stiger Solen op, den spreder Guld paa Sky“ og „Nu titter til hinanden, de favre Blomster smaa“. De er for mig nøje knyttede til Morgensangen i Snogbæk Skole. Paa lignende Vis leder Ingemanns Aftensange altid mine Tanker hen paa Haven ved Nørremølle. Aldrig har for mig Ord og Tone smeltet mere sammen med Omgivelserne, Naturen og Menneskene, end naar vi i min Barndom og tidligste Ungdom efter endt Dagsgerning i de stille milde Sommeraftener samlede omkring Fader og Moder i Hjør-

net mellem Bækken og Dammen i vor Have og istemte „Fred hviler over Land og By“ eller „Dagen gaar med raske Fjed“, inden vi sagde hinanden Godnat og gik til Ro.

Naar vi Børn var fri fra Skole, spadserede vi ofte ved Sommertid en Tur med vore Forældre. Vi gik da ad de snævre sundevedske Veje mellem de frodige Hegn og kappedes om, hvem der kunde finde de fleste Sneglehuse og de smukkeste Blomster. I Foraaret søgte vi Fuglereeder, ud paa Sommeren plukkede vi Jordbær, i Efteraaret Brombær og Nødder i Hegnene. Vi var da udrustede med Nøddekroge og store Lærredsposer.

I Brænderiet med de mange Kobberkedler og Kobberrør var Kobbersmed *Mayhoff* fra Sønderborg ofte sysselsat. Han regnedes til Husets Venner. Da min Søster blev sat i en højere Pigeskole i Sønderborg, kom hun i Huset hos ham. *Mayhoff* havde en Plejesøn, som hed *Sigvald* og hyppigt gik Ærinder til Nørremølle. En Dag kom han ud. Mine ældre Brødre var i Skole, og jeg skulde da vise ham Duerne. Han var en rask fjortenaars Dreng, jeg var endnu ikke kommen i Skole. Vi gik op paa det øverste Brænderiloft, hvor Dueslaget var. Loftslugen stod aaben. Pludselig greb han Taklen og sprang ud af Lugen for at fire sig ned. Men Taklen var i Uorden. Han hang og sprællede i et Par Minutter, kunde ikke komme ind ad Lugen igen og faldt ned. I Dødsens Angst kravlede jeg ned ad Trapperne. Jeg fandt ham med lukkede Øjne, besvimet efter Faldet. Men snart slog han Øjnene op, og det viste sig heldigvis, at han ikke havde taget alvorligere Skade. Da jeg efter Genforeningen i Rigsdagens sønderjydske Udvalg mødte Folketingsmand *Sigvald Olsen*, viste det sig til min Overraskelse, at han var den *Sigvald*, der havde været hos Kobbersmed *Mayhoff* i Sønderborg, og med hvem jeg havde haft denne Oplevelse. Fra Opholdet i Sønderborg stammede hans varme Interesse for den sønderjydske Sag.

I 1870 kom min næstældste Broder, den Gang 14 Aar gammel, som gik paa Realskolen i Sønderborg, hjem i Fe-

rien. Et Par Dage efter blev han angrebet af Difteritis. Det trak op til Krig. Paa sit Sygeleje krævede han lidenskabeligt, at min ældste Broder, som den Gang kun var 16 $\frac{1}{2}$ Aar gammel, straks skulde optere for Danmark og rejse nordpaa for at undgaa den preussiske Militærtrøje. Selv vilde han ogsaa nordpaa, saa snart han blev rask. Sygdommen tog til. I Febervildelse talte han kun om at komme afsted. Man havde svært ved at holde ham i Sengen. Efter faa Dages Sygeleje døde han, til utrøstelig Sorg for mine Forældre. Han var en meget begavet Dreng, til hvem der knyttedes store Forhaabninger.

Saa kom Krigen. Den hilstes med store Forventninger. Hvad der endnu var tilbage af værnepligtigt Mandskab opterede for Danmark og gik nordpaa. *J. P. Reimers* kom ud fra Sønderborg og havde bag lukkede Døre hemmelighedsfulde Samtaler med min Fader. Mange Aar efter fortalte han mig, at det drejede sig om en paatænkt fransk Landgang ved Sottrupskov. En Troppestykke skulde lande her og angribe Dybbølstillingen nordfra, mens en fransk Flaade angreb den fra Vemmingbund. Fader skulde skaffe Landgangskorpset sikre og paalidelige Vejvisere til Dybbøl.

Min Farbroder *Henrik Hansen* paa Dybbølmark fik Ordre til atter at rømme sin Gaard. Flere Læs med Møbler var allerede ankommet til Nørremølle, da hans tolvaarige Søn kom for at spørge, om hans Forældre og Søsken, som havde faaet Paalæg om at holde sig rede til at rømme Hjemmet med korteste Varsel, i saa Fald atter maatte komme ud til os. Som gammel Mand har han i de Dage, da jeg nedskriver dette, fortalt mig, at det gjorde et uudsletteligt Indtryk paa ham, da min Fader mildt og kærligt svarede: „Hils hjemme og sig, at I er allesammen hjerteligt velkommen!“

Fra Sønderborg kom Købmand *Knarhøjs* Familie, som ligeledes maatte rømme Hjemmet, ud til os. Men saa kom med de første tyske Sejersefterretninger de første dybe Skuffelser. Billedet ændredes hurtigt. De Bortrømte kunde

atter tage hjem. — En af de første Augustdage tog min Fader mig med ud til Sønderborg. Køreturen derud over Dybbøl glemmer jeg aldrig. „Stengaarden“ henlaa endnu som Brandtomt fra 1864. Op over Dybbøl-Banke hævede sig de nye preussiske Skanser. Mægtige Kanoner med gabende Malmsvælg stod plantede paa Voldene, rede til at spy Død og Ødelæggelse ud over det smilende Landskab. Chausseen var gennemskaaret af dybe Løbegrave med Rækker af høje Palisader. Passage var kun tilladt imod Pas.

Hjemme havde vi en talrig Indkvartering af Landstormsmænd fra Lauenburg. Nogle af dem havde tjent i den danske Hær, andre var Slesvig-Holstenere. Paa nogle faa nær betragtede de sig som „Musspreussere“. Om Aftenen sang de Preusservisen, men med Omkvædet ændret til: „Ich bin kein Preusse, will kein Preusse sein“.

En Dag kom der Bud om, at Sedan var falden og Kejser Napoleon fangen! Fader blev ligbleg. Min Søster Cæcilie hulkede højt. Det føltes som et dansk Nederlag, som en Landsulykke: Haabet om Nordlesvigs Genforening med Danmark efter Fredsslutningen brast.

Dybt Indtryk gjorde ogsaa Stormfloden den 13. November 1872. Min Fader tog mig med ned til Stranden og viste mig det oprørte Hav. Flere Huse var revet bort af Bølgeslaget. En gammel Daglejer tog mig med ind i en Tegllade, hvorfra vi kunde se ud over det oprørte Hav. „Tror Du ikke, at Verden nu vil forgaa?“ hviskede han ængstelig til mig. Da vi senere over Markerne gik tilbage til Nørremølle, naaede Vandstanden helt op til Gaarden. „Saa højt har Vandet ikke været, saa langt jeg kan huske tilbage,“ sagde Fader. „Naar Du nu bliver en gammel Mand, saa kan Du fortælle, at Du har set det helt oppe ved Gaarden!“

I mine Drengenaar havde jeg megen Fritid til egen Raadighed. Hjemmearbejde hørte til Undtagelserne. Lektier havde vi næsten ingen af. Var Skoletiden endt, kunde jeg derfor tumle mig af Hjertens Lyst. Og hvor har jeg nydt

denne Frihed! Paa det øverste Brænderiloft havde vi et stort Duehus, og jeg kunde holde saa mange Duer, som jeg vilde. Fader leverede Foderet gratis. Moder købte de slagtefærdige Dueunger af mig. Forretningen gik derfor strygende. Ofte havde jeg fine Raceduer, som jeg drev en livlig Handel med. Til andre Tider lagde jeg mig især efter Kaniner og kunde da i Ugevis være stærkt optaget af at bygge Kaninhuse.

I Foraaret begyndte Fiskeriet. Naar Aprilsolen skinnede, strøg jeg efter endt Skoletid ned paa Nydam Mose med min Messingtraads Fiskesnøre for at snøre Gedder. Hvor var det friske og fornøjelige Ture. Jeg hører endnu Frøernes muntre Kvækken i Tørvegravene, Vibernes susende Vingslag og ængstelige Skrig. Jeg ser Gedden staa i det klare, gennemsigtige Vand for kort efter lynsnart at flyve gennem Luften, — naar jeg tænker tilbage. Paa Mosen kom gamle *Paul Adam* listende ud til mig ved sin Stok. Børnene var i Amerika. Han sad nu ensom tilbage i sit lille Hus paa Mosen og vilde gerne have sig en lille Passiar. Vi talte da især om Pauls store Tid, den Gang han som Forarbejder deltog i Udgravningerne paa Mosen og var med til at finde Vikingebaadene og de mange Oldsager, mens selveste Kong Frederik VII næsten omgikkes ham som Ligemand. Paul var nemlig Kongens Yndling. En Dag, da Kong Frederik kom over fra Lyksborg, var Paul mødt i et flunkende nyt Blaarlærreds Skødskind. Under Arbejdet raabte Kongen pludselig: „Paul, Paul, kom herhen!“ Paul kom. „Vend Dig om,“ sagde Kongen. Paul parerede Ordre. Saa tog Kongen sin Lommekniv op og skar uden videre et blankt Broncespænde af Pauls nye Skødskind. Det var et henved to Tusind Aar gammelt Broncespænde, som Paul havde fundet i Mosen og behandlet som en nyttig Genstand mellem alskens Skrammel! Men vi talte ogsaa om den kommende Tid, da vi atter blev danske, og Udgravningerne kunde genoptages. En Dag førte han mig hemmelighedsfuldt ud i Mosen og lod mig støde min Fiskestang gennem det bløde Dynd til

den ramte noget haardt. „Her ligger endnu en Vikingebaad,“ hviskede han. „Jeg har haft Stævnen afdækket. Men tal ikke om det til nogen, før Danskerne kommer.“

Om Sommeren anglede jeg med andre Dreng Karusser og Aborrer i nærliggende Vandsteder. Og i de stille, milde Sommeraftener medede jeg med Gaardens Folk paa Alsund med Dybbøl Mølle og den „brændte Bøg“ i Storskoven som Mærke for Medestedet. Den brændte Bøg var udgaaet i Toppen, fordi Tyskerne d. 29. Juni 1864 havde bragt en Tjæretønde i Træet og tændt den som Bavn for at varsko Tropperne i Dybbølstillingen om, at Overgangen var begyndt. Hvor mange fornøjelige og stemningsrige Timer har jeg ikke som Dreng tilbragt paa disse Fisketure!

I Halvfjerdserne fik vi en tysk Jagtlov, hvorefter Jagten blev bortforpagtet kommunevis. Forpagtningsafgifterne blev derefter fordelt mellem Lodsejerne efter Arealet. Vi havde et udmærket Jagtterræn i mit Fødesogn. Det var meget kuperet, gennemdraget af levende Hegn, gennemskaaret af et Par Bække, fuldt af Lunde og Smaaskove og afgrænset af Allsund. Af Vildt havde vi Agerhøns, Harer, Raadyr, Ræve, Grævlinge og Oddere. Vildænderne søgte fra Sundet op i Moser, Mergelgrave og Vandløb. Maar, Ilder og Lækat holdt til ved Gaardene. Fra jeg var en halv Snes Aar gammel, gik jeg paa Jagt med min Fader og Morbroder, som havde forpagtet Kommunens Jagt. Da jeg var 12—13 Aar gammel, begyndte jeg i Smug at anskaffe mig gamle Skydere. Af en Klejnsmed købte jeg et lille let Krybskyttegevær, som kunde skilles ad, saaledes at jeg bar Kolben skjult i en Inderlomme og Løbet ned i Buksebenet. Med det listede jeg ud og gik paa Jagt paa egen Haand. I Førstningen gik det mest ud over Byens Katte. Men det varede ikke længe, inden jeg skød min første Agerhøne, Vildand og Hare, og jeg var kun lige fyldt 16 Aar, da jeg skød min første Ræv, Odder og Raabuk. Min Fader havde, da jeg fyldte mit 16. Aar, overtaget Garantien for, at jeg forstod at omgaas Ildvaaben, og foræret mig det foreskrevne Jagt-

kort. Jeg behøvede saa ikke længere at jage i Smug. De gamle Muskedonnere blev lagt til Side, og jeg fik en ny dobbeltløbet Bøsse, Kaliber 12. Med den kom jeg til Klapjagt i Sandbjerg Storskov. Vi stod i en Lysning inde i Skoven 6 Skytter i Rundkreds med høj Bøgeskov i Ryggen og et tæt Krat af unge Risbøge foran os. Fra min Plads havde jeg allerede under Saaten set fire Ræve komme listende ud af Risbøgene for derefter at forsvinde i forskellige Retninger uden at komme mig paa Skudvidde. Da saa jeg en femte nede ved Brynet, som spejdende kastede Blikket ud til alle Sider. Afstanden var altfor stor — henved 40 Favne — men jeg brændte af Begær efter at prøve min nye Bøsse, kunde ikke styre mig længere, kastede den til Kinden og brændte løs. Da Krudtrøgen var dreven bort, var Ræven forsvunden, men min Sidemand til venstre, en tysk Forstmand, begyndte at skælde mig ud efter Noder. Det var Vanvid at skyde paa et saadant Maal, ganske utilbørligt at lade saadanne Drengene agere Skytter paa en Klapjagt og mere af samme Bøtte. Jeg følte mig skyldig og tav. Men da Klapperne kom til Syne, gik jeg ned til Brynet, og der laa Mikkell standdød. Jeg kan jo ikke nægte, at det var med Triumf, jeg løftede den i Vejret og præsenterede den for min vrede Sidemand. Han lod sig imidlertid ikke formilde, men beklagede sig dybt indigneret til Skovfogeden, som ledede Jagten. Klagen mandede imidlertid ud i et arrigt „Und schliesslich hat er doch den Fuchs tot geschossen!“ „Das ist aber die Hauptsache!“ svarede Skovfogeden, vendte ham Ryggen og ønskede mig til Lykke.

Stærkt optaget af mine Oplevelser paa Jagten var jeg i disse Aar forfalden til at fortælle Jagthistorier. Mine Søstre spurgte ofte drillende: „Skal vi nu ikke have den om Odderen?“ Min Fader, min Morbroder og jeg var en Vinterdag paa Andejagt ned efter Allsund. Det havde sneet om Natten, og vi fandt et friskt Odderspor fra Bækken op i en nærliggende Tørvegrav. Det havde været Højvande. Paa Graven var der et dobbelt Islag med et hult Mellem-

rum. Odderen maatte ligge her mellem Isflagerne. Jeg blev sendt hjem efter et Par Karle og nogle Stænger, mens de holdt Vagt. Karlene slog derefter forsigtigt Isen i Stykker, mens vi alle tre stod skudberedte. Isen blev saa at sige pulveriseret ned til det klare Vand, men vi saa stadig ingen Odder. Tilsidst var vi ved at opgive det hele. Fader lod Karlene gaa hjem og fjernede sig selv fra Graven. Men næppe var der bleven Ro, før Odderen kravlede op over den ene Ende af Graven. I samme Nu faldt der to Skud, og dødelig saaret faldt den tilbage i Vandet. Jeg løb til og fik fat i et Forben, mens min Morbroder ængstelig raabte: „Slip, Slip! den kan jo bide Haanden af Dig!“ Men op maatte Fyren. Det var en stor Tamp. Bælgen maalte lidt over tre Alen fra Snuden til Halespidsen.

Hvor har jeg ogsaa tilbragt mange herlige Timer paa Jagtture. Jagtlysten smelter sammen med og gaar op i Naturstemningen. En Vinterdag langs Aaen, med et Skovbryn i Rimpragt ved Solopgang, Vildænder, som hæver sig plaskende og med susende Vingeslag, og den farverige Isfugl, snart siddende stille paa Lur i en Gren ud over Aaen, snart pilende hurtigt hen over Vandspejlet, — en Sommeraften ved Solnedgang paa Anstand efter Raabukken paa en Skoveng med en lys Aftenhimmel i Vest, lyttende til Skovens mange mærkelige Lyde, mens Haren hopper rundt i Græsset, Mikkell viser sig paa Skovdiget, forsigtigt spejdende rundt til alle Sider for derefter lynsnart at feje Engen med sin lange Svans, og Raadyrene tyst kommer listende for at æse, — eller en Vandring med Bøsse og Hund ud over de gule Stubmarker i Septembersol og Septemberklarhed, hvor Kirker og Møller toner frem i det fjerne, og Agerhønsenes Flugt kan følges langt ud i Synskredsen, — det er Oplevelser, som man aldrig glemmer.

I mine Drengaar gik jeg en Gang paa Nattejagt paa nyfalden Sne. Jeg trak et Par Uldstrømper over mine Støvler, tog en af min Faders lange, hvide, hjemmevævede

Hørgarnsskjorter over min Dragt og vandrede ud i det lyse Maaneskin. Isen knagede langs Aaen. Harerne sad aarvaagne og lydhøre paa Vinterrugen. Der lød Hundeglam i det fjerne. Da jeg havde strejft om i nogen Tid, fik jeg en Flok Agerhøns paa Skudvidde. Jeg fyrede, idet Flokken rejste sig. To faldt døde ned, to andre løb vingeskudte ind i Hegnet, som afgrænsede Marken imod en mindre befærdet Vej. Jeg gik hen for at søge efter dem og sprang i min Iver over Hegnet ud paa Vejen. I det samme sank en Mand, som kom gaaende, sammen ved Synet af det hvide Spøgelse, der pludselig kom farende ud af Hegnet tæt foran ham. Jeg turde ikke gaa hen til ham, da det kunde gøre Sagen værre, steg derfor uden at sige et Ord atter over Hegnet og fjernede mig lydløst opover Marken. Paa Afstand saa jeg, at han havde faaet sig samlet sammen og støttende sig til et Led stumt stirrede efter den gaadefulde Skikkelse.

En ligesaa morsom som interessant Oplevelse havde jeg paa en Jagttur ved Flensborgfjord, da jeg var 18 Aar gammel. Det var en Søndag Morgen. Jeg var paa Strandjagt efter Vildænder. Under en høj Brink saa jeg i en Vaage, som var indenfor Skudvidde, et Par Ænder. Forsigtigt krøb jeg fra Busk til Busk for at komme dem paa Skud. Jeg naaede Brinken og rejste mig op for at skyde. I samme Nu springer to Ræve, en fra hver Side, ud i Vaagen. Ænderne steg skræppende til Vejrs, mens jeg fyrede efter Rævene. Den ene af dem løb i Forvirringen op ad Skrænten og kom tæt forbi mig. Jeg fyrede igen og saarede den haardt, forfulgte den over et Par Marker, men maatte saa opgive Jagten, fordi den naaede ind paa et andet Jagtomraade. For saa vidt var Jagten uheldig. Det interessante var, at de to Ræve øjensynlig jagede i Fællesskab.

Ved Vintertid var jeg i mine Drengaar stundom stærkt optaget af Husflidsarbejder. Jeg havde Drejelad og Høvlebænk og arbejdede meget i Huggehuset, brugte ogsaa som andre Dreng Løvsav, Kniv og Mejsel til Udskærings-

arbejder og drev til Tider forskellige andre Husflidsarbejder. Periodisk samlede jeg lidenskabeligt Frimærker og Mønter, men naar Frostvejret meldte sig, og Isen kunde bære, blev alt andet kastet til Side for Skøjterne. Jeg var kun fem Aar, da min Fader en Dag bandt mig et Par Skøjter paa i Dagligstuen, bar mig ud paa Dammen og stillede mig hjælpeløs paa den spejlblanke Flade. Men kort efter tog han selv Skøjter paa og lærte mig at løbe. Fra den Dag af hørte Skjøteløben til mine største Fornøjelser. Men der var ogsaa Tider, hvor Bøgerne slugte al min Interesse.

Otte Aar gammel læste jeg første Gang Robinson. Min Søster og jeg havde Værelse sammen. Men da det var Sengetid, vilde jeg ikke i Seng. Jeg lagde mig paa Gulvet og vilde sove der „for at hærde mig“. Min Søsters Forestillinger besvarede jeg overlegent med, at man jo aldrig vidste, hvad der kunde hænde, naar jeg senere skulde ud til Kina. Det var derfor bedst at forberede sig i Tide. Henad Morgenstunden vaagnede jeg iskold paa Gulvet, og jeg mindes endnu klart, hvor dejligt det var at krybe ned i Sengen til min varme Søster. — Jeg havde let Adgang til god Læsning. Vi fik Bøger i Jule- og Fødselsdagsgaver, havde ikke faa Bøger i Hjemmet og Adgang til et Sognebibliothek og et Lejebibliothek i Sønderborg. Jeg læste tidligt Ingemanns Romaner, Blichers Noveller, H. C. Andersens Æventyr, Gøngehøvdingen og andre af Carit Etlars Skrifter, P. P.'s Fortællinger, H. F. Ewalds historiske Romaner og en hel Del af Skolelærerlitteraturen. Min Broder købte Oehlenschlägers samlede Værker, som jeg gennempløjede i Tolvaarsalderen. Han bragte ogsaa Bjørnsøns Fortællinger og andre nyere Bøger med sig hjem fra Højskolerne og udvidede i disse Aar mit Blik i mange Retninger. Om Aftenen blev der tit læst højt. Jeg husker endnu, hvor vi i et Par Vintermaaneder morede os ved dagligt at faa en lille Dosis af Fritz Reuters muntre Fortælling: „Landmandsliv“.

I min Barndom blev gammel nedarvet Sæd og Skik end-

nu holdt højt i Ære. Brylluppet fejredes saaledes blandt Bønderfolk i Sundeved i fire samfulde Dage og samlede ofte 3—400 Gæster. Vielsen fandt først Sted den tredie Dag. Festlighederne var forbundne med mange morsomme, ældgamle Skikke, og hele Sognet kunde i ugevis glæde sig til Festen. Deltagelsen i disse Bryllupper hører til mine kæreste Minder.

Det var en afgjort Sag, at jeg vilde lære Handelen og ud til min Farbroder i Kina. Min Fader fandt derfor, at jeg burde have en bedre Undervisning end den, Landsbyskolen bød. Latinskolerne i Nordslesvig blev betragtet som Fortyskningsanstalter og kom derfor ikke i Betragtning. Valget faldt paa den danske Realskole i Flensborg, som blev ledet af to udmærkede danske Mænd *A. C. C. Holdt* og *Chr. Monrad*. I 1875 blev jeg indmeldt i Skolen. Samtidig traf min Fader Aftale med Vinhandler Colding og Hustru født Tramsen, i Flensborg om, at jeg skulde optages i deres Hjem. Min Fader havde i sin Ungdom opholdt sig nogle Maaneder i Fru Coldings Barndomshjem og stod i Venskabsforhold til hende fra den Tid af. Alt var saaledes lagt vel til rette. Men inden jeg naede at komme til Flensborg lukkede Preusserne af politiske Grunde Skolen. Jeg stod dermed atter ledig paa Torvet. Min Søster Cæcilie, som var bleven gift med Gaardejer Peter Fink i Stubbom og stærkt paavirket af den grundtvigske Retning, foreslog da Fader at sende mig paa Friskolen i Hejls. Jeg kunde da bo hos hendes Svoger, den bekendte Storbonde *Jep Fink* paa Bygebjerg, og næste Foraar blive konfirmeret hos Pastor *V. Topsøe*. Forslaget blev godkendt af alle Parter, og i Foraaret 1876 kom jeg saa til Hejls samtidig med, at Friskolen fik en ny, dygtig Lærer i *L. Birkedal*, som senere i mange Aar var Forstander for den af de samvirkende sønderjydske Foreninger oprettede Efterskolę i Hejls.

HOS JEP FINK

„Bygebjerg“ var en gammel Slægtsgaard, som Jep Finks Forfædre allerede sad paa i Midten af det 17. Aarhundrede. Den ligger i Hejls, et af de otte sønderjydske Sogne, der sammen med Ærø ved Fredsslutningen i 1864 kom til Kongeriget som Vederlag for de vestslesvigske Enklaver.

Gaarden blev først i Tredserne nyopbygget af Jep Fink. En stor, rummelig Gaardsplads var indrammet af Stuehuset og tre Længer. Fra Dagligstuevinduerne saa man Støtten paa Skamlingsbanke ud gennem Portaabningen. Bag Stuehuset laa der en stor, skyggefuld Have. Fra den kunde man ad en Fodsti gaa ned over en Mark til Hejlsminde, hvor der var Badehus og Baad, og hvor Jep Fink havde anlagt smukke Spadserestier hen ad Havskrænterne.

Bygebjerg var en meget anselig Bondegård. Den havde et Jordtilliggende af ca. 180 Tdr. Land og en Besætning af 10 Heste og over 50 Malkekøer. Folkeholdet var derfor stort, for det meste unge, flinke Folk, som Jep Fink fik fra Højskolerne. Blandt Karlene var der, da jeg kom til Bygebjerg fire Sønderjyder, som var udvandrede for at undgaa den preussiske Militærtjeneste, og desuden et Par Piger fra min Hjemegn. Der spistes ved forskellige Borde, men af samme Gryde. Samlivet mellem Jep Fink og hans Hustru og Folkene paa Gaarden var meget fornøjeligt. Naar Dagens Gerning var endt, samledes Ungdommen ofte i de lyse, lune Sommeraftner til Leg og Sang i Haven. Jep Fink dukkede da hyppigt op imellem os, havde altid et skæmtende Ord paa Læberne og en særegen, hjertelig,

smittende Latter. Vi følte uvilkaarligt, at han var glad, naar vi morede os.

Jep Fink var en betydelig Personlighed. Efter i sin tidlige Ungdom at have været Elev paa Rødding Højskole blev han allerede i en Alder af 20 Aar Bestyrer og to Aar senere Ejer af Bygebjerg. Samme Aar fik han en udmærket Hustru i *Marie Lind* fra Lindgaard i Dalby Sogn. Fra Drengesaarene af havde han været stærkt optaget af Nationalitetskampen. Opvokset ved Foden af Skamlingsbanke med Trearskrigen i klart Minde havde han senere i 1864 som ung Mand følt Nederlagets sviende Smerte. Selv var han fundet ubrugbar til Militærtjenesten, fordi han under en Leg i Tolvaarsalderen ved et Flitsbueskud havde mistet sit ene Øje.

Udgaaet fra et pietistisk præget, af Hernhuterne i det nærliggende Christiansfeld stærkt paavirket Hjem blev han allerede paa Rødding Højskole, hvor *Sophus Høgsbro* den Gang var Forstander og *J. L. Knudsen*, senere Præst i Lejrskov, Jakob Knudsens Fader, var Lærer, venlig stemt overfor den grundtvigske Retning. Da Præstekaldet i Hejls 1870 var ledigt, gav han Stødet til, at *Vilhelm Topsøe*, som sluttede sig varmt til den grundtvigske Retning, blev kaldet til Sognepræst i Hejls. Samtidig knyttede han Forbindelser med Højskoleforstanderne *H. Rosendal*, *Vinding*, og *Ludvig Schrøder*, Askov, hvis nære Ven og Meningsfælle han snart blev. I Tredserne havde han sluttet sig til det nationalliberale Parti, men i Halvfjerdserne brød han med det, traadte i Forbindelse med *N. J. Termansen* og sluttede sig stærkt optaget af Grundtvigs frie Kirke- og Skoletanker til Venstre. Hans Anseelse og Indflydelse voksede hurtigt. 1874 blev han valgt til Medlem af Vejle Amsraad. Samme Aar gennemførte han Oprettelsen af Friskolen i Hejls og gav Stødet til, at det første Efteraarsmøde for bosatte Folk blev afholdt paa Askov Højskole. Fra Midten af Halvfjerdserne hørte han til Foregangsmændene indenfor den grundtvigske Retning. I 1877, paa

et Tidspunkt, hvor jeg opholdt mig i hans Hjem, gav han Stødet til Oprettelsen af Foreningen „S.S“ (Sønderjydske Samfund) i Kolding, den første siden Midten af Tredserne oprettede sønderjydske Forening, med det Formaal, at understøtte ubemidlede Sønderjyder til Ophold paa danske Højskoler, en Forening, som senere i mange Aar med *Morten Eskesen* som Forretningsfører udførte et stort og betydningfuldt Arbejde i den sønderjydske Sags Tjeneste. Aaret efter var Jep Fink den egentlige Grundlægger af „Dansk Højskoleforening“, hvis Hovedformaal var ad Fri-villighedens Vej at indsamle tilstrækkelige Pengemidler til, at Askov Højskole kunde gaa over til toaarige Kursus med udvidet Undervisning. Arbejdet indenfor denne Forening laa i de følgende Aar paa hans og Højskoleforstander *Ernst Triers* Skuldre.

Det var et grundtvigsk præget, aandeligt stærkt bevæget Hjem, jeg saaledes blev optaget i. Skønt Jep Fink ikke havde Evne til at tale offentligt og hverken følte Lyst eller Trang til at skrive Indlæg i Blade og Tidsskrifter, øvede han dog ved sin Personligheds Magt megen Indflydelse, dels gennem personlige Samtaler, dels gennem en meget omfattende Brevveksling. Der var Dage, hvor han skrev Snese af Breve. Hjemmet var overordentlig gæstfrit. Betydelige Folk, særlig af den grundtvigske Retning, kom og gik. Jeg mindes bl. a. et Besøg af Professor *Rasmus Nielsen*, som jeg her saa første Gang. Jep Fink læste meget og købte mange Bøger. Han havde en udmærket Bogsamling, som spændte vidt, ligefra Saxo og Snorre over den ældre, danske Literatur til Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen. Bogsamlingen stod mig aaben, og jeg kastede mig straks over den. Jeg mindes endnu, hvor optaget jeg var af Saxos og Snorre Sturlesøns Krøniker, som jeg her fandt som første Udgave af Grundtvigs Oversættelse i store Kvarthind. Jeg mindes ligeledes, at jeg morede mig saa meget over Jens Baggesens „Kalundborgs Krønike“, at jeg lærte den udenad, og endnu kan citere lange

Stykker af den. Jeg udvidede mit Kendskab til Guldalderen i vor Literatur betydeligt og naaede saa frem til Jonas Lie, Bjørnson og Ibsen. Af Bjørnson kendte jeg kun hans Fortællinger, af Henrik Ibsen kun Digtet om Abraham Lincoln. Det havde jeg læst i „Fædrelandet“, som vi holdt hjemme, da det blev offentliggjort, og var bleven stærkt betaget af det. Nu læste jeg alt, hvad jeg kunde overkomme. En Dag sad jeg med Fingrene i Øret fordybet i Henrik Ibsens „Kejser og Galilæer“. Da stod Jep Fink bag mig, klappede mig paa Skulderen, saa forundret paa mig og sagde: „Ja, det er ellers ikke en Bog for Drengene i Din Alder!“ Det havde han fuldstændig Ret i, men han var en frisindet Mand og øvede hverken den Gang eller senere Censur over min Læsning.

Friskolen i Hejls havde, før jeg kom dertil, haft et Par unge Lærere, som ikke magtede Stillingen. Diciplin var ødelagt, og Undervisningen i flere Henseender forsømt. Med *Lorenz Birkedal*, som var barnefødt i Rødding og havde en god Uddannelse, fik Skolen imidlertid en dygtig Lærer, som hurtigt fik Orden i Tingene. Han var ikke særlig fremragende, men en solid Dygtighed, mødte altid velforberedt til Undervisningen og drog med Fastholdelse af Friskoletankerne Omsorg for, at vi ogsaa paa Skolen fik Adgang til at erhverve os gode Kundskaber. Bedst husker jeg hans Historieundervisning. Han kunde fortælle livligt og søgte senere ved Samtaler om det fortalte at fæstne det i Hukommelsen. Fra Undervisningen i Hejls Friskole har jeg dernæst bevaret en stor Forkærlighed for Grundtvigs bibelhistoriske Sange, som tiltalte mig meget, maaske fordi det var min Faders bibelhistoriske Fortællinger omsat i poetisk Form.

Vinteren 1876—77 gik jeg til Konfirmationsforberedelse hos Pastor *Topsøe*. Han var en stiltfærdig, mild og kærlig Mand. Da Præsten havde jævndrengende Børn, som gik i Friskolen, kom jeg meget i Præstegaarden, hvorfra jeg har bevaret lyse Minder, ikke mindst om den elskværdige Fru

Topsøe, en Broderdatter af Minister Hall. Vilhelm Topsøe var en udpræget Tilhænger af den grundtvigske Retning, frisindet, varmtfølede og kundskabsrig. Hans Konfirmationsundervisning faldt godt i Traad med Undervisningen i Friskolen og Aanden i Hjemmet paa Bygebjerg. Stærkt interesseret i det sønderjydske Spørgsmaal havde han studeret Nationalitetsbevægelserne i Europa meget indgaaende. Resultatet af disse Studier har han nedlagt i et lille Skrift: „Nationalitetsbevægelserne i det 19ende Aarhundrede“. Det var af Betydning for mig, at Pastor Topsøe henledte min Opmærksomhed paa disse Forhold, thi det udvidede min Synskreds, gav Nationalitetskampen i Sønderjylland dybere Perspektiv og løftede den sønderjydske Sag op i et højere Plan.

Fra Bygebjerg kom jeg ofte til Taarning, hvor Gaardejer *Chr. Finnemann* var gift med Jep Finks eneste Søster. Jeg var saaledes nøje kendt med Finnemann, mange Aar før jeg som nordslesvigsk Politiker fik meget at gøre med hans Udvisning. Jep Fink tog mig ofte med, naar han rejste ud. Særlig tydeligt husker jeg et Besøg sammen med Pastor Topsøe og ham hos Biskop *Balslev* i Ribe. Vi saa Domkirken, var oppe i Taarnet med den vide Udsigt og talte Kirkerne derfra. Senere laa vi paa Slotsbanken og drømte om Dronning Dagmar og Dansen paa Ribe Gade for Erik Kongen hin unge! Men hyppigst var det Jep Finks Slægt og Venner blandt Omegnens Storbønder Besøgene gjaldt. Ligeledes tog han mig med til Folkemøder paa Skamlingsbanke og i Kolding, hvor jeg lærte de fleste af Omegnens Præster af den grundtvigske Retning at kende.

Det var endnu, da jeg kom til Bygebjerg, en afgjort Sag, at jeg vilde gaa Handelsvejen og hurtigst muligt ud til min Farbroder i Kina. Jeg havde lagt Sagen saadan til Rette, at jeg først vilde tage Præliminæreksamen, derefter gennemgaa et Kursus paa Grüners Handelsakademi i København og saaledes forberedt rejse til Shanghai. Men her

greb min Farbroder som erfaren Forretningsmand rettidigt ind og sagde: „Allerførst skal Du staa to Aar i Handelslære i en velledeet Forretning.“ Da hans Ord var min Faders Lov, gjaldt her intet udenom. Jep Fink blev anmodet om at søge en passende Plads til mig nord for Grænsen, thi det var ligeledes en afgjort Sag, at jeg, som saa at sige alle unge dansksindede Sønderjyder den Gang, vilde udvandre, inden jeg blev sytten Aar gammel, for at undgaa den preussiske Militærtjeneste. Efter hans Anbefaling traf min Fader saa i Efteraaret 1876 Aftale med Konsul *Kaalund* i Kolding om, at jeg i Foraaret 1877 skulde indtræde som Handelslærling i hans Forretning.

Men dette passede mig ikke. Under Opholdet i Hejls og Samlivet med Jep Fink var de gamle Idealer blegnet og nye traadt i Stedet. Fra Bygebjerg havde jeg daglig Støtten paa Skamlingsbanke for Øje. Paa Skamlingsbanke havde jeg hørt *Ludvig Schrøder* tale om Nationalitetskampen og *P. Skau*, Bukshave, om Skamlingsbankefesterne i Fyrerne. Under et Besøg paa Vinding Højskole forærede Højskoleforstander *Rosendal* mig Mørk Hansens Bog: „Sønderjydernes Kamp for Modersmaalet“, som jeg studerede grundigt. Den havde atter henledt min Opmærksomhed paa Allens: „Det danske Sprogs Historie i Sønderjylland“. Hidtil havde Kampen for Sønderjylland under min Barnheds stærke Indtryk fra Valpladserne i Sundeved staaet for mig som en Kamp med blanke Vaaben. Nu gik det op for mig, at det kun var én Side af den aartusindlange Kamp, men at der uafhængig deraf førtes en anden Kamp for Sønderjylland, som ikke maatte tabes.

Samtidig havde jeg faaet Idealitetens Skær bredt ud over den frie, uafhængige Bonde. Jeg havde slugt Bjørnsons Fortællinger og var med den Tids Bondeungdom begejstret for Arne, Øjvind og Thorbjørn, for Eli Bøen, Margit og Synnøve Solbakken. Jeg levede daglig sammen med en Odelsbonde, der havde „Øjet aabent for alt stort og skønt hernelen“, jeg havde set og hørt *N. J. Termansen*

og sværmede for *Mads Hansen*, af hvis Digte jeg lærte mange udenad. Det gik mig, som det gik *A. D. Jørgensen*, da han som Latinskoleelev en klar Septemberdag sammen med sine Forældre besøgte en Bonde i Ringenæs, og pludselig syntes, at ingen Stilling var herligere end den; at sidde som fri Mand paa sin egen Gaard og kæmpe for alt, hvad man har kært og — drog Konsekvenserne deraf, afbrød sin Læsning og gik til Landvæsnet. Handelen blev resolut opgivet. Men jeg led af Kundskabstørst og vaklede en Stund, da jeg ogsaa følte mig stærkt draget til videregaaende Studier, Forberedelse til Studentereksamen og paafølgende Universitetsstudium. En Efteraarsdag, nogle Uger efter at det var bleven bestemt, at jeg skulde i Handelslære i Kolding, sad jeg og skrev et Brev til mine Forældre. Efter at have meddelt dem, at jeg ikke vilde i Handelslære, lagde jeg Pennen og overvejede endnu en Gang, hvad Vej jeg skulde slaa ind paa. Det var første Gang, jeg var hjemmefra. Jeg led stundom af Hjemve. Valgte jeg at blive Landmand, kunde jeg være hjemme, til jeg var sytten Aar. Derefter blev jeg landflygtig, hvis jeg vilde undgaa Pikkelhuen. Dette blev afgørende. Jeg skrev, jeg vil hellere være Landmand, idet jeg tænkte: Saa kan Du være hjemme halvandet Aar endnu, og det er da altid tidlig nok at begynde paa Studeringerne, hvis Du til den Tid foretrækker Universitetsvejen.

I Foraaret 1877 blev jeg konfirmeret i Hejls Kirke, og et Par Dage efter rejste jeg med mine Forældre hjem til Nørremølle.

N Ø R R E M Ø L L E 1877—80

Nu skulde jeg altsaa uddannes som Landmand. I mine Drengaar havde jeg kun rent undtagelsesvis deltaget i Arbejdet paa Gaarden. Jeg fik Lov til at skøtte mig selv, naar jeg ikke var i Skole, og jeg nød min Frihed i fulde Drag. Nu fik Piben foreløbig en anden Lyd. Min Fader tog Sagen alvorligt. Jeg skulde lære alle Grene af Landbrugsarbejdet grundigt. Det vilde, naar jeg blev sat haardt til, gik han vistnok ud fra, saa ogsaa hurtigt vise sig, hvad Alvor, der var i min Beslutning. Jeg fik mit gamle Gavlværelse, som jeg havde haft fra Tiaarsalderen, og spiste som før med mine Forældre og Søskende. Men bortset derfra blev jeg nu behandlet som yngste Karl paa Gaarden, og fik det daarligste Spænd Heste, som jeg maatte passe og følge i Marken. Arbejdsdagen var lang. Ved Sommertid stod vi op Kl. 4¹/₂, gik over i Hestestalden, striglede vore Heste — vi var 4 Karle, som havde hver sit Spænd — og red dem til Vands i Dammen. Kl. 5¹/₂ blev der kaldt til Davre. Kl. 6 red vi i Marken. Kl. 8¹/₂ spiste vi derude Mellemmad, mens Hestene fik et Foder. Kl. 11¹/₂ red vi hjem, holdt Middagspause til Kl. 1, red saa atter ud i Marken og arbejdede videre, kun afbrudt af en kort Mellemmadspause Kl. 4, til Kl. 7 Aften. Efter Hjemkomsten skulde Hestene vandes og strøes med frisk Halm. Saa spistes der Nadver, og først derefter kom en knap tilmaalt Fritid.

Vi havde i disse Aar en Avlskarl fra Dybbøl, som hed *Christian Westen*. Han var intelligent, energisk og overordentlig dygtig til alt forefaldende Arbejde. Af ham lærte jeg at pløje en Fure, at skærpe og svinge en Le, at sætte en

Høstak, læsse et Læs Korn, kappe et Hegn og fælde et Træ i Skoven. Mange af hans Fyndord husker jeg endnu. „Kan ikke er ingen Karl,“ sagde han opmuntrende, naar jeg syntes, at Arbejdet var for svært. „Man kan alt, hvad man vil“. „Det eneste, man ikke kan,“ tilføjede han lunt, „er at bide Næsen af sig selv.“

Chr. Westen havde, før han kom til os, drevet Krybskytteri og var især kyndig i Nattejagt. Da min Fader, som før omtalt, havde forpagtet Kommunens Jagt, kunde han nu til sin store Glæde jage frit ved højlys Dag. Men Nattejakten vedblev han at omfatte med megen Interesse. Og han forstod at gøre den indbringende. I Reglen fordoblede han sin Løn ved at fange Pelsdyr i Sakse og Fælder. Ingen kendte bedre end han Natdyrenes Snigveje og Levevis. Han forstod at stille sine Sakse saaledes, at Mikkel sad fast i dem i Hegnet, og Husmaaren sprang ned i dem fra Tagskægget. I Jagttiden fulgtes vi ofte ad paa Jagtture, og jeg lærte ogsaa paa disse Strejftog meget af ham. Da han et Par Aar efter rejste til Amerika for at bosætte sig mellem Ungdomsvenner paa Prærien, købte jeg hans Fangstredskaber og fortsatte efter hans Anvisninger med godt Udbytte Pelsdyrfangsten, indtil jeg tog hjemfra.

Amerika lokkede den Gang mange af vore bedste Folk. Den preussiske Militærtjeneste havde i det foregaaende Aarti drevet Titusinder over Atlanterhavet. Alle havde Paarørende eller Bekendte derovre, som kunde hjælpe Nyankomne tilrette. Tiderne begyndte at blive vanskelige. Uden at være tvungen af Værnepligten brød nye Udvandrerkarer op. Vi havde den Gang en ung Daglejer, som jeg holdt meget af. Skønt baade flittig og dygtig kunde han ikke komme fremad, thi Daglønnen var lille, og Familien voksede. Bekymret for Fremtiden besluttede han derfor at søge sig et nyt Hjem paa Vestens Prærier. Med aaben Sans for Naturen, havde han lejet sig ind i et lille Hus, som laa i Skovbrynet ud imod Alssund. Stiltfærdigt

klagede han en Dag over, at han fik altfor lidt Søvn i den lyse Sommertid. „Er det, fordi Du maa tidlig ud paa Arbejde og kommer sent hjem?“ spurgte jeg. „Nej.“ svarede han, „men det er i de lyse Nætter saa kønt i Skovene ved Sundet, naar Træerne suser, Bølgerne skvulper og Nattergalene slaar i Buskene, at jeg ikke kan komme til Ro om Aftenen. Og tit staar jeg op længe før Dag for at gaa ind i Skoven og lytte til Fuglesangen, før jeg gaar paa Arbejde. Det er da næsten, som om hvert Blad havde en Tunge!“ Jeg vil haabe, at han med bedre materielle Kaar i det fjerne maa have fundet nogen Erstatning for, hvad han omfattede med saa megen Kærlighed herhjemme, thi Menneskene lever nu en Gang ikke af Brød alene.

Af ikke ringe Betydning for mig den første Sommer, jeg var hjemme, var Samlivet med en ung Islænder *Gudmundur Hjaltason*, som efter Anbefaling af Jep Fink opholdt sig paa Nørremølle og deltog i alt forefaldende Arbejde. Gudmundur, som var Forfatter og drømte om at blive Digter, havde opholdt sig et Par Aar i Norge, hvor Bjørnstjerne Bjørnson havde taget sig af ham, og et Aars Tid i Danmark. Da han var meget fattig, maatte han søge at tjene saa meget om Sommeren, at han kunde læse om Vinteren. Med Henblik derpaa fik han sit Arbejde godt betalt og blev ogsaa paa anden Maade hjulpet frem af Venner af den grundtvigske Retning. Foreløbig var det hans Maal at oprette en Højskole paa Island. Jeg var meget optaget af hans Fortællinger og begyndte at tage Undervisningstimer hos ham i Islandsk. Det blev nu ikke til stort, men stærkt interesseret i Danmarks Flora vakte han min Interesse for Botanik. Om Søndagen foretog vi i Fællesskab lange Vandringer for at indsamle og bestemme Planter. Og naar jeg endnu den Dag i Dag har et ret indgaende Kendskab til vor Flora, skyldes det særlig ham. For at skaffe ham flere Indtægter, arrangerede jeg Foredragsmøder med ham som Foredragsholder. Det var Begyndelsen til en Virksomhed, som senere hen til Tider har

været ret omfattende. Skønt velbegavet, flittig, kundskabsrig og udrustet med megen ærlig Vilje var Gudmundur Hjaltason en saa særpræget Personlighed, at han havde svært ved at bryde sig Vej. Hans Forsøg paa at indføre Højskoleundervisning paa Island strandede. Af sin Pen kunde han ikke leve. Næringsssorger tærede tidlig paa hans Kræfter, og han naaede aldrig, hvad han i Ungdomsaarene drømte om at naa.

Da Efteraaret kom, begyndte jeg at holde Aftenskole for mine to yngre Søstre og nogle andre Børn. Jeg underviste i Dansk og Danmarkshistorie, og det gik meget fornøjeligt. Samlivet med den kundskabstørstende Gudmundur Hjaltason havde paany vakt min Læselyst. Til almindelig Forbavelse tog jeg atter Privatundervisning i Tysk hos Frøken Møller. Mine Søstre undrede sig meget derover og drillede mig, fordi jeg ofte tidligere havde givet min Uvilje overfor den tyske Aftenskole krast Udtryk. Jeg betroede dem da, at jeg betragtede disse Undervisningstimer som et Led i min Forberedelse til Studentereksamen. De fortalte det videre til Fader, som derefter spurgte mig, om jeg var ked af Landvæsnet og virkelig vilde studere. Paa det første Spørgsmaal kunde jeg med god Samvittighed svare Nej. Jeg følte mig i høj Grad tiltalt af Friluftslivet, omfattede Gaardens Drift med megen Interesse, og mit Ideal var fremdeles den dygtige, veloplyste, frie og uafhængige Bonde, som fra sin Fædrenegaard modigt bød de Fremmede Trods og kæmpede for alt, hvad han havde kært. Men jeg tilføjede, at jeg havde lært altfor lidt og derfor følte en uimodstaaelig Trang til at udvide mine Kundskaber i alle Retninger. Dertil svarede Fader, at det vilde jeg ogsaa faa Adgang til, selv om jeg blev ved Landvæsnet. En Bonde maatte i vor Tid vide meget. Alsidige Kundskaber udelukkede ikke faglig Dygtighed. Det var der Eksempler nok paa.

Imidlertid kædede dette Spørgsmaal sig sammen med et andet: Spørgsmaalet, om jeg skulde udvandre eller blive

hjemme og underkaste mig den preussiske Militærtjeneste. Det var hidtil af alle — ogsaa af mig selv — bleven betragtet som en afgjort Sag, at jeg maatte bort, inden jeg fyldte mit syttende Aar. Da den preussiske Værnepligt i 1867 blev indført i Sønderjylland, kort efter at Pragfredens § 5 var traadt i Kraft, opterede saa at sige hele det værnepligtige Mandskab fra 20—38 Aars Alderen for Danmark. Optanterne blev udviste, men Optionerne fortsattes, indtil Optionsfristen i Efteraaret 1870 udløb. Derefter udvandrede den nordslesvigske Ungdom, som Loven bød, i *Syttenaarsalderen* for at undgaa den preussiske Militærtjeneste. Hvert Aar brød en Trækfugleskare op fra Hjemstavnen. Ved Grænsen delte den sig: en Flok gik nordpaa til Danmark, en anden vestpaa til Amerika. Ingen kom tilbage, thi Udvandring betød Udvisning. Alt imens gjorde Døden ustandseligt sin Høst. Rækkerne udtyndedes fra Aar til Aar. De danske Stemmatal faldt fra Valg til Valg, og da Verdensbegivenhederne samtidig svækkede Tilliden til Nordslesvigs *nærforestaaende* Genforening med Moderlandet, trængte Spørgsmaalet, om Ungdommen ikke skulde underkaste sig den forhadte, preussiske Militærtjeneste for dermed at erhverve sig Ret til at bo og bygge i Hjemstavnen, sig frem med uimodstaaelig Kraft. Spørgsmaalet tilspidsede sig i mange Tilfælde til et Spørgsmaal om Fædrengaarden, som i umindelige Tider havde været i Slægtens Eje, skulde prigsives til de Fremmede. For de mere vidtskuende Førere var det bleven et Spørgsmaal om, hvorvidt Nordslesvig, som endnu var dansk i Bund og Grund, frivilligt skulde rømmes og prigsives Preusserne. Strømkæntningen var begyndt. Mens i Sundeved de af mine Skolekammerater fra danske Hjem, der var to Aar ældre end jeg, alle udvandrede, var der Vaklen i Rækkerne lige foran mig. De fleste drog bort, men en hel Del blev hjemme. Spørgsmaalet rykkede mig saaledes i 1878 nær ind paa Livet. I Februar 1879 fyldte jeg sytten Aar. Ansøgningen om Løsning af det preussiske Statstilhørsforhold skulde helst

indsendes nogle Uger før, for at Bevillingen kunde blive givet i rette Tid. Spørgsmaalet blev derfor drøftet ivrigt af Venner og Naboer og ved alle Familiesammenkomster. Førerne i Sønderborg Amt, med *J. P. Reimers* og *Hans Lassen* i Spidsen havde resolut foretaget Svingningen. Min Fader fulgte dem. Min ældre Broder var Optant. Hidtil havde Fader regnet med, at han kunde komme hjem og overtage Fødestavnen. Men Forholdene var midt i Halvfjerdserne bleven skærpede. De første Optanter var blevne udviste. Gaardejer *Melchertsen*, fordi han som dansk Statsborger, bosat paa sin Fødeø Als, havde lagt dansk Sindelag for Dagen ved at overvære Afsløringen af Frederik VII's Rytterstatue! Uden Borgerret i Landet, afskaaren fra Deltagelse i det offentlige Liv, var det at leve som Optant under preussisk Regimente derfor som at leve i Spændetrøje. Under disse Forhold foretrak min Broder at bosætte sig nordfor Grænsen. I Efteraaret 1877 købte min Fader Gaarden „Stavnsbjerg“ i Hejls til ham. Dermed bekræftedes det som afgjort, at han ikke vilde overtage Nørremølle, saalænge Preusserne raadede i Landet. Det var derfor ogsaa rent personlig set mine Forældres brændende Ønske at beholde mig hjemme, for at jeg senere kunde overtage Gaarden. For min Broder og min Svoger, som begge havde aftjent deres Værnepligt i den danske Hær, var det derimod en utaalelig Tanke, at jeg skulde gaa preussisk Soldat og i en given Situation kunne komme til at staa i Vaaben imod dem og imod mit Fædreland. En Dag gav min Fader mig følgende Brev, som han havde modtaget fra Jep Fink:

Bygebjerg, d. 14. Januar 1878.

Kære Ven!

Der er i denne Vinter flere Gange talt om Hans Peter, naar vi har været samlet. Der er talt om hans Studerelyst, lagt Planer for hans Fremtid o. s. v., og jeg har fra forskellige Sider faaet Opfordring til at skrive til Dig derom,

men jeg synes, at jeg har manglet Berettigelsen til at gribe ind i et saadant Forhold. Derimod er der noget andet, som har trykket mig med Hans Peter, og det er, naar der har været Tale om, at han vilde gaa preussisk Soldat. Det kan jeg ikke andet end fraraade. Det er mig imod at sende unge Danske i slig Skole. Og hvad der er mig allermest imod, er Eden. Det er et Punkt, hvor man skal være grumme varsom. Skulde der engang i Fremtiden udbryde Krig mellem Danmark og Tyskland, vilde saadanne Mennesker være ulykkelig stillede, og selv uden det er jeg bange for, at de ødelægges baade aandeligt og legemligt ved at komme i preussisk Tjeneste, saa jeg kan ikke andet end bede Dig raade ham derfra.

Jeg er bange for at gribe ind i Familieforhold, men min Kærlighed til Hans Peter har drevet mig dertil, saa jeg har ikke kunnet andet. Nu et hjerteligt Ønske om et glædeligt Aar for Eder alle.

Din hengivne Ven

J. Fink.

Min Fader vilde, at jeg personlig skulde overveje ethvert for og imod og derefter vælge helt frit. Han lagde ikke Skjul paa sit eget Standpunkt og sine egne personlige Ønsker, men han hindrede heller ikke nogen i at paavirke mig i modsat Retning. Det var ham tværtimod magtpaaliggende, at jeg fik Kendskab til alt, hvad der talte imod at blive i Landet. Skønt Jep Finks Brev krydsede hans egne Ønsker, og skønt han vidste, at jeg tillagde hans Mening megen Vægt, gav han mig dog uden Betænkning Brevet, for at jeg ogsaa kunde overveje de Synspunkter, han gjorde gældende. Jeg skulde træffe mit Valg under eget Ansvar.

Hvor megen Vægt jeg end tillagde Jep Finks Ord og Mening, kunde hans Standpunkt dog ikke være afgørende for mig i dette Spørgsmaal. Min Interesse samlede sig mere og mere om Kampen for Sønderjylland. At tage virksomt Del i den var nu kommen til at staa for mig som min

Livsopgave. Fulgte jeg Strømmen nordpaa, stod Vejen til Studeringer mig aaben. Intet og ingen vilde da holde mig tilbage. Jeg vilde undgaa den preussiske Faneed, blive fritaget for den lange, treaarige, preussiske Militærtjeneste, og hvad der vejede langt tungere: for muligvis en Gang i Fremtiden at skulle gaa vaabenklædt imod min egen Slægt og mit eget Fædreland. Men, — saa var jeg landflygtig, og selv om jeg kunde og vilde drive mine Studier med Nationalitetskampen for Øje, vilde jeg ikke senere kunne vende tilbage til min Hjemstavn og optage Kampen der. Tanken om at skulle gaa preussisk Soldat med alle deraf følgende Konsekvenser oprørte mine Følelser. Blev jeg hjemme var det en stille Forudsætning, at jeg opgav Universitetsstudiet og overtog Nørremølle. Min Fader havde sagt, at jeg vilde faa den paa gode Vilkaar, da den skulde sikres i Slægtens Eje. Ethvert Hensyn til, at jeg dermed vilde opnaa betydelige materielle Fordele, laa mig fjernt. Tanken om at min Fædrenegaard kunde falde i fremmede, muligvis endogsaa i tyske Hænder, hvis jeg udvandrede, optog mig derimod stærkt. Endnu tungere vejede dog et andet Hensyn. Nordslesvig var, som Karl Gjellerup netop i de Dage skrev i „Germanernes Lærling“ „blevet et underligt Land uden mandlig Ungdom“. Fortsattes Udviklingen videre i denne Retning, maatte Slaget tabes. Underkastede Ungdommen sig derimod den tunge, preussiske Militærtjeneste, fik den Ret til at bo og bygge i sin Hjemstavn, og Kampen vilde da kunne fortsættes, indtil der oprandt lysere Tider.

Det var i en altfor tidlig Alder, at vi Unge den Gang blev stillet overfor et saa skæbnesvangert Valg. Jeg grublede og grublede over Sagen, men kunde ikke naa frem til Klarhed. Tidspunktet, da Afgørelsen under alle Omstændigheder maatte træffes, rykkede Dag for Dag nærmere, og jeg var lige raadvild. En Morgen sagde Fader til mig „Vi vil ikke vente til det allersidste Øjeblik med at indgive Din Ansøgning om Udvandringstilladelse. Hvis Du vil af-

sted, maa det ikke bero paa Tilfældigheder, om den bliver bevilliget. Der er talt længe nok frem og tilbage om Sagen. Nu maa Du inden tre Dage sige mig, om Du vil blive eller udvandre.“

Hvad Dag det var, Fader gav mig de sidste tre Dages Betænkningstid, ved jeg ikke, men det maa have været kort efter Nytaar 1879. Jeg husker tydeligt, at det var en Søndag Morgen med stærk Rimfrost. Der laa et let Sne-lag over Jorden. Alssund var islagt. Endnu raadvild tog jeg min Bøsse og gik med Bækken ned efter Stranden for at skyde Vildænder. Aldrig glemmer jeg det herlige Vinterlandskab. Almindeskoven var bedækket med Rim. Solen hævede sig over Als og sendte sine lange Straaler ind over den, saa den laa i funklende Pragt. Isfluglen i sin farverige Dragt gled lydløst hen over Vandspejlet. Nu og da hævede Ænderne sig plaskende op af Bækken for med pibende Vingeslag at søge ud over det isblanke Sund. Jeg har midt i Firserne skildret denne Morgenvandring i en lille Fortælling, som blev trykt i „Aarhus Folkeblad“ og hvoraf Fr. Nørgaard har meddelt et Par Uddrag i en Levnedstegning af mig. Hvad jeg der har skildret er selvoplevet. Henimod Middag vendte jeg tilbage, uden at være naaet til Klarhed. Jeg kunde ikke blive færdig med Spørgsmaalet, om min Plads, hvad der end talte derimod, dog alligevel ikke var i den danske Hærs Rækker, naar jeg vilde kæmpe for Sønderjylland. For at faa dette Spørgsmaal klaret, gik jeg om Eftermiddagen ud til Dybbøl. Oppe paa den minderige Banke, hvor Kampen med de blanke Vaaben var bølget frem og tilbage, vilde jeg ene og i Ro træffe det skæbnsvangre Valg. Jeg mindes endnu klart Vandringeren derud. Jeg ser mig endnu siddende paa de sprængte Rester af Krudtkamret i Skanse IV, hvorfra jeg lod mit Blik glide ud over det snedækkede, solbelyste Vinterlandskab med de mange velkendte, minderige Steder, mens jeg endnu en Gang overvejede ethvert „For“ og „Imod“. Langsomt modnedes min Beslutning. Heroppe var

Kampen for Sønderjylland ført med de blanke Vaaben. Men ingen vidste, om de atter vilde blive taget i Brug. Nu stod Kampen paa Aandens Grund. Tyskerne brød paa og trængte erobrende frem. Fædrene faldt fra, og Sønnerne rejste bort. Nordslesvig trængte som ingensinde før til en Ungdom, som vilde føre Kampen videre. Og det blev mig klart, at det under disse Forhold var min uafviselige Pligt at kaste alt andet til Side for hurtigst muligt at indtage min Plads i de Kæmpendes Rækker.

Efter at være naaet til dette Resultat, vendte jeg i Mørkningen tilbage til mit Hjem og meddelte straks Fader, at jeg vilde blive hjemme og underkaste mig den preussiske Værnepligt. Det lettede tydeligt nok en Sten fra hans Hjerte. I de følgende Tider søgte han paa mange Maader at lette mit Valg, bl. a. ved at ordne det saaledes, at jeg fik megen Fritid til Læsning.

Edskampen var lige udbrudt og førtes med megen Bitterhed. Brydningerne var, selv paa Als og i Sundeved, hvor Førerne først slog til Lyd for Taktikforandringen, meget stærke. Hidtil havde man sunget:

„Syng om vore unge Sønner, som at vælge faar
Mellem tvende lige tunge, lige haarde Kaar:
Enten flygte — eller tjene under Preussens Flag,
Enten slippe Fædrejorden — eller Danmarks Sag.

O! men syng det ogsaa Bølge, syng det højt og stolt,
Intet, intet har i Hjemmet dem tilbage holdt.
Far og Mor og Odelseje, Søskende og Brud,
Alt forlod de for at følge Hjertets stærke Bud.“

At „Hjertets stærke Bud“ nu kunde byde unge Sønderjyder at blive hjemme og gaa preussisk Soldat, havde mange svært ved at nemme. *Jørgen Sørensen* i Stenderup har fortalt mig, at da han som en af de første i Julen 1880 kom hjem paa Orlov i preussisk Husaruniform, var Uviljen imod ham saa stærk, at gamle danske Bønder fra Ny-

bøl Sogn, da han traadte ud af Kirken, spyttede efter ham udenfor Kirkedøren.

Naar mit Standpunkt, som bl. a. *H. D. Kloppenborg Skrumsager* har udtalt, blev af afgørende Betydning for ham og andre, var det ikke, fordi jeg var den første, der brød med Udvandringen, men fordi jeg vistnok var den første, der ved enhver given Lejlighed energisk hævdede, at det var vor *nationale Pligt* at underkaste os den preussiske Militærtjeneste for at faa Ret til at bo og bygge i vor Hjemstavn. Jeg begrundede mit Standpunkt med, at vi maatte forberede os paa en langvarig Nationalitetskamp. Med Traktaten af 11. Oktober 1878 havde Østrig og Preussen erklæret Pragfredens § 5 for ophævet. Dette kunde uden Hensyn til, hvad man ellers mente om Sagen, kun opfattes som en Tilkendegivelse af, at Preussen ikke frivillig vilde give Slip paa Nordslesvig. Under disse Forhold maatte vi regne med en langvarig Nationalitetskamp. Men den vilde kun kunne føres med Held, hvis Udvandringen ophørte. Det var saaledes tvingende nødvendigt, at Ungdommen blev hjemme, underkastede sig den preussiske Militærtjeneste og bevarede sin preussiske Borgerret.

For min Virksomhed som nordslesvigsk Politiker blev det af varig Betydning, at jeg i en haard Skole tidligt havde lært at kaste Blikket ud i Fremtiden og at baandlægge mine Følelser, hvor Hensynet til Fædrelandets Tarv krævede det.

Med aabent Blik derfor skrev Dr. *Marius Kristensen* 1920 i en Anmeldelse af *Fr. Nørgaards* Levnedstegning af mig: „Kampen mellem hans stærke oprindelige Temperament og hans forstandsbundne Handlinger er det mest spændende i hans Livssaga.“

LANDVÆSENSELEV 1880—81

Med Udvandringen maatte jeg opgive Tanken om at tage Studentereksamen. Det var nu afgjort, at jeg senere hen skulde overtage Nørremølle. Mine Fremtidsplaner maatte lægges med dette for Øje. Min Fader var enig med mig om, at min Uddannelse skulde ledes saaledes, at jeg kunde blive en dygtig Landmand, men tillige en alsidig oplyst Bonde, udrustet med Kundskaber, som kunde sætte mig i Stand til at gribe virksomt ind i Nationalitetskampen.

Min Broder havde besøgt Højskolerne i Vinding og Askov og Landboskolen i Lyngby. Askov Højskole blev nu udvidet. *Jep Fink* var, som foran omtalt, meget optaget deraf. „Dette bliver netop en Skole for Dig,“ sagde han, hver Gang vi mødtes. Min Fader var af samme Mening. Min Uddannelse tænktes da saaledes, at jeg først skulde gennemgaa et toaarigt Kursus paa Askov, derefter have en grundig praktisk Uddannelse og senere besøge en Landbrugsskole eller muligvis Landbohøjskolen i København. I Efteraaret 1879 blev jeg 17 Aar gammel indmeldt som Elev paa Askov Højskole, men afvist af *Ludvig Schrøder*, som principielt stod paa det Standpunkt, at Skolen ikke burde optage Elever under 18 Aar. Dette var mig en stor Skuffelse. For ikke at spilde Tiden, maatte jeg nu begynde med den praktiske Uddannelse. Fra 1. Maj 1880 blev jeg i Stedet for Landvæsen elev hos en af Nordslesvigs dygtigste Landmænd, Gaardejer C. P. Wolff i Gammelgab, Broager Sogn.

C. P. Wolff var en fremragende Personlighed. Efter at han som ganske ung havde været Elev paa Rødding Høj-

skole, havde han uddannet sig som Landmand i Skotland. I en Alder af 21 Aar overtog han derpaa sin Fædrenegaard, der blev drevet som et Mønsterbrug. Wolff indførte Røedyrkningen i Sundeved, gav Mejeribruget et stærkt Stød fremad og indlagde sig ogsaa paa anden Vis, særlig som mangeaarig Formand for „Den sundevedske Landboforening“, store Fortjenester af det nordslesvigske Landbrug. I en lang Aarrække var han Medlem af Kredsagen (Amtsrådet) og dens vigtigste Udvalg, en Tidlang ogsaa Medlem af Provinslanddagen, endvidere Medlem af Synoden, Formand for Broager Sogns Sparekasse og i Besiddelse af mange andre Tillidshverv. Gaardens Areal udvidede han ved Køb af en Naboejendom, saa den var henved halvandet Hundrede Tdr. Land stor. Sammen med den drev han en Nabogaard paa ca. 70 Tdr. Land, som han havde forpagtet af en Svoger.

Gaarden laa smukt paa Sydskraaningens af Broagerhalvøen med Udsigt over Flensborgfjord til Angels skovklædte Kyser. Wolff var den Gang ugift, 42 Aar gammel, altsaa i sin kraftigste Alder og i Besiddelse af en ukuelig Energi. Han var alsidig interesseret, indsigtfuld i alle økonomiske Spørgsmaal, meget kyndig i kommunale Anliggender, kritisk overfor Personer og Tilstande i vort offentlige Liv og havde sin egen særprægede Mening om alle foreliggende Spørgsmaal. Da jeg spiste ene sammen med ham, havde jeg daglig Lejlighed til at tale med ham om, hvad der laa mig paa Sinde, og disse Samtaler gav mig ofte rigt Udbytte. Iøvrigt indtog jeg ingen Særstilling paa Gaarden. Jeg fulgte ligesom de andre Karle et Spænd Heste og gik lige med dem ved alt forefaldende Arbejde. Wolff stillede store Fordringer, baade til sine Folk og til sine Heste. Arbejdsdagen blev fuldt udnyttet fra Morgen aarle til Aften sent, og der var Fart over Arbejdet. Selv fulgte han det nøje i alle Enkeltheder. Da han rejste til Udstillingen i Paris, maatte Avlskarlen i de Uger, han var borte, daglig melde ham, hvad hver enkelt den Dag havde

bestilt, og hvad der forelaa af særlig bemærkelsesværdigt vedrørende Besætningen og Driften.

Naar jeg nu tænker tilbage paa det Aar, jeg tilbragte hos Wolff, træder enkelte Minder stærkt frem. Med megen Glæde mindes jeg Prøvemalkningen i den tidlige Sommermorgen paa Marker, hvorfra Blikket fløj udover Flensborgfjord. Det er, som om jeg endnu kan mærke den kølige, friske Luft, se Dugperlerne i Kløveren, høre Fuglesangen ud over Marken, og følge de drivende, hvide Sejl henover den blaa Fjord. Med Glæde mindes jeg ogsaa Sejlture paa Fjorden med Landgang ved Langballeaa og stille Vandringer op i Angel, hvor jeg paa Vej og Gade, ved Hus og Have spændt lyttede efter, om der endnu var Angelboere, der talte Dansk indbyrdes. Om Søndagen botaniserede jeg lidt, optaget af at finde Planter, som jeg ikke kendte hjemmefra. Jeg har bevaret det Indtryk, at jeg steg meget i Wolffs Agtelse, da han en Søndag Formiddag fandt mig paa mit Værelse fordybet i botaniske Studier med en Bunke Planter, som jeg havde indsamlet i den tidlige Morgenstund, liggende foran mig paa Bordet. Jeg mindes ogsaa, at han øjensynlig blev imponeret, da han en Vinteraften fandt mig fordybet i „Ammianus Marcellinus: Fem og tyve Aar af Roms Historie“. Selv læste han nemlig kun Landbrugsskrifter og Skønlitteratur. Et enkelt Minde efterlod en Brod, indtil jeg nogle Aar efter uventet fik Oprejsning. Vi maatte tidligt til Marks i det sene Efteraar, selv om det, som Avlskarlen sagde, var saa mørkt, naar vi kom derud, at vi „ikke kunde se, men maatte føle, hvor den sidste Plovfure, vi havde pløjet, var at finde“. En Morgen havde jeg i Mulm og Mørke spændt mine Heste for en Vogn, som stod i Vognskuret. Det blæste en stærk Storm. Porten slog uventet i. Da jeg i det samme havde Hestene i Bevægelse, splintredes den. „For Fanden, Hanssen,“ lød i det samme Øjeblik en tordnende Røst, „De er dog ogsaa altfor upraktisk“. Det var Wolff, som allerede selv var paa Pladsen. De Ord blev ved at lyde i mine Øren, thi jeg syn-

tes, at det var en uretfærdig Dom. En Del Aar efter blev der afholdt et Møde i Kolding. *A. D. Jørgensen* holdt Foredrag, og i Tilslutning dertil skulde den nationale Stilling drøftes. Blandt de indbudte Sønderjyder var baade Wolff og jeg, og efter Foredraget fik vi ved Bordet Plads paa hver sin Side af *A. D. Jørgensen*. Skoleforeningen var lige blevet oprettet. I Aftenens Løb rejste jeg mig og holdt under Henvisning til dens betydningsfulde Opgave en Tale, som udmundede i en kraftig Opfordring til straks at tegne sig som Medlem af eller for frivillige Bidrag til Foreningen. Idet jeg satte mig, hørte jeg, at *A. D. Jørgensen* sagde til Wolff: „Han forstaar altid at gribe Sagen praktisk an!“ Wolff nikkede og samstemte. Og dermed syntes jeg, at jeg havde faaet fuld Opvejsning for en gammel, ufortjent Krænkelse.

Paa Gaarden blev der drevet Mælkeribrug. Besætningen bestod af udsøgt Anglerkvæg. Men hvert Efteraar købte Wolff en Snes treaarige Korthorns Kvier og Stude paa Vestereggen, som han derefter fedede med Oliekager og Roer. Vinteren var det Aar meget haard. Fjorden var i flere Maaneder islagt. Jeg mindes endnu tydeligt, at jeg den 9. Marts sammen med en anden Karl gik over Isen fra Brunsnæs til Holdnæs med en Drift af dette Fedekvæg og derefter drev dem videre gennem Angel ad Landevejen over Lyksborg til Flensborg.

Alt i alt lærte jeg meget hos Wolff. Min Energi blev opstrammet. Min Interesse for det praktiske Landbrug skærpet og min Indsigt i landøkonomiske Spørgsmaal uddybet. Med Wolff vedblev jeg senere at staa paa en meget venkabelig Fod. Under et Besøg hos ham en smuk Sommer-søndag 1883 mødte jeg første Gang *H. V. Clausen*, med hvem jeg senere kom til at staa i intimt Samarbejde gennem mange Aar. Tilfældet vilde, at Wolff og jeg ved Landdagsvalget i 1896 kom til at staa som Modkandidat. *Reimers Sønderborg* og andre betydelige Førere traadte efter *Hans Lassens Død*, kraftigt understøttede af *Gustav Johannsen*,

i Skranken for mit Valg. Redaktør *Jessen* søgte derimod paa forskellige Møder at vende Stemningen til Fordel for C. P. Wolff's Valg. Der opstod dermed en Situation, der var lige ubehagelig for os begge. Vi var ikke blot personlige Venner, men ogsaa nære politiske Meningsfæller, som havde staaet paa samme Side under Edskampen og var enige om saa at sige alle foreliggende, national-politiske Spørgsmaal. For at faa Klarhed over Stemningen i Valgkredsen afholdt Valgmændene et Prøvevalg paa Graasten. Resultatet var 5 Stemmer for Wolff og 120 Stemmer for mig. Dette var meget ubehageligt for Wolff, men han var en saa overlegen Personlighed, at han straks sendte mig en hjertelig Lykønskning, idet han tilføjede, at han ikke havde bejlet til Mandatet, men var bleven opstillet uden i Forvejen at være bleven adspurgt, om han vilde modtage Kandidaturen. For ikke at skabe større Forvirring nær ind imod Valget, havde han holdt sig passiv. Jeg svarede ligesaa venskabeligt. Episoden fik derfor ingen Indflydelse paa vort Venskab. Jeg vedblev at omfatte ham med Højagtelse, taknemmelig for, hvad jeg havde lært af ham, besøgte ham nu og da, drøftede med Forkærlighed økonomiske Spørgsmaal med ham, særlig vedrørende Landbrugets Kreditforhold, og stod paa den bedste Fod med ham til hans Dødsdag.

ASKOV HØJSKOLE 1881—83

Sommeren 1881 var jeg hjemme. Stærkt optaget af hvad jeg havde lært i Gammelgab, indførte jeg Roedyrkning paa Nørremølle. Jeg havde nu mere Fritid til min Raadighed, læste en Del og begyndte at skrive Smaastykker til det lokale Blad „Dybbøl-Posten“.

Min Interesse for det offentlige Liv æggedes og uddybedes. Efter *H. A. Krügers* Død var Edskampen blusset stærkere op. Aviserne var fulde af Indlæg pro et contra Edsaflæggelsen. Da der ikke kunde opnaas Enighed om en Fælleskandidat, opstilledes der for første Gang to danske Kandidater i første Valgkreds, og særlige Kandidater i anden og fjerde Valgkreds, hvor Krüger hidtil havde været Fælleskandidat. Valgkampen var bitter. Men Glæden blev stor, da Udfaldet forelaa. Mens det ikke, som man en Tidlang frygtede, var lykkedes den tyske Kandidat i første Valgkreds at komme paa Omvalg med en af de danske Kandidater, kom *Gustav Johannsen* i anden Valgkreds paa Omvalg med en tysk Kandidat, og ved det endelige Valg valgtes baade Hans Lassen og Gustav Johannsen. For første Gang siden 1867 havde vi atter to Repræsentanter i den tyske Rigsdag. Udviklingen af disse Forhold fulgte jeg med levende Interesse. Et flere Dages Besøg i Bovlund i de værste Brydningstider bragte mig i direkte Forbindelse med flere af Protestpolitikens Foregangsmænd. Men høj Værdsættelse af Personerne, hvoraf adskillige senere blev mine personlige Venner og politiske Meningsfæller, kunde ikke kaste ny Tvivl i mit Sind. Mit Standpunkt stod nu fast, blev stadig stærkere underbygget og, hvor Lejlighed

bød sig, forsvaret med Varme og Kraft. At de to nyvalgte Rigsdagsmænd stod paa samme Standpunkt, fyldte mig med levende Tilfredshed.

Der sporedes ogsaa paa andre Omraader et livligere Røre. Berliner-kongressens Brud med Nationalitetsprincippet satte snart dybe Spor i Udviklingen. Med Traktaten af 11. Oktober 1878 havde Østrig og Preussen erklæret Pragfredens § 5 ophævet. Bismarck havde dermed tydelig tilkendegivet, at Preussen ikke vilde give Slip paa Nord-slesvig. Dette understregedes yderligere med en samme Aar udstedt ny Skoleordning. Hidtil havde det tyske Sprog kun været Undervisningsfag, nu blev det ophøjet til Undervisningssprog i de nordslesvigske Folkeskoler. Ved Retten og indenfor Administrationen trængtes Modersmaalet ligeledes tilbage. Modforholdsregler var nødvendige. I Efteraaret 1880 oprettedes *Sprogforeningen* med det Formaal at værne det danske Sprog i Sønderjylland, især ved Udbredelsen af god, sund, dansk Læsning. I den Kamp for Modersmaalet, som det nu trak op til, maatte Folkehøjskolerne betragtes som vigtige Støttepunkter. Men de blev under de stærke indre politiske Brydninger i Kongeriget angrebet skarpt i Højres Presse. Angrebene fandt ogsaa Vej til den sønderjydske Presse og affødte indenfor dens Læsekreds en Mistænksomhed og Mistillid, hvis Virkninger paa Højskolebesøget i en Tid, hvor det burde danne en sund Modvægt imod den treaarige preussiske Militærtjeneste, fyldte mig med levende Bekymring. I dette Forhold laa Spiren til det Modsætningsforhold, der i de følgende Aar udvikledes mellem Redaktør Jessen og mig.

Min Fader, som oprindelig havde sluttet sig til det national-liberale Parti og vedblev at holde „Fædrelandet“ til det ophørte at udkomme, havde under Højskolernes Indflydelse allerede midt i Halvfjerdserne nærmet sig stærkt til Venstre. Forbindelsen med Jep Fink paa Bygebjerg gav ham et Stød videre i denne Retning. Uafhængig deraf havde jeg tidligt taget mit Standpunkt. Det gik saaledes til. Jeg

sad en Dag i Borgerstuen og spiste Mellemmad med Karlene. Det maa have været i 1872. Jeg var den Gang en halv Snes Aar gammel. Talen faldt paa Partistridighederne i Kongeriget. Flere af dem kunde ikke forstaa, at man var utilfreds derovre, naar man var „dansk“. Andre fandt, at en Deling i „Højre“ og „Venstre“ var det rene Pjat. Og Avlskarlen stødte ikke paa Modstand, da han kort og fyndigt stemplede Venstremændene som noget rigtig Rak, fordi de ikke vilde forsvare Landet og være med til at klø Tyskerne.

Da de rejste sig fra Bordet, stod jeg overfor en stor Gaade. For at faa den løst, gik jeg til mit Konversationslexikon, min tyveaarige Søster Cæcilie, og spurgte hende: „Hvad er Forskellen paa Højre og Venstre?“ Uden at betænke sig videre svarede hun rask: „*Højre er dem, der staar med de Store, Venstre er dem, der staar med de Smaa!*“ Svaret var kort og klart, og det blev givet paa en saadan Maade, at det ikke efterlod Tvivl om, hvor min kære Søsters Sympatier var. Fra den Dag af var jeg Venstremand, skønt jeg fik en slem Henfart af Avlskarlen, da jeg næste Dag ved Mellemmaden forkyndte min nye Visdom.

Sidst i Halvfjerdserne begyndte Fader at holde „Dansk Folketidende“. Mine voksne Søkende sluttede sig alle til Venstre, og Paavirkningen blev efterhaanden stærkere. Sommeren 1881 opholdt *Jens Jensen Fastrup*, senere i mange Aar Redaktør af „Ringkøbing Amtstidende“, sig paa Nørremølle for at sætte sig ind i Forholdene i Sønderjylland. Han havde den Gang lige aftjent sin Værnepligt, var stærkt politisk interesseret, stod paa et udpræget Venstrestandpunkt og var Medarbejder ved „Dansk Folketidende“ og flere jyske Venstreblade.

Det berørte mig ejendommeligt, da han ganske aabent sagde til mig, at han vilde uddanne sig til Politiker og senere søge Valg til Folketinget. Jeg levede endnu saa højt oppe i Skyerne, at jeg til at begynde med betragtede dette

som en formastelig Tale. Rigsdagsmand var, syntes jeg, noget som det var uværdigt at forberede sig til. Det blev man simpelthen i Kraft af Folkets Tillid, efter at man havde udført almenyttigt og anerkendelsesværdigt Arbejde paa andre Omraader. Men da Tanken først var udkastet, maatte jeg arbejde videre med den. Jeg kom da til det Resultat, at selv om Overdragelsen af et parlamentarisk Mandat burde forudsætte en Fortid, som gav Adkomst til en Plads i Folkets Raad, var det dog i høj Grad ønskeligt, at Parlamentarikeren i al Almindelighed mødte vel forberedt til sin betydningsfulde Gerning. Jeg besluttede i mit stille Sind at tage Hensyn dertil under min videre Uddannelse.

I Efteraaret 1882 blev Jens Fastrup og jeg begge optaget som Elever paa Askov Højskole. Efter Skoleaarets Slutning fik han Ansættelse i Flensborg som Privatsekretær hos *Chr. Monrad* og fast Medarbejder ved „Nordslesvigsk Søndagsblad“. Aaret efter blev han Redaktør af „Silkeborg Folkeblad“, en Aflægger af „Aarhus Folkeblad“, som kort forinden var blevet grundlagt af *N. Johan Laurssen*, senere Folketingsmand og i en Aarrække Formand for Finansudvalget. Efter Jens Fastrups Opfordring begyndte jeg i 1884 at skrive „Breve fra Sønderjylland“ til disse Blade. Det var min første Forbindelse med den danske Provingsspresse.

Det var med store Forventninger jeg først i Oktober 1881 begyndte min Læretid paa Askov Højskole. Da jeg fem Aar senere for første Gang hørte Bjørnstjerne Bjørnson holde Foredrag, skrev jeg i et endnu bevaret Brev: „Jeg kan ikke nægte, at jeg følte mig skuffet. Saadan gaar det mig næsten altid, naar jeg mødes med store Mænd. Det ligger simpelthen i, at Forventningerne har været spændt for højt. Saaledes gik det mig ogsaa, da jeg kom til Askov. Jeg troede, at jeg vilde blive betaget af, hvad jeg fik at høre, gennemildnet, saa jeg glemte alt uden om mig. Jeg længtes derefter. I Stedet for hørte jeg lange, saglige Fore-

drag. Men selv om meget var anderledes, end jeg forud havde tænkt, gav Opholdet mig rigt Udbytte, og det samme kan jeg sige om Bjørnsons Foredrag.“

Askov Højskole havde først i Firserne en Stab af dygtige Lærere. Betydeligst var Forstanderen *Ludvig Schrøder*, som den Gang stod i sin fulde Manddomskraft. Hans Hovedfag var de første Vintre, jeg var paa Skolen, Verdenshistorie og Myter. Tro imod sin Grundsætning: „Højskolens Opgave ligger, hvor Lærernes Evner mødes med Elevernes Trang“, lod han senere Foredragene om Myterne glide ud og optog i Stedet for som et af Hovedfagene „Danmarks Næringsveje og Næringskilder“. Da jeg for nogle Aar siden paa et Elevmøde blev adspurgt om, hvad jeg havde haft mest Udbytte af som Elev paa Askov, svarede jeg uden Betænkning: „Ludvig Schrøders Foredrag om Myterne“. De var, som Biskop Kaftan en Gang har sagt, fulde af Livsvisdom, vækkende, manende og folkeopdragende i Ordets bedste Forstand. Ved Schrøders Side stod hans Ungdomsven *H. Nutzhorn* med Danmarks Historie som Hovedfag. Magister *Poul la Cour* var en sjælden fin og tiltalende Personlighed og en udmærket Lærer i Matematik og Fysik. Endvidere var cand. jur. *Anders Petersen*, Lægen Dr. *Bo Boysen* og fra 1882 af de unge theologiske Kandidater *Holger Begtrup* og *Jakob Knudsen* Lærere ved Skolen. Dertil kom yderligere unge Lærere i Naturfag og Gymnastik, som til Dels tillige var Elever paa Skolen. Der stillede store Krav til Elevernes Arbejdsevne, men det kunde der ogsaa, thi de fleste Elever mødte med friske Kræfter og stærk Kundskabstørst. Fagene var mange, og selv om Eleverne stod saa frit, at de kunde vælge og vrage, tog de i de første Aar i Reglen alle Fag med. Der levedes da ikke megen Tid til anden Læsning.

Jeg kom til Askov med det Forsæt at benytte al den Tid, Skolefagene ikke lagde Beslag paa, til et grundigt Studium af Sønderjyllands Historie fra 1830 opad. Jeg begyndte med at læse Uwe Jens Lornsens og Chr. Ditlev Paulsens

Skrifter, Laurids Skaus Bøger om Hans Nissen fra Hammelev og Peter Hjort Lorenzen, Wegeners Antislesvigholstenske Fragmenter m. m. m. og husker endnu tydeligt, hvor forarget jeg var over, at min Stuekammerat, der ligesom jeg vilde bo og bygge i vor fælles Hjemstavn, om Aftenen læste „Adam Homo“ og ikke kunde lade være med at citere Paludan Müllers velklingende Vers for mig, mens jeg sled i „Peter Hjort Lorenzen“. Tiden var ikke til „Morskabslæsning“, syntes jeg, men til haardt anspændt Pligtarbejde!

Overfor Eleverne forkyndte jeg straks den ny Lære, at det var den sønderjyske Ungdoms *Pligt* at blive i Sønderjylland, underkaste sig den preussiske Værnepligt og dermed erhverve sig Ret til at bo og bygge i Hjemstavnen, til at pleje og værne Danskheden, indtil det atter dagedes. En af mine daværende Højskolekammerater Redaktør *K. Olesen*, Horsens, har givet følgende Skildring af vort første Møde:

„I Efteraaret 1881 mødtes jeg første Gang med H. P. Hanssen paa Askov Højskole, hvor vi begge skulde være Elever. Og her, den allerførste Dag, endnu inden Skoleklokken havde kaldt sammen til Aabningsmødet, udtalte H. P. Hanssen i en snæver Kreds af Kammerater sig om Nødvendigheden af, at Kursen blev lagt om for den danske Nationalitetskamp i Nordslesvig.

Netop her paa Askov, saa nær Grænsen og netop i de Dage, faa Uger efter at H. A. Krüger var sænket i Graven, laa det lige for, at Talen faldt paa Kampen og Kampvilkaarene dernede. Det var dobbelt naturligt i den lille Ungdomskreds, som her var samlet, fordi der var Repræsentanter fra begge Sider Grænsen.

Jeg husker endnu tydeligt, som var de hørt i Gaar, de væsentligste af de Udtalelser H. P. Hanssen fremførte som sit Bidrag til vor Samtale. Jeg husker dem saa meget tydeligere, som de var nye for mig og virkede fuldkommen revolutionerende paa mine tidligere Forestillinger.

Det nytter ikke, sagde H. P. Hanssen, vi *maa* ændre Kurs. Det at saa mange unge Nordslesvigere vandrer ud til Danmark og til Amerika, det er et Krafttab og ogsaa et Pengetab, som vi ikke i Længden kan bære. Ved Udvandringen, navnlig til Danmark, kan de enkelte Individier og Slægterne bevares som danske, men det er ikke nok, vi *maa* ogsaa bevare Gaardene og Husene selve Jorden dernede som dansk Eje og vi *maa* indrette os paa en lang Kamp.

Det nytter ikke, de unge vrider sig, de *maa* lade sig udskrive og aftjene deres Værnepligt som tyske Soldater, de *maa* som Soldater ligesom ogsaa vore Repræsentanter i den preussiske Landdag aflægge det edelige Troskabsløfte og derigennem vinde sig den fuldkomne preussiske Borgerret.

Borgere i Fremmedlandet *maa* vi være, og Betingelserne for at blive det *maa* og *skal* vi opfylde, udenom dette Krav er der ingen Vej og ikke national Redning for os og for Landet.

Naar vi har vundet Borgerret, *maa* vi lære Landets Love nøje at kende, saa vi kan væge os mod Vilkaarlighed fra Administration og stedlige Politimyndigheder.“

I Hovedtrækkene er mit daværende Standpunkt til Udvandringsspørgsmaalet, som jeg ved enhver given Lejlighed søgte at vinde Forstaaelse for, her rigtig gengivet. At jeg paa dette Tidspunkt fulgte Udviklingen af de nationalpolitiske Forhold i Sønderjylland med stigende Opmærksomhed, foreligger der andre Beviser for. I Haderslev havde en Hjemmetysker grundlagt et paa Dansk skrevet men tysksindet Blad „Folkebladet“, som blev hemmeligt understøttet af Myndighederne. Bladet var i Førstningen maadeholdende i politisk Henseende. Det blev redigeret behændigt, bragte meget Nyhedsstof, spændende Romaner og var billigere end de danske Blade. Inden ret længe havde det faaet Indpas paa mange Egne, ogsaa længere sydpaa. Dets stigende Udbredelse fyldte mig med Bekymring. Jeg gjorde derfor skarp Front imod det i „Dybbøl-Posten“.

I Flensborg havde *J. Jessen* efter Gustav Johannsens Valg til Rigsdagsmand overtaget Redaktionen af „Flensborg Avis“. Bladets Udbredelse var den Gang nærmest begrænset til Flensborg og Omegn. Holderantallet var ikke stort. Redaktør Jessen ønskede forstaaeligt nok hurtigst muligt at gøre „Flensborg Avis“ til et stort og indflydelsesrigt Blad. Med dette for Øje stræbte han efter at faa „Dybbøl-Posten“ forenet med „Flensborg Avis“ paa samme Maade som Frederik Fischers gamle Blad „Freja“ i Aabenraa i sin Tid af H. R. Hjort Lorenzen var bleven slaaet sammen med og gjort til en Aflægger af „Dannevirke“. Jeg fandt denne Plan meget betænkelig. Det maatte efter min Opfattelse betragtes som et politisk Fejlgreb at opheve et selvstændigt dansk Blad i Sønderborg med dens store, rent danske Opland. Dertil kom andre Grunde. Det trak op til en heftig Kamp om Højskolerne. Redaktør Moldt var frisindet nok til altid beredvillig at aabne „Dybbøl-Posten“s Spalter for mig. Det samme kunde jeg, hvad Højskolesagen angik, ikke vente af Redaktør Jessen, som i „Flensborg Avis“ i Tilslutning til den konservative Hovedstadspresse rettede meget skarpe Angreb paa Højskolerne, mens jeg betragtede dem som vor bedste Hjælper i Nøden.

Da *J. P. Junggreen* var Formand for den ny oprettede Sprogforening og desuden som bosat i Aabenraa havde haft rig Lejlighed til at iagttage Virkningerne af „Freja“s Sammensmeltning med „Dannevirke“, skrev jeg til ham og bad ham om at besvare mig to Spørgsmaal: 1) om Sprogforeningen ikke kunde sætte de danske Blade i Stand til at nedsætte Abonnementsprisen for dermed at modvirke „Folkebladet“s stigende Udbredelse og 2) om han støttet paa Erfaringerne med „Freja“ fandt det tilraadeligt, at „Dybbøl-Posten“ blev slaaet sammen med „Flensborg Avis“. Paa denne Forespørgsel modtog jeg følgende Svar:

Aabenraa, den 14. Febr. 1882.

Min kære unge Landsmand!

Det skal være mig en Glæde at besvare Deres Spørgsmaal, der vidner om, at De føler varmt for vort Folks store Fællessag.

Spørgsmaalet om at understøtte den danske Presse her i Landet har, straks da vi stiftede Foreningen, været en af de Ting, vi tænkte paa, og som vi underkastede den omhyggeligste Overvejelse. Vi har imidlertid maattet opgive denne Tanke, fordi der til at virkeliggøre den fordredes langt større Midler, end vi kan tilvejebringe. „Dannevirke“ har, saa vidt jeg ved, rigeligt 2000 Abonnenter, „Flensborg Avis“ henimod 1000, og „Dybbøl-Posten“ omtrent 500, altsaa i det hele 3500, snarere over end under. Tænker man sig nu en Understøttelse, der skulde sætte disse Blade i Stand til at nedsætte Prisen med 50 Pf. for Kvartalet, hvilket vilde være det mindste, der kunde være Tale om, saa vilde dertil udfordres 7000 Mk. aarlig. Sprogforeningens Indtægter i Fjor var rigelig 5000 Mk. og vil i Aar, som Følge af at vi har maattet nedsætte Bidraget fra 5 til 2 Mk., rimeligvis blive betydelig mindre. Hvis vi altsaa gav hele vor Indtægt til dette Brug, vilde dette næppe kunne bevirke mere, end at Prisen kunde blive nedsat med 25 Pf. om Fjerdingaaret, noget, der næppe vilde have stor Betydning for Bladenes Udbredelse. Derfor har vi maattet opgive denne Tanke og indskrænke os til at forsyne Folket med god dansk Læsning ved Oprettelsen af mindre Bibliotheker. Af saadanne har vi oprettet 80 og har til nu uddelt over 8000 Bind gode danske Bøger og 4000 Eksemplarer af en dansk Sangbog. De vil deraf se, at det ikke er nogen ringe Virksomhed, vi har udfoldet. Vi vilde nødigt have nedsat Bidraget, men det var ligefrem Hensyn til Befolkningen i de nordligste Distrikter, Rødding, Københoved etc., der tvang os dertil, da der derfra lød uafsladelige Klager over Bidragets Størrelse, og man vilde endog have haft det nedsat til 1 Mk. aarlig.

Hvad Deres andet Spørgsmaal angaar om Sammenlægning af „Dybbøl-Posten“ med „Flensborg Avis“, da tror jeg ikke, der er en eneste Mand her i Landet, der vilde anbefale en saadan. At „Freja“ ophørte at bestaa som selvstændigt Blad, har været til Skade for den danske Sag her i Egnen. Det har derved mistet mange af sine Abonnenter, fordi et Blad, der udgaar i en anden By, ikke er i Stand til at behandle de lokale Forhold saaledes, som det forlanges af en stor Del af Abonnenterne. Jeg vilde derfor aldrig kunne tilraade, at det samme Experiment foretoges med „Dybbøl-Posten“.

„Folkebladet“ er for Resten her i Egnen for en stor Del blevet fortrængt af et lille, billigt, dansk Blad „Hejmdal“, der udgaar her i Byen, og havde vi beholdt „Freja“ her, vilde det aldrig have faaet Indpas blandt den danske Befolkning.

Til Slutning vil jeg endnu en Gang udtale, hvor glad jeg blev over Deres Brev, og forbliver med venlig Hilsen

Deres ærbødige

J. P. Junggreen.“

Da jeg senere besøgte Junggreen, modtog han mig med al den Velvilje, som Brevet aander, og bad mig om at komme igen, naar min Vej førte forbi hans Hus. Jeg modtog Indbydelsen med Glæde. Fra og til Aabenraa, som den Gang var vor nærmeste Jernbanestation, benyttede jeg Dampskibet. Forbindelsen var ikke bedre, end at jeg i Reglen havde et Par Timers Ventetid i Aabenraa. Men aldrig er en Ventetid gaaet hurtigere for mig end, naar jeg i disse Formiddagstimer sad hos J. P. Junggreen og drøftede den nationale Stilling med ham. En Generation var udvandret og blev i disse Aar under Tyskernes kraftige Fremstød haardt savnet. Fortroppen af den næste blev derfor modtaget med aabne Arme af de gamle Foregangs-mænd, som spejdede efter Afløsningen. Og jeg følte altid, at jeg var velkommen hos Junggreen.

I Januar 1882 blev min faderlige Ven *Jep Fink* helt uventet bortrevet af en Blodforgiftning, kun 42 Aar gammel. Ved hans Jordefærd mødte Askov Højskoles Lærere og Elever fuldtallige. Store Sørgeskarer kom fra fjernt og nær. Det var en gribende Højtidelighed for alle, som havde staaet den Afdøde nær. Ved hans Baare talte *Ludvig Schrøder* dybt bevæget om hans store Fortjenester af Højskolesagen og den sønderjydske Sag. „Er der nogen Enkeltmand,“ sagde han, „det skyldes, at vi fik Mod til at forsøge at føre Folkehøjskolesagen et Skridt videre imod det Maal, der fra først af er sat den, saa er det Jep Fink, den gamle Rødding Elev, som stod i Spidsen for „Dansk Højskoleforening“. Og hvor fandt den sønderjydske Sag en mere trofast Støtte end denne Mand, som selv var et levende Vidne om den ægte, danske Folkenatur hos Nordslesvigs Beboere, som, hver Gang han færdedes paa sin Mark havde de fraskilte Brødres Land for Øje og som, hver Gang han saa ud af Porten paa sin Gaard, havde det manende Syn af Skamlingsbankestenen og følte det dybt, hvad det betød.“ Derefter talte gamle Pastor *Svejstrup* gribende ud fra Ordet: „Sejersløse falde Kæmper alle!“ Frimenighedspræst *L. B. Poulsen*, Bovlund, bragte Sønderjydernes Tak. Senere talte endnu Præsterne *Rønne* fra Høve, *Nansen* fra Taps og flere. Dødsfaldet og Jordefærden greb mig dybt. Jeg finder endnu Spor deraf i følgende Dagbogsnotits fra den 2. Februar 1882: „Da jeg fulgte Jep Finks Baare fra Bygebjerg til Kirkegaarden, sang det uafbrudt i mine Øren:

„Grønnes kun, — se det er Sagen,
 Leve med og være vaagen,
 Leve kort Tid eller længe,
 Blot vi lyser op i Taagen!“

Disse Verslinjer nynnere jeg endnu paa. Den Betydning, der ligger i dem, er først nu gaaet rigtig op for mig. „Leve med og være vaagen.“ Ja, bliv saa dygtig, saa Du kan *slaa*. Der tales nok, men *slaa, slaa, slaa*, det er det, det kommer an paa.“

Værnepligtsalderen begyndte i Preussen med det 20. Aar. I Foraaret 1882 skulde jeg derfor møde til Session. Nu var jeg i 1881 bleven angrebet af en Haarsygd, som efterhaanden havde gjort mig næsten helt skaldet. Sygdommen pinte mig meget. Jeg generede mig ved at færdes blandt Folk, trak mig tilbage fra alle Fornøjelser og begravede mig i mine Bøger. Men der var ogsaa en Lysside ved Sygdommen: Muligheden for, at den kunde fritage mig for den preussiske Militærtjeneste. De hjemlige Myndigheder havde imidlertid allerede deres Opmærksomhed stærkt henvendt paa mig. Gik jeg til Session i min Hjemegn, var der Fare for, at politiske Hensyn vilde skyde de foreliggende saglige Hensyn til Side. Nu opholdt jeg mig i Udlandet. Som Følge deraf kunde jeg gaa til Session, hvor jeg vilde, blot jeg rettidigt meldte mig til Lægdsrullen det paagældende Sted. I Hamborg var Udsigten til at blive kasseret særlig god. Ikke blot fordi personlige og politiske Hensyn her maatte betragtes som udelukkede, men tillige fordi Hamborg som Forbundsstat skulde stille et bestemt efter Indbyggerantallet i tidligere Aar beregnet Kontingent til Hæren, som, da Byen var i stærk Vækst, nu var lille i Forhold til Indbyggerantallet. Dertil kom yderligere, at der var forholdsvis mange unge Mænd i Byen. Af Hensyn dertil bestemte jeg mig til at gaa til Session i Hamborg, rejste derved, og meldte mig til Lægdsrullen kort før Jul. I Foraaret fik jeg Ordre til at møde til Session. Jeg var da omtrent helt skaldet og gik med Paryk. Adspurgt af Lægen, om jeg havde særlige Legemsfejl, tog jeg Parykken af. „Gott schwere Not!“ udbrod i det samme en gammel Major, som ledede Sessionen „Dauernd unbrauchbar für Heer und Marine!“ tilføjede han uden videre Betænkning, og glad var jeg, thi tre kostbare Ungdomsaar var dermed vundne for min videre Uddannelse.

Jeg havde, da Sygdommen opstod, forgæves søgt Hjælp hos forskellige Læger. Senere havde jeg indstillet Lægebehandlingen af Hensyn til Sessionen. Efter at denne Pynt

nu var klaret, rejste jeg til København til vor daværende første Specialist i Haarsygdomme, Professor Erik Pontopidan, som efter mikroskopisk Undersøgelse konstaterede, at Sygdommen var en Art „favus“, en Svamp, overført ved Smitte fra en Hest, som angreb Haaret, saa det faldt af. Sygdommen er sjælden i Danmark. Professoren afholdt derfor i Anledning af min Nærværelse en Forelæsning, under hvilken jeg som et sjældent Fænomen sad til Skue for Auditoriet. Hvad der var tilbage af Haar paa mit syndige Hoved blev derefter pillet ud med Pincet. Efter 5 Ugers Forløb gentoges den samme Operation endnu en Gang. Dermed var Sygdommen fjernet. Et halvt Aar efter, havde jeg atter mit Hovedhaar, som jeg har beholdt til den Dag i Dag. Mine tyske Modstandere paastod senere, at jeg „havde lagt mit Hoved i Blød for at blive fri for at gaa preussisk Soldat!“

Før jeg forlader dette Kapitel, maa jeg endnu fortælle en morsom Historie om min Paryk. Da jeg havde faaet mit Haar igen, kom min gamle Faster Mistin fra Dybbøl en Dag til mig og sagde: „Hør, Hans Peter! Nu bruger Du jo ikke mere Din Paryk. Maa jeg ikke faa den til Peter? Han er jo blevet barhovedet med Alderen og klager i den senere Tid over, at hans Hoved fryser“. Jeg gav hende med Glæde Parykken. Hun vadskede og rensede den omhyggeligt og lagde den derefter til Tørring paa en sirlig klippet Hæk udenfor Aftægtshuset. Men, ak og ve! da hun et Par Timer senere vilde hente den, var den sporløst forsvunden. Al Søgen var forgæves. Man troede, at en Landeveysstryger havde stjaalet den. Men Mistanken viste sig senere ugrundet. I Gaardens høje Træer byggede et Par Skader. Da Efteraaret kom, og Løvet faldt, fik en af Gaardens Karle Øje paa noget underligt laaddent, som stak ud af Skadere den. I den Tro, at det var et eller andet mærkværdigt Dyr, klavrede han op i Træet og — fandt Parykken, som Skademor havde benyttet til at udpolstre sin Rede med. Karlen tog den med ned. Faster vadskede og rensede den

atter omhyggeligt, og saa gik hendes Mand med den til sin Dødsdag!

Sommeren 1882 var jeg hjemme paa Nørremølle. En Kreds af yngre Mænd i Sundeved, som var bleven paa-virkede i grundtvigsk Retning paa Højskolerne, sluttede sig sammen, købte Ejendom, indrettede en Forsamlingssal i Broager og kaldte Frimenighedspræst *Rasmus Thomsen*, til Sundeved som kirkelig Ordfører i Haab om, at der vilde samles en Frimenighed om ham. Af denne Kreds valgtes Gaardejer *Andr. Andresen* i Skelle og jeg til at ordne regelmæssige Foredragsmøder i Nybøl Kro, som laa centralt i Sundeved. Vi kunde endnu den Gang faa Foredragsholdere fra Kongeriget. Paa vort første Møde holdt Højskoleforstander *H. Rosendal* fra Vinding for henved 300 Tilhørere et ypperligt Foredrag om Grundtvigs Sangværk. Af andre Foredragsholdere husker jeg Højskolelærerne *la Cour* og *Nutzhorn* fra Askov. Men da vi Aaret efter indbød Højskoleforstander *Jens Nørregaard* fra Testrup til at tale om „Morten Luther“, følte Omegnens tyske Præster sig fornærmede. Kort efter blev det forbudt danske Statsborgere at tale i Sønderjylland uden særlig Tilladelse i hvert enkelt Tilfælde. En af de første, der rantes af Forbudet, var Højskoleforstander *Holger Begtrup*, som Politimyndighederne forbød at holde et Foredrag om Ansgar. Senere blev Forbudet haandhævet saa hensynsløst, at man endog forbød Violinistinden *Frida Schytte* at give en Koncert og *Bjørnstjerne Bjørnson* at holde sit Foredrag om „Engifte og Mangegifte“. Samtidig førte Politimyndighederne Lister over Deltagerne i Foredragsmøderne. Optanterne kunde ikke længere deltage i dem uden at udsætte sig for Landsforvisning. Den lille Kreds, der havde sluttet sig sammen i Sundeved, sprængtes, fordi de fleste var Optanter. R. Thomsen fulgte et Kald fra Amerika og blev Præst for en dansk Menighed i Iowa, indtil han fem Aar senere kaldtes tilbage som Præst for Frimenigheden i Haderslev.

Myndighedernes Modstand imod Foredragsvirksom-

heden kastede mig ind i et grundigt Studium af den preussiske Forenings- og Forsamlingsret. Der herskede paa dette Tidspunkt megen Ukyndighed og Uklarhed med Hensyn til vore Rettigheder paa dette Omraade. Da Borgmester *Grimm* i Sønderborg saaledes nogle Aar forinden opløste et Vælgermøde, som *H. A. Krüger* holdt i Sønderborg, fordi han i sin Tale havde sagt, at vi var besjælede af en stærk Fædrelandskærlighed, fandt man sig rolig i det, uden at undersøge om der ikke forelaa et utilladeligt Politiovergreb, ja Krüger benyttede endog Forbudet som Motivering for, at han ikke afholdt flere Vælgermøder. Med Mødernes Hyppighed blev Forenings- og Forsamlingsretten vigtigere. Jeg anskaffede mig de bedste tyske Udgaver af Loven og kendte den snart ud og ind, saaledes, at jeg ogsaa havde Rede paa, hvorledes Kammerretten i Berlin, Preussens Højesteret fortolkede Lovens mange elastiske Bestemmelser. Dette muliggjorde os i de følgende Tider en bedre Udnyttelse af vore Rettigheder.

Da det kneb meget med at faa Udgifterne til vor Foredragsvirksomhed dækket, planlagde jeg Oprettelsen af en Foredragsforening. Af gamle Optegnelser ser jeg, at jeg har indhentet Oplysninger om to allerede den Gang bestaaende Foredragsforeninger i Flensborg og i Bovlund. Uafhængig deraf udarbejdede jeg Vedtægter for en „Foredragsforening for Sundeved“. I Aarenes Løb har jeg derefter været medvirkende ved Oprettelsen af mange Foredragsforeninger og ført langvarige Kampe med Politimyndighederne om Forenings- og Forsamlingsrettens Haandhævelse.

Efter den preussiske Foreningsret maatte Kvinder ikke være Medlemmer af politiske Foreninger eller deltage i politiske Foreningers Møder. Under allehaande Paaskud blev Foredragsforeninger, ja endog selskabelige Foreninger, stemplede som „politiske Foreninger“, og Kvinderne var dermed afskaarne fra at kunne deltage i deres Møder. Men Loven indeholdt ingen Bestemmelse om, at Kvinder

ikke maatte deltage i *offentlige* Møder. Efter at have faaet Øje paa dette Hul i Loven indbød jeg til offentlige Foredragsmøder, hvor ogsaa national-politiske Emner behandledes. Politimyndighederne vilde ikke godkende min Opfattelse, og det kostede aarelange Kampe med Snese af sprængte Forsamlinger, inden det ved Højesteretskendelser omsider lykkedes mig at tvinge Politimyndighederne til at respektere Kvindernes Forsamlingsret.

Under de mange Kampe, som jeg i de følgende Tider, især efter at jeg var blevet Sekretær for „Den Nordslesvigske Vælgerforening“ maatte føre med de preussiske Politimyndigheder om Forenings- og Forsamlingsrettens Haandhævelse, erhvervede jeg mig efterhaanden et, selv i den tyske Rigsdag enestaaende Kendskab til den gammel-preussiske Forvaltningspraksis og Fortolkningskunst. Dette havde til Følge, at jeg, da Rigsforeningsloven under Bülow-Blokken stod til Forhandling i den tyske Rigsdag, som Raadgiver for det frisindede Parti og i nært Samarbejde med Socialdemokraternes Ordfører *Heine* fik Lejlighed til at øve en ikke helt ubetydelig Indflydelse paa Loven. Af dette Arbejde har jeg i Form af Uddrag af Breve til min Kone givet en Skildring andet Steds.*)

I de første Dage af Oktober 1882 tog jeg atter til Askov. Ved Siden af Skolefagene læste jeg nu især Litteraturhistorie. Jeg gennemgik i denne Vinter „N. M. Petersens Litteraturhistorie“, i Tilslutning dertil Kr. Arentzen: „Baggesen og Oehlenschläger“, Henrik Steffens: „Hvad jeg oplevede“, en Del af Grundtvigs Skrifter, hvad jeg kunde opdrive af Selvbiografier m.m. Med et Hold Elever, som blev uddannet til Præster for danske Menigheder i Amerika, gennemgik jeg hos Ludvig Schrøder Biskop Martensens „Etik“ og de sidste Bind af Hagenbachs Kirkehistorie, som atter førte mig ind paa Læsning af tysk Litteratur.

De politiske Forholds Udvikling i Sønderjylland fulgte jeg selvfølgelig vedvarende med megen Opmærksomhed.

*) Anker Kirkebye og Grev E. Schack »Sønderjylland som det er«.

Protestpolitiken havde, særlig hvad Ungdommens Udvandring angik, denne Vinter faaet en dygtig Forsvarer i *Jacob Appel*, som havde fulgt sine ældre Brødres Eksempel og ladet sig løse af sit preussiske Statstilhørsforhold for at undgaa Militærtjenesten. Begge dybt grebne af den sønderjydske Sag tog vi gentagne Gange Livtag med hinanden. Ud paa Foraaret blev vi og to andre sønderjydske Elever enige om i Fællesskab at gaa over til *J. N. H. Skrumsager* i Københoved for at drøfte Edsspørgsmaalet i sine forskellige Forgreninger med ham, der efter H. A. Krügers Død stod som Proteststadets betydeligste Repræsentant. Om dette Besøg har jeg — 6. Marts 1883 — skrevet følgende i et endnu opbevaret Brev:

.... Søndag Morgen gik *Jes Iversen*, *Kr. Hübschmann*, *Jacob Appel* og jeg over til *J. N. H. Skrumsager*. Vi er alle Sønderjyder, men de 3 andre udvandrede. *Skrumsager* bor nu i gamle Kloppenborgs Gaard. Han er en Kæmpe af Legeme, men ogsaa i Kampen for Sønderjylland. I hans Dagligstue hang der Billeder af vore bedste Mænd. Der hang Hans Nissen, Laurids Skau, Krüger, Kloppenborg, Ahlmann, Gustav Johannsen, Junggreen, og flere. Vi talte om Brydningerne i Sønderjylland, og jeg stod naturligvis ene. *Skrumsager* talte ikke saa meget, men hans Ord faldt med Vægt. Han er forstaaende overfor vor Retning, men hævdede med Styrke sit eget Standpunkt. I mangt og meget har han Ret, alligevel kan jeg ikke gaa samme Vej. *Skrumsager* sagde: „Set som et Regnestykke kan der ikke være Tvivl om, at det er rigtigst at blive i Landet. Danskerne maa let kunne gaa Militærtjenesten igennem uden at blive tyske, derom kan der ikke være Tvivl. Men jeg kan ikke se det som et koldt, tørt Regnestykke. For mig er det ikke en Sag for Hjernen, men for Hjertet. Det er oprørende for mine Følelser, at jeg den ene Dag skal tjene vore Fjender, som jeg den næste Dag skal bekæmpe. Jeg kan ikke tænke derpaa. Det er oprørende for mig, at mine Børn skal opdrages paa Tysk af Preusserne. Hellere vil jeg

sende dem ud af Landet.“ Af Jacob Appel blev jeg haardt og uretfærdigt angrebet, fordi jeg ikke var udvandret. I mit Svar blev jeg varm og kom, mens jeg uvilkaarlig knyttede Hænderne, til at sige, at det gjaldt nu om at vise, at vi, der gik en anden Vej, kunde udrette noget. Da saa jeg Taarer i Skrumsagers Øjne“

Fra den Dag af kom jeg meget hos J. N. H. Skrumsager. Han gik — som hans Udtalelser viser — den Gang ud fra, at hans Sønner vilde udvandre. Men den ældste af dem, senere Landdags- og Landstingsmand *H. D. Kloppenborg Skrumsager* blev, som han senere selv har fortalt, saa stærkt paavirket af den Lære, jeg forkyndte, at han besluttede at følge mit Eksempel og underkaste sig den preussiske Værnepligt for at faa Ret til at bo og bygge i sin Hjemstavn. Til *J. N. H. Skrumsager* blev jeg senere knyttet med stærke Venskabsbaand, og vi stod i intimt politisk Samarbejde gennem mange Aar. Det vil jeg ofte komme tilbage til.

To andre betydelige Mænd fandt jeg ligeledes Vej til i denne Vinter. Den ene var den gamle, ildfulde og myndige Sognepræst *H. Svejstrup* i Vejen, som indtil 1867 havde været Præst i Rødding, var Askov Højskoles fuldtro Ven, Medstifter af Foreningen „S.S.“ Kolding og vedvarende meget stærkt interesseret i sønderjydske Forhold. Den anden var Landstingsmand *N. J. Termansen*, der som gammel Røddingelev og Deltager i Treaarskrigen, under hvilken han havde hentet sin Hustru i Flensborg, ligeledes omfattede den sønderjydske Sag med megen Varme. Af Pastor Svejstrup laante jeg Bøger. Det husker jeg godt. Han havde, takket være hans Brodersøn *Paul Svejstrup*, et lille Udvalg af politisk Litteratur, som jeg havde Brug for, men som ikke fandtes i Skolens Bibliothek. Men naar jeg kom for at hente eller bringe Bøger, gav det altid Anledning til lærerige Samtaler. Hvad der først førte mig til Termansen, ved jeg ikke. Mit Bekendtskab med ham stammede fra Skolen, hvor han lejlighedsvis talte. Jeg saa op

til ham, følte mig i Samstemmighed med ham og mit Ærinde har, om end ikke helt været af samme Art, dog sikkert været at søge paalidelig Oplysning om politiske Forhold. Termansen var i disse Aar træt af den endeløse Forfatningskamp og ofte i nedtrykt Sindsstemning. Men jeg blev altid venlig modtaget, fik udtømmende Svar paa mine mange Spørgsmaal og havde altid et rigt Udbytte af Samtalerne med ham.

P A A N Ø R R E M Ø L L E 1883—85

Fra Foraaret 1883 til Efteraaret 1885 var jeg hjemme paa Nørremølle. Det var en afgjort Sag, at jeg om faa Aar skulde overtage Gaarden. Min Fader overlod derfor næsten helt Driften til mig. Efter forudgaaende Samraad ledede jeg selvstændigt Arbejdet. Hvor meget jeg personligt vilde deltage i det beroede helt paa mig selv. Naar der var travlt, tog jeg selvfølgelig Haand i med. Ellers kunde jeg, naar Arbejdet var sat i Gang, nøjes med at føre Tilsynet og iøvrigt trække mig tilbage og fordybe mig i mine Studier.

Det offentlige Liv fik nu stærkere Tag i mig. Udvandringen havde slugt en Generation, som dels var landflygtig, dels uden Statsborgerret, og der blev derfor kaldt stærkt paa os unge, endnu før vi var naaet til Skelsaar og Alder. Min journalistiske Virksomhed antog i disse Aar større Omfang og en mere polemisk Karakter. Jeg skrev mange Artikler i „Dybbøl-Posten“, „Højskolebladet“ og „Aarhus Folkeblad“, lejlighedsvis ogsaa i andre Blade. I Førstningen skrev jeg under forskellige Mærker: „Rolf“, „En Bondeknøs“, „H. P. H.“ i „Højskolebladet“ under Mærket „En Sønderjyde“.

Ved Midsommertid 1884 blev der afholdt et Lætermøde i Sønderborg, hvor en udpræget tysksindet Lærer, Degn *Bager*, Ketting holdt et Foredrag om de tvesprogede Folkeskoler, der formede sig som en Hymne til Skolens Germaniseringsarbejde. Andre Lærere istemte, paavirkede af et stærkt Tryk ovenfra, under den paafølgende Drøftelse lignende Toner. „Sonderburger Zeitung“ bragte et udførligt

Referat af Forhandlingerne. Da jeg et Par Dage efter deltog i et kirkeligt Møde i Broager, blev jeg af mine Venner og Meningsfæller indtrængende opfordret til at tage til Genmæle imod disse Udfordringer. Saaledes tilskyndet underkastede jeg under Mærket „En Bondeknøs“ i fem Artikler i „Dybbølposten“ Lærermødet en meget skarp Kritik. Hr. Bager svarede, og jeg blev ham ikke Svar skyldig, men fortsatte Opgøret med Fortyskningsmændene i en Række Artikler. Avisfejden vakte megen Opsigt. „Dannevirke“ aftrykte Artiklerne, og man drøftede ivrigt, hvem „Bondeknøsen“ vel kunde være. Men der var fra Mødet i Broager mange Medvidere. Snart sivede det ud, og den tyske Presse rettede sit grove Skyts imod mig. Jeg fortsatte Fejden og skrev bl. a. under Mærket „Rolf“ en Række Artikler „Fra Hjemmetyskeriets Verden“, som ligeledes tildrog sig megen Opmærksomhed. Jeg skildrede i disse Artikler ret vittigt forskellige Typer men, hvad der var utilbørligt, efter levende let kendelig Model. I ungdommeligt Overmod blev jeg for personligt nærgaaende. Artiklerne vakte berettiget Harme i tyske Kredse. Voldsomme, ligesaa nærgaaende Angreb i den tyske Presse kvitterede for dem. Statsadvokaten tog Affære og anlagde Sag imod „Dybbøl-Posten“, men kunde ikke ramme mig, da Redaktør *Moldt*, som var ansvarhavende Redaktør, overtog det fulde Ansvar. Der var ingen Anledning for mig til offentlig at vedkende mig Forfatterskabet, da det ikke vilde have ændret Sagen for Moldts Vedkommende. Han blev saa idømt tre Ugers Fængsel for mine Artikler. I de Uger, han sad fængslet — i Fangedragt, paa Sultekost og sysselsat med Strafarbejde — gik jeg ud til hans Kone og sagde, at det gjorde mig meget ondt, at jeg ikke kunde afsone Straffen i Moldts Sted. „Det skal De saamænd ikke tage Dem saa nær, Hanssen,“ sagde Fru Moldt trøstende, „thi ser De, det er jo nu en Gang noget, der hører med til Gesjæften!“

En Søndag Formiddag kort efter Nytaar 1885 da jeg

kom hjem fra Kirke, sad der en ung, alvorlig Mand med glatraget skarptskaarent Ansigt i Dagligstuen og ventede paa mig. Det var Gaardejer *Nis Nissen* fra Nordborg, som var kommen over for at stifte personligt Bekendtskab med mig. Af vor fælles Ven, Redaktør Moldt, vidste han, at jeg var „Bondeknøsen“. Af Aviserne havde han set, at jeg var Medindbyder til Foredragsmøder i Sundeved. Nu kom han for at faa et Samarbejde i Gang. Vi blev sammen hele Dagen. Han blev hos os om Natten og var Dagen efter med mig til Foredragsmøde i Nybøl. Det blev Indledningen til et Venskab, som er bleven bevaret under alle Omskiftelser lige til den Dag i Dag.

Skønt Nis Nissen var et Par Maaneder yngre end jeg, var han allerede den Gang gift og hjemfaren. Efter Moderens tidlige Død havde han kun godt 21 Aar gammel overtaget Fædrenegaardens i Nordborg. Forinden havde han været Elev paa Ryslinge Højskole og Lyngby Landboskole. Vi var samstemte Naturer og kom snart i nært Samarbejde. Jeg hjalp ham med at ordne Foredragsmøder og senere med at stifte en Foredragsforening for Als Nørreherred. Efter Vestjyllandsturen var Politikontrollen med Foredragsmøderne bleven skarpere. I Marts 1885 skulde Holger Begtrup holde et Foredrag om „Ansgar“ i Nordborg. Af Forsigtighedshensyn tog jeg med derover. Det gik, som jeg frygtede. Politimesteren forbød Begtrup at tale offentligt, og da en mindre Kreds senere efter privat Indbydelse samledes om ham i Nis Nissens Hjem, brød Politimesteren ledsaget af en Gendarm ind, opløste Forsamlingen og jog Gæsterne ud. Jeg havde ved denne Lejlighed et skarpt Sammenstød med Politimesteren. Bagefter maatte Nis Nissen betale en større Pengebøde, fordi Mødet i hans Hjem ikke var forskriftsmæssig anmeldt til Politiet.

Om et Besøg, som jeg kort efter aflagde i Nordborg skrev jeg i et Brev til min Kæreste: „I Lørdags tog jeg til Nordborg. Nis Nissen hentede mig ved Hardeshøj. Om Aftenen sad vi og talte sammen længe efter at de andre var gaaet

til Sengs. Vi kom til at tale om alt det, som vi vil elske frem i Sønderjylland: Aftenskoler for Børn og for Unge, Foredragsforeninger i Land og By, et frisindet Ugeblad, men fremfor alt Vilje og Karakter i Befolkningen. Bagefter laa jeg og undrede mig over mine egne Ord. De var Udtryk for Tanker, som kom flyvende under Samtalen, som kom myldrende frem, uden at jeg kendte dem, Tanker som jeg ikke har tænkt før, men som jeg straks maatte godkende som rigtige. Det er nødvendigt, at vi tager alle Kræfter i Brug, at en ung Hær fylkes. Jeg føler det mere og mere som min Pligt at ruste mig til en Førerstilling. Men jeg vil kun kæmpe i frie Stillinger, jeg vil kun kæmpe for, hvad jeg for Alvor tror, jeg vil kun gaa den Vej jeg holder for den rette, og jeg føler mig stærk nok til at gaa den, selv om den gaar imod Strømmen.“

Fjorten Dage efter kom *Nis Nissen* atter over til mig med to af sine Venner, *Claus Andersen* og *Peter Grau*, som den Gang kun var sytten Aar. Noget efter kom han atter over, og da var *Hans Clausen* fra Havnbjerg med ham. Til dem sluttede sig Dyr læge *N. J. Dau* og *R. Solmer*, den Gang Forvalter hos Konsul Ohlsen, Fægteborg og andre. De fik dannet den omtalte Foredragsforening, og i den holdt jeg mit første Foredrag i Sønderjylland.

Med *Nis Nissen* foretog jeg en flere Dages Fodtur gennem Als. — Vi gik ned langs Øens smukke Østkyst, gennem herlige Bøgeskove med henrivende Udsigter over det blanke Belt til Lyø og Fyn, gennem prægtige Landsbyer, hvor gamle Bindingsværksgaarde laa halvt skjulte af store Abildgaarde, og videre ad bugtede, bakkede Veje, indrammede af levende Hegn med en Plantevækst, som man ingensteds i vort Fædreland finder rigere. Her og der aflagde vi Besøg hos Bekendte. Ud paa Aftenen naaede vi til Gaardejer, Landbrugskandidat *Hans Nissen* i Vibøge, vor Aandsfrænde, men den Gang som Optant udelukket fra at deltage i det offentlige Liv, hos hvem vi slog os ned. Hans eneste Søn *N. Chr. Nissen*, der senere som Landdags-

mand blev min mangeaarige Medarbejder og personlige Ven, var den Gang en opvakt Dreng paa 9 Aar. Vi fortsatte derefter vor Vandring gennem Tandslet, Mindebjerg, Vollerup til Ulkebølskov og fra Arnkiels Øre lod vi os saa færge over til Sundeved. Vi kom ofte sammen i disse Aar og havde begge Gavn og Glæde af det.

Da jeg i Julen 1886 var i Leipzig sendte mine Venner paa Als mig en stor Kultegning af *H. A. Krüger*. Med Julegaven fulgte et Brev fra Nis Nissen, hvori han skrev: „Modtag den som Udtryk for den Taknemmelighedsgæld, vi føler at være i til Dig, fordi Du staar trofast paa Vagt for os og helt vier vor Sag det bedste, Du evner. Lad det tillige minde Dig om, at Du ikke staar ene, men at der er en lille trofast Venneflokk her, der staar Last og Brast med Dig, som fuldt forstaar at dele Din Opfattelse af de Krav, som Nutid og Fremtid stiller til vort Folk og til os Unge, dersom vor Folkelighed skal gaa frelst og frigjort ud af den haarde og ulige Kamp.“ Et Par Aar efter modtog jeg Skeibroks Buste af Bjørnstjerne Bjørnson som Bryllups-gave fra den samme Vennekreds.

Med Nis Nissen vedblev jeg at staa i nært Samarbejde. Tilbageholdende overfor Offentligheden, stiltfærdig i sin ydre Optræden men brændende i Aanden og lige trofast imod sine Ungdomsidealer og sine Ungdomsvenner har han under alle Omskiftelser været min paalidelige Støtte gennem Aarene. Efter at jeg i 1896 var bleven valgt til Landdagsmand, blev han min Efterfølger som Sekretær for „Den Nordslesvigske Vælgerforening“, vor politiske Organisation, en Post, som han beklædte dygtigt og ærefuldt i mange Aar.

Naar min Vej i disse Aar førte mig til Nordborg plejede jeg at aflægge en Visit hos min gamle Ven *Holger Skrædder* i Mels. Holger var en gammel Ungkarl paa halvfjerds Aar, en mærkelig Mand, en af de ypperligste Fortællere, jeg har kendt. Mens Smaakaarsfolk paa denne Egn ellers ikke kom med til Bøndernes Gilder, dannede Holger en

Undtagelse, thi man kunde ikke ønske sig bedre Underholdning, end hans livlige Fortællinger. Ingen kunde fortælle saa interessant, som han, om Krybskytternes forvovne Jagter i Hertugtiden, ingen kunde fortælle mere begejstret om Landstormens Bedrifter i 1848. Der blev den Gang drukket tæt i Als Nørreherred, naar Bønderne holdt Gilde. Holger tog en Kaffepuns med, naar Lejligheden bød sig. Men Lejligheden meldte sig hyppigt, og den ene blev tidt til mange. Snart klukkede Flasken ogsaa, naar han sad og syede. Men Holger var en Karakter. Da han mærkede, at det gik for vidt, slog han en Dag en Prop ned i en halvtømt Brændevinsflaske, lakkede den omhyggeligt til med rødt Lak og svor paa, at han ikke vilde smage Brændevin mere. Flasken satte han ind i sit rødmaalede Hjørneskab, og fra den Dag af kom der ikke en Draabe Brændevin over hans Læber, hvor stærkt man end fristede ham.

Men nu plejede Kvinderne i Nørreherred den Gang at tage sig et Par smaa Rompunser, naar de var til Gilde. Og naar Holgers Fortællinger havde hævet Stemningen, og han desuagtet mandhaftigt havde afvist alle Fristelser med Brændevin, hævdede de energisk, at en Rompuns ikke vilde stride imod hans Ed. Det var der Logik i, og Holger tog nu i nogen Tid sin Rompuns med Kvinderne. Men der er jo dette med den lille Finger, — den ene blev til mange, og Romflasken fandt Vej til hans Hjem. En Dag kom han atter i Tanker om, at nu gik det for vidt. Saa tog han en fast Beslutning, greb den halvtømte Romflaske, slog en Prop i den, lakkede den omhyggelig til med rødt Lak, svor paa, at han ikke mere vilde smage Rom og satte den ind i Skabet ved Siden af Brændevinsflasken. Der stod de to Flasker broderligt sammen, da jeg lærte Holger at kende. Og da drak han kun et lille Glas Vin, naar det en sjelden Gang blev ham budt.

I Fyrrerne var Herredsfoged *Steffens* i Nordborg Hertugens haandgangne Mand. Efter hans Forslag blev de

slesvig-holstenske Sangforeninger, de saakaldte „Lieder-tafeln“ i 1844 indbudt til en Fest i Nordborg. Ved denne Lejlighed mødte Slesvig-Holstenerne for første Gang med det ny opfundne blaa-hvid-røde Banner. Dette vakte Danskernes Uvilje. Da „Frederik Bonde“ fortalte Holger „saa Flagene, sagde han „at han aldrig havde set saa mange Farveskilte, som der den Dag var udhængt i Nordborg“. Om Eftermiddagen var der Fest i Karholm. Her fortsattes de slesvig-holstenske Demonstrationer. Men saa blev Bønderne i Mels vrede. Under *Henrik Eriksens* Anførsel brød de „som Havet gennem en Dæmning“, sagde Holger, ind i Skoven, rev Flagene ned og demonstrerede imod Slesvig-Holstenerne. Om Aftenen fortsattes Festen i Nordborg. Melsingerne mødte atter, forstærkede med Danske fra Byen og Omegnen for at vise Slesvig-Holstenerne, hvorledes Stemningen var paa Als. Med Henrik Eriksen og Jørgen Rasmussen fra Mels i Spidsen brød de ind i Festlokalerne og sang af fuldt Bryst „Kong Christian stod ved højen Mast“. Skrædder Vestfalen kom i Slagsmaal med nogle Slesvig-Holstenerne. Henrik Eriksen ilede ham til Undsætning, sprang ind paa Herredsfoged Steffens og gav ham et Par Ørefigner. Skrædderen blev arresteret. Henrik Eriksen og Fæller stævnet i Forhør næste Dag. Holger gik hjem i løftet Sindsstemning. Om Natten syede han et stort Dannebrogflag. Næste Dag mødte han som Fanebærer og gik med Dannebrog højt hævet foran Henrik Eriksen og Jørgen Rasmussen, som fulgtes til Tinghuset af danske Alsingere i Hundredetal. I Forhørslokalet gik det haardt til. „Henrik,“ fortalte Holger, „slog i Bordet for Herredsfogden, saa Kalken røg ned ad Væggen,“ og raabte til ham: „De burde have holdt Styr paa de Fremmede i Stedet for at lade dem gøre Spektakler!“ „Man siger i Byen, at De har givet mig et Par Ørefigner,“ sagde Herredsfogden. „Hvad siger De til det?“ „Ja, hvad siger De til det?“ spurgte Henrik. „Jeg siger, at det ikke er sandt,“ svarede Herredsfogden. „Ja, saa maa det vel stemme,“

svarede Henrik. Herredsfogden hævdede derefter Sagen uden at rejse Tiltale.

Fra den Dag af var Holger Skrædder selvskreven som Fanebærer, og da de bevægede Foraarsdage i 1848 kom, var han altid i Spidsen for Landstormen, som efter Kammerherre Riegels Anvisning organiseredes af Henrik Eriksen, der havde tjent som Dragon i Aarhus. Hvad han oplevede i disse Maaneder var Glanspunktet i hans Fortællinger, men at komme ind paa dem her vilde føre alt for vidt. Jeg har tilbragt mange hyggelige Timer i Holger Skrædders lille Stue. Og jeg havde ikke opmærksomme Tilhørere, da jeg holdt mine første Foredrag paa Als, skønt han synligt nok sad i Angst og Bæven for, at jeg skulde gaa i Staa. Det har været mig en personlig Trang, at sætte ham dette Minde.

Jeg knyttede i disse Aar mange Forbindelser, som jeg senere havde Gavn og Glæde af. Om mine Askov-Kammerater vil jeg fortælle senere, naar jeg kommer til mit sidste Skoleaar paa Askov. Fra Højskolen foretog jeg dels ene, dels med Venner hyppigt smaa Udflugter i Omegnen, hvor vi altid blev vel modtaget i grundtvigske Hjem. Paa denne Vis lærte jeg de betydeligste Mænd i Peter Larsen Skræppenborgs gamle Kreds i Dons og Omegn at kende. Syd paa kom jeg ud over Københoved til Rødding, hvor jeg deltog i Frimenighedens Gudstjenester og besøgte den gamle, milde og elskværdige Frimenighedspræst *Cornelius Appel*, hvis Sønner var landflygtige. Fra Rødding gik Turen videre til Østerlindet, hvor jeg ofte opholdt mig nogle Dage hos *Hans Højer* og *Jens Schmidt* og sammen med dem aflagde Besøg i Byen og Omegnen. Vest paa kom jeg ud til Hygum Sogn — hvor jeg bl. a. besøgte *Jakob Kloppenborg*. Efterhaanden stiftede jeg Bekendtskab med alle mere fremstaaende danske Mænd paa Røddingegnen. Ved Paasketid 1883 foretog jeg med et Par Højskolekammerater en Fodtur ned gennem Sønderjylland med Ophold i Østerlindet, Gabøl, Bevtoft, Hjartbro og Bovlund, hvor vi blev et Par

Dage hos Frimenighedspræst *L. B. Poulsen*. Under dette Ophold havde jeg Lejlighed til at opfriske gamle og stifte nye Bekendtskaber paa denne Egn.

Der gik i disse Aar paany friske Luftninger hen over Sønderjylland. Ud paa Sommeren 1883 rejste 200 Sønderjyder efter Indbydelse af Folketingsmand *Frede Bojsen* til Møen med *P. Skau*, Bukshave og *L. B. Poulsen*, Bovlund, som Førere. Deltagerne samledes en herlig Sommermorgen i Aabenraa, og gik ombord paa Dampskibet „Fylla“ som skulde sejle os til Møen. Idet vi stod ud af Havnen, rev en Mand, som stod paa Skibsbroen Hatten af Hovedet og raabte: „Hils dem derovre, at vi venter paa dem!“, hvad vi besvarede med tordnende Hurraraab. Da vi kom ind under Fyn, hejste Kaptejnen Dannebrog paa Stormasten. I samme Øjeblik var der en, der istemte „Om Dannebrog jeg ved, den faldt fra Himlen ned!“ I Svendborg blev vi modtaget af en Lystkutter med en Sangforening ombord, som fulgte os op gennem Sundet. I Stege blev vi modtaget af en uoverskuelig Menneskemasse. Folketingsmand *Bojsen* bød os velkommen. Vi svarede med Sangen: „Vort Modersmaal er dejligt“. Efter at være fordelt mellem vore Værter, spredtes vi ud over Øen. Om Søndagen var vi til Fest ude ved Klinten, hvor *Klaus Berntsen*, *L. B. Poulsen*, *Frede Bojsen* og *P. Skau* talte for flere Tusinde Tilhørere. Her hørte jeg for første Gang *Klaus Berntsen*, som den Gang stod i sin fulde Manddomskraft og rev alle med sig. Bedst husker jeg dog *Frede Bojsens* Tale om de to særprægede sønderjydske Typer: Østboen og Vestboen, hvis mere fremtrædende Karaktertræk han paaviste hos *Laurids Skau* og *H. A. Krüger*. Men dybest Indtryk paa mig gjorde Hjemturen i den milde, lune Sommeraften. Vi kørte i et endeløst Vogntog. I alle Landsbyer modtoges vi med Hurraraab af tætte Folkeskarer. Det var i Syrenernes, Guldregnets og Rødtjørnens Blomstringstid, Tulipaner og Pinseliljer stod i Flor i Haverne, og hvor vi kom frem, suste der under glade Børneskarers Jubel en Blomsterregn ned over os. Om

Mandagen afsluttedes Besøget med et Møde paa Rødkilde Højskole, hvor *Mads Jensen*, *Jægerup*, *Rs. Thomsen*, *Broager* og flere talte.

Aaret efter sattes den store Vestjyllandstur i Værk. Over 2000 Sønderjyder gæstede i flere Dage Egnen fra Varde til nord for Ringkøbing og blev ligesaa hjerteligt som festligt modtaget af Vestjyderne. Der foretoges Sejlture fra Esbjerg ud i Vesterhavet, blev afholdt mange Fester, talt og sunget, og Stemningen var høj. Efter Hjemkomsten skred Politimyndighederne ind og udviste et Antal danske Statsborgere, deriblandt flere Optanter, der ikke selv havde været med, men hvis Tyende eller nære Paarørende, som havde preussisk Borgerret, havde deltaget i Turen. At man saaledes rettede Smed for Bager følte som meget uretfærdigt. Et Par af de udviste Familiefædre rejste ned til Overpræsident *v. Steinmann* i Slesvig, beviste deres Uskyldighed og bad ham atter at ophæve Udvisningsordren. Men Overpræsidenten svarede: „Det er meget muligt at De personlig er helt uskyldig i, hvad der er sket, men vi kan ikke sidde her og pille med en Pennekniv. Vi maa slaa til med Øksen!“ Og der blev slaaet til med Øksen. De Udviste maatte i Løbet af faa Dage rømme Landet, økonomisk ruinerede. Men Midlet var daarligt. Røret voksede.

Af andre Rejser i disse Aar, skal jeg endnu nævne en Rejse til Fyn. I Aviserne havde jeg i Sommeren 1885 set at der skulde afsløres en Mindesten over Bonden og Digteren *Mads Hansen* i Vesterskerne. Jeg var den Gang meget optaget af *Mads Hansen*, havde gentagne Gange holdt Foredrag om ham og tog derfor til Fyn for at overvære Højtideligheden. Fra Svendborg gik jeg paa min Fod til Vesterskerne. Højskoleforstander *J. Nørregaard* holdt Festtalen. Desuden talte Pastor *Brandt* Ollerup, Forfatteren *Zakarias Nielsen* og Højskoleforstander *Kristensen Randers*, og der blev sunget en af *Mads Hansens* Ungdomsven, Forfatteren *P. R. Møller* digtet Sang. Blandt Deltagerne i Festen traf jeg Forfatteren *Jens Skytte*, som

jeg kendte fra Kolding, og han tog sig straks af mig og førte mig sammen med Talerne og den Vennekreds, der havde samlet sig om Mads Hansen. Med Jens Skytte besøgte jeg *Pastor Brandt* som var stærkt interesseret i nationale Spørgmaal, og *P. R. Møller*. Ud paa Aftenen fulgtes vi derefter til Sterregaard, hvor vi efter særlig Indbydelse overnattede hos Mads Hansens Enke, som fortalte mig mange karakteristiske Træk om Mads Hansen. Fra Sterregaard rejste jeg videre til Ryslinge Højskole og derfra til Faaborg, hvor jeg aflagde et Besøg ved Sønderjyden Hans Tjellesen Schmidts Grav. Ogsaa denne Tur gav mig rigt Udbytte. Da jeg kom hjem skrev jeg til min Kæreste: „Husker Du Historien om den hellige Augustinus? I sin Ungdom var han til sin fromme Moder Monikas store Sorg meget udsvævende. Hun græd meget over ham og bad inderlig til Vorherre, at han dog maatte omvende sig. Stundom var hun nær ved at fortvivle. Da trøstede en from Kristen hende med de Ord: „En Søn, som har kostet saa mange Taarer, kan ikke gaa fortabt.“ I de Ord fandt hun Trøst. Jeg vil saa inderlig gerne kæmpe for mit Folks Sag, øve Stordaad for det og saa bliver alt alligevel saa smaat. Stundom er jeg nær ved at tvivle om mit Kald. Men saa er det som om en Røst hvisker i mit Øre: En Sag, som er Dig en saadan Hjertesag, som er Din kære stadige Tanke, kan ikke tabes, og saa føler jeg mig trøstet.“

Sammen med Gaardejer *Philip Møller* fra Jægerup foretog jeg efter Opfordring af Foreningen S. S. i Kolding en Rejse gennem de vanskelige Egne i Aabenraa og Tønder Amter for at hverve Højskoleelever ved Hjælp af Tilbud om halve eller hele Fripladser. Rejsen foretoges til Fods. Vi mødtes i Rødekro, hjemsøgte først Hellevad og Bedsted Sogne og naaede ud paa Aftenen til Korup i Ravsted Sogn, hvorfra Hovedslaget skulde føres. Vi tog ind til en Slægtning af Ph. Møller, som var forberedt paa vort Komme, og modtog os med overstrømmende Gæstfrihed. Efter at vi om Aftenen havde faaet Rede paa, hvad der var af voksen

Ungdom i Ravsted Sogn, lagde vi Slagplanen for den følgende Dag. Om Morgenen fik vi Smørrebrød og Kaffe, dertil en kæmpestor Kaffe-puns. Da vi hyldede Ordet „Skik følge eller Land fly,“ stak vi den ned. Vi vilde derefter i Gang med Arbejdet, men vor Vært og især hans gæstfrie Kone mente, at vi maatte se Tiden an. Folk var ikke indrettet efter at modtage Besøg saa tidlig. „Bliv I nu foreløbig her og hold Snak ved en Grog,“ sagde hun, og saa bragte hun os en vældig Romtoddy. Da vi havde besørget den, vilde vi atter afsted. „Nej, det var for tidlig endnu,“ sagde hun, „nu skal I først have lidt Frokost. Saa fik vi koldt Bord med Spejlæg og Skinke, Ost og Brød, et Glas Øl og et Par Drammer og til Slut en Theknægt, som kunde staa Maal med baade Kaffe-punsen og Toddyen. Saaledes præparerede kunde vi omsider Kl. 10 om Formiddagen gaa ud i Byen for at hverve Højskoleelever!

Fra Ravsted krydsede vi videre gennem Slogs Herred og naaede omsider ud til Hostrup Sogn, hvor vi tog ind hos en af Danskhedens bedste Støtter paa denne Egn, Gaardejer *Hans Jepsen* i Rørkær. Her førtes Nationalitetskampen under overordentlig skarpe Former. Om Aftenen samledes en lille Kreds af danske Mænd, deriblandt Gdr. *Hans Petersen* og Musiker *Andresen* med os for at drøfte Stillingen. *Andresen*, en af den i 1864 fra Tønder fordrevne Hædersmand Fysikus *Ulrichs* gamle Tillidsmænd, ledede en stor velholdt Folkebogsamling. Som Musiker kom han dybt ned i Mellemslesvig, og han gav mig mange, men ret trøstesløse Oplysninger om Personer og Forhold paa Strøget mellem Tønder og Læk. Ved Ellevetiden var der en, der bankede sagte paa Vinduet. Der blev lukket op. Det var en af Byens gode danske Mænd Gdr. *Andreas Brink*. Han sad paa sin Fødegaard, men var Optant. Af Frygt for Udvisning turde han først vove sig hen til os i Mulm og Mørke efter Sengetid. Det gjorde et dybt Indtryk paa mig. Dog lykkedes det os at vinde flere Højskoleelever. Og jeg knyttede her Forbindelser, som fik stor Betydning for mig, da

jeg nogle Aar senere organiserede Vælgerforeningen i disse Egne.

Efter Skoleinspektør P. Lauridsens Tilskyndelse tog jeg 1885 med min Ven *Andr. Andresen* Skelde ud til Egnene vest for Flensborg for om muligt at knytte Forbindelser mellem Sundeved og de stærkt afsondrede dansktalende

H. P. Hanssen.

Egne derude. Paa denne Rejse tilbragte vi et Par Dage hos den gæve Kromand *Karsten Thomsen* i Frøslev og stiftede Bekendtskab med danske Førere i Hanved og Medelby Sogne. Karsten Thomsen havde den Gang offentliggjort nogle Digte i „Flensborg Almanakken“ og „Flensborg Avis“, men hans snart skæmtende og lunefulde, snart vemodige Digte paa sønderjydsk Landsmaal, blev først kendt i videre Kredse, efter at Morten Eskesen, som jeg kort efter bragte i Forbindelse med ham, havde sat Me-

lodier til dem og sunget dem rundt omkring i Landet. — I Høstferien 1887 mødtes Skoleinspektør *P. Lauridsen* og jeg efter Aftale ved Vejen Station for i Fællesskab at foretage en længere Fodtur ned over Vestkysten af Sønderjylland. Vi gik til Fods fra Vejen over Københoved, Rødding, Gram, Vodder, Skærbæk, Ballum, Trøjborg, Tønder, Rørkær, Sønderløgum, Læksgaard, Agtrup til Læk og derfra østover til Flensborg, hvor vi afsluttede Rejsen hos *Gustav Johannsen*. Undervejs gæstede vi talrige fremstaaende Mænd, deriblandt de fleste danske Førere i Tønder Amt. Vi var pinlig berørte af, at de havde afbrudt alle Forbindelser med Danskerne syd for Tønder og end ikke kunde

opgive os Navne og Adresser paa Dansksindede. Paa egen Haand søgte vi at genoptage Forbindelsen med den tidligere danske Rigsdagskandidat *Detleffsens* Sønner paa Læksgaarde. Vi blev gæstfrit modtagne, men det viste sig desværre, at de var tysksindede. Vi søgte at udforske Stemninger og Strømninger overalt, hvor vi kom frem. Men i Mellemslesvig var allerede den Gang — naar nogle Sogne i Omegnen af Flensborg undtages — Forbindelsen med ledende danske Kredse i Nordslesvig afbrudt. Mine Indtryk fra denne og tidligere Rejser gennem østligere Egne nedlagde jeg i en længere Afhandling i *Højskolebladet**), hvor jeg allerede den Gang paa et Kort har indtegnet den Linje, der i Genforeningstiden blev kendt under Navnet Tiedjelinjen.

De to sønderjydske Førere, som jeg i disse Aar kom mest i Berøring med, var *J. P. Junggreen* og *J. P. Reimers*. I 1884 blev Junggreen valgt til Rigsdagsmand. Edskampen havde dermed overskredet sit Højdepunkt. Junggreen havde allerede efter Frankrigs Nederlag i 1870—71 begyndt at regne med en langvarig Nationalitetskamp. Midt i Halvfjerdserne paapegede han som en af de første ud fra dette Synspunkt Nødvendigheden af at foretage en Taktikforandring. Da Traktaten af 11. Oktober 1878 blev offentliggjort, laa H. A. Krüger haabløs syg. Der var ingen Udsigt til, at han nogensinde kunde komme til Berlin. Junggreen som holdt det for nødvendigt, at der i Rigsdagen blev nedlagt en energisk Protest imod Traktaten, sammenkaldte ledende Mænd fra alle Egne af Nordslesvig til et Møde for at drøfte Stillingen. Forsamlingen besluttede med stort Flertal, at Krüger under hensynsfulde Former skulde anmodes om at nedlægge sit Mandat for dermed at aabne Mulighed for Nedlæggelsen af en Protest paa rette Sted. Et Par af Krügers Ildtilbedere, som havde deltaget i Mødet, tog imidlertid fra Aabenraa ud til Bevtoft og opfor-

*) „Vor nationale Stilling i Mellemslesvig“ *Højskolebladet* 1887, aftrykt i „Fra Kampaarene“.

drede indtrængende Krüger til ikke at vige Pladsen. Da Junggreen, som enstemmig var bleven valgt til at overbringe Krüger Anmodningen, kom ud til Bevtoft næste Dag, blev han derfor kort afvist. Paa Vesteregnet hed det derefter, at Junggreen ikke kunde lade Krüger dø i Fred, fordi han selv vilde have Mandatet. En dermed vakt Mistemning i Forbindelse med visse Kredses Ønske om at overdrage *H. Lassen* Rigsdagsmandatet for dermed at forebygge hans Edsaflæggelse som Landdagsmand, havde til Følge, at Junggreen ikke blev valgt i 1881. Men da Hans Lassen i nøje Overensstemmelse med sine Vælgere alligevel aflagde Forfatningseden og indtog sit Sæde i Landdagen, svingede Stemningen paa Vesteregnet, og i 1884 valgtes Junggreen til Rigsdagsmand. Hans Program afveg ikke fra Lassens og Johannsens. Det faldt ligesom deres nøje sammen med de nye Tiders Krav og lød kort og klart: „Drengene maa blive her. Der maa vises stærk Deltagelse i Valgene. Ejendommene maa bevares paa danske Hænder. Alt sættes ind paa at udvikle Befolkningens Dygtighed. Rigsdagsmanden skal vidne om, at vi er en fremmed Folkestamme, som kun med den stærkeres Ret er bleven løstrevet fra sit eget Folk, han skal klage over den Uret, der bliver øvet, ved positive Forslag søge at afhjælpe nogle af de Onder, Befolkningen lider under, og efter bedste Overbevisning afgive sin Stemme i Spørgsmaal, som vedrører Befolkningens materielle Vilkaar.“

Naar min Vej i disse Aar førte mig gennem Aabenraa, besøgte jeg i Reglen Junggreen. Knap 20 Aar gammel havde jeg, som før omtalt, raadført mig med ham om national-politiske Spørgsmaal. Fra den Tid af fulgte han min Udvikling med Interesse. Traadte jeg ind i hans Hus, blev jeg altid venlig modtaget. Skønt altid travlt sysselsat lagde han Arbejdet til Side og gav sig Tid til at drøfte Forholdene med mig og til at besvare mine mange Spørgsmaal. Vi var den Gang i Bølgedalen. Til Tider var han mismodig. Hvor er det et utaknemmeligt Hverv at være Politiker, kunde han da udbryde. Forgæves spejder man efter Arbej-

dets Frugter! Men han forstod at kaste Blikket ud i Fremtiden og talte sig i Reglen glad. Som Rigsdagsmand begyndte han at afholde Vælgermøder. Jeg mindes klart hans første Vælgermøde i Sønderborg. Kvinderne deltog den Gang ikke i politiske Møder. Danske Statsborgere kunde ikke deltage i Vælgermøder uden at risikere en Udvisningsordre, og Ungdommen var landflygtig. Mødet blev afholdt i Hotel „Stadt Hamburg“s store Sal. Paa to lange Bænke ned med Væggene sad 35—40 ældre, for ikke at sige gamle Mænd. Foruden mig var der kun to unge Mænd i Forsamlingen. Vi var Fortroppen af den Ungdom, der var undervejs. Foran et lille Bord i den gabende tomme Sal stod Junggreen saa og talte, roligt og sagligt, men Stemningen var mat.

Jeg mindes et andet Møde, som han noget senere holdt i Sundeved. Det var efter Vestjyllandsturen. Tilhørerkredsen var større, og Folk var mere i Aande. Der lød Bifald under Talen. Mødet stod i Forsoningens og Samlingens Tegn. Edskampen var ved at ebbe ud. Da Foredraget var endt, rejste *Hans Lassen* sig og udbragte et Leve for Junggreen, som besvaredes med kraftige Hurraraab. Junggreen takkede med anerkendende Ord om H. Lassens parlamentariske Virksomhed og hævdede derefter Mødet. Politimesteren og tre Gendarmer, som havde overvaaget Forsamlingen, trak sig tilbage. Noget efter rykkede Deltagerne sammen, fik en Punsebolle paa Bordet og begyndte at synge „Den Gang jeg drog afsted“. Pludselig dukkede Pikkelhuerne op nede ved Døren — Salen var ovenover Gæstestuen — og i det samme forstummede den forbudte Sang. Men gamle Jens Andresen fra Ullerup sang videre med sin kraftige Basstemme: „Og Katten ligger under Kakkelovnen og sørger for sine Unger“, og hele Forsamlingen istemte under megen Munterhed Omkvædet: „For nu er Katten død, død“. Gendarmerne forsvandt og Jens Andresen istemte: „Brat af Slaget rammet“. Inden han var tilende med Sangen, blinkede Pikkelhuerne atter nede ved Døren og saa fortsatte han under stigende Munterhed med: „I Skoven

skulde være Gilde, alt hos den gamle Ørn! Endnu en Gang trak Gendarmen sig tilbage og saa istemte han: „Blev nu til Spot Dine Tusindaars Minder“, for da Gendarmerne for tredje Gang viste sig og tog Plads i Salen at fortsætte med: „Den lille Ole med Paraplyen“. Med denne Aftensang sluttede saa Mødet, og Forsamlingen forlod Salen i straalende Humør.

Et Par Maaneder før Junggreen i 1886 døde, modtog jeg — den Gang endnu Elev paa Askov Højskole — følgende Brev fra ham: „Kære Hr. Hanssen! Tak for Deres venlige Brev. Jeg og alle vi, der arbejder hernede, gør jo gerne for vor gode Sag alt, hvad der staar i vor Magt, men jeg kan, med en lille Variant godt anvende Biblens Ord ogsaa paa dette Forhold og sige: Arbejdet, der skal gøres, er stort, og Arbejderne kun faa. Der er saa uendelig meget at gøre hernede, saa mange Omraader, paa hvilke der skulde arbejdes, naar der var nok, der ret var skikkede til at tage aktiv Del i Kampen. Men derpaa skorter det, og jeg beder baade Dem og andre unge Mænd, der kan det, om ikke at tøve for længe, men snarest muligt at træde ind i Geledderne. Mit Helbred er kun daarligt og derfor har jeg taget en 14 Dages Ferie, da det jo kan være temmelig ligegyldigt, om jeg er i Berlin under Behandlingen af de almindelige tyske Anliggender. Kan jeg, rejser jeg igen derned om en 8 Dages Tid for at være til Stede, naar mit Andragende om Retssproget kommer til Behandling. Der vil jo saa være Lejlighed til at faa sagt en Del, som jeg ikke fik sagt forleden. Men *Hovedarbejdet* for vor Sag skal gøres herhjemme, rundt omkring i de enkelte Egne. Der er fuldt op af Arbejde, og derfor er det, jeg beder Dem og enhver, der har Evne dertil, og er i den Stilling, at han kan, om snarest muligt at tage fat. Her er nok at gøre. Og saa vil vi haabe, at Sejrens Dag skal komme, og at vort Folk skal gaa frelst ud af denne Kamp.

Med venlig Hilsen

Deres hengivne

J. P. Junggreen.“

Det var den gamle Høvdings sidste Ord til mig.

Slagtermester *J. P. Reimers* i Sønderborg var Danskernes Fører paa Als og i Sundeved. Sammen med en Kompagnon var han den Gang Indehaver af Hertugdømmernes største Kreatur- og Svineexportforretning. Ubestikkelig som Forretningsmand, borgerlig set en Hædersmand fra Top til Taa, varmtfølende, klarttænkende, offervillig og modig nød han ubegrænset Tillid. Under Istedslaget var han for udvist Tapperhed efter Kompagniets Forslag bleven udnævnt til Dannebrogsmænd. Mellem Krigene havde han passet og oparbejdet sin store Forretning. Efter Ulykkesaaret 1864 hørte han til den Kreds af yngre Mænd, der med Gustav Johannsen og *J. P. Junggreen* i en Tid, hvor Modløshed og Forknythed bredte sig i vide Kredse, modigt sprang frem i Fronten, stødte Banneret fast i Jorden og samlede de vaklende Rækker. Hurtigt blev han *Føreren* i Sønderborg Amt. Alle bøjede sig for ham. Sagde han til Folk: *Kom, saa kom de. Gaa, saa gik de. Gør det, saa gjorde de det.* Som min Faders nære personlige Ven og Meningsfælle kom han meget i mit Hjem, og jeg lærte tidlig at se op til ham. Allerede som Dreng havde jeg været hans Ærindesvend i Sognet. Nu tog han mig med paa længere Agitationsrejser. I et Brev fra disse Aar finder jeg følgende Notits: „I Søndags var jeg med Reimers rundt i Sundeved for at uddele Stemmesedler til Tillidsmændene og samtidig give dem en Opstrammer. Det var en Tur, som jeg var glad ved. Han er den bedste Sønderjyde, jeg har truffet. Ingen sætter jeg højere. Hos ingen har jeg fundet et større og varmere Hjerte for den danske Sag. Jeg er glad, stolt over, at han kalder mig sin Ven. Og jeg er overbevist om, at det vil jeg vedblive at være, selv om der kommer Tider, hvor min Overbevisning her og der vil krydse hans.“ Jeg mindes endnu klart disse herlige Ture, Reimers opmuntrende og ildnende Ord, naar vi talte med Tillidsmændene, hans muntre og interessante Fortællinger om tidligere Oplevelser, mens vi kørte fra By til By,

fra Gaard til Gaard. Først naar han personlig havde overbevist sig om, at alle Tillidsmænd var vel forsynede med Stemmesedler og havde givet ham Haandslag paa, at de vilde sørge for en omhyggelig Omdeling og Brug af Sedlerne, var han rolig. „Vil Du have et Ærinde godt gjort, saa gaa det selv!“ var en af de Grundsætninger, som han paa disse Ture indskærpede mig, og som jeg har staaet mig ved at følge. Da „Den nordslesvigske Vælgerforening“ et Par Aar senere blev stiftet, blev J. P. Reimers valgt til dens Formand og jeg til dens Sekretær, og vi stod derefter i nært politisk Samarbejde gennem mange Aar og under Forhold, hvor han, som Redaktør Jessen en Gang sagde, „betragtede og behandlede mig som sin Søn.“

En Række Citater af Breve, som jeg i disse Aar har skrevet til nære Paarørende, viser bedst hvilke Følelser og Tanker, der besjælede mig, og indskydes derfor her:

„Ved at læse C. D. Reventlows Breve i „Historisk Tidsskrift“ har jeg faaet nyt Mod til at leve mit Liv som Bønde, saaledes som *jeg nu vil.*“

„Vi vil til det yderste vogte os for at slaa af paa Idealerne. Ved Siden af at leve et Liv som dygtige, fremadstræbende Bønder, vil vi leve et Liv med Øjet aabent for alt stort og skønt hernelen.“

„Jeg synes at jeg i det sidste Aar er gaaet mægtigt frem i Udvikling. Skønt min Hu staar til et roligt idyllisk Liv, kastes jeg mere og mere ind i det offentlige Livs Tummel. Jeg gaar ikke videre end jeg bliver draget. Men Kravene er der, og naar jeg ser, at ingen andre efterkommer dem, kan jeg ikke holde mig tilbage. Saa maa jeg tage fat. Saaledes er jeg nu nødt til at tage til Genmæle imod udfordrende Udtalelser paa et Lærermøde i Sønderborg.“

„I den tyske Presse rettes der nu hæftige Angreb imod mig. Men jeg siger med gamle Hans Nissen i Hammelev: „Skal der være Krig med Kæltringerne, saa lad os føre den for Alvor.““

„I Kampens Hede helt at staa foruden Ven,
 Det kan den ædleste, den bedste hænde,
 Men hvad jeg finder usselt for en Svend
 Er ej at ha' saa meget som en Fjende.“

Du kan i denne Tid altid finde mig ved Skrivebordet i mit Værelse. Jeg er saa glad, saa glad, men jeg ved slet ikke, hvor den Glæde kommer fra, thi jeg længes ud af det snævre herhjemme. Bjørnsons Digt i „Fiskerjenten“ har rigtig slaaet ned i mig i denne Tid:

Han fik ej Lov til at lægge ud.
 Hans Far var gammel, hans Mor var svag
 Og Bruget voksede Dag for Dag —
 „Hvad vil han ogsaa paa Vikingefærden
 Her har han alt, hvad kan ønskes i Verden!“

Ja, hvad vil han ogsaa paa Vikingefærden? Her har han alt, som kan ønskes i Verden, „hører jeg fra alle Sider, naar jeg taler om at rejse ud. Og tidt maa jeg udbryde: „Skal jeg da aldrig, aldrig naa over de høje Fj lde?“ „Flyv Maage, str k Dine Vinger saa lange, spot mig kun i Flugten, jeg er Fange!“

„Efter Grundlovsfesten i Skibelund Krat gik jeg i Gaar en lang Spadseretur med Ludvig Schr der, som indtrængende opfordrede mig til at virke for Oprettelsen af et frisindet Blad i Sønderjylland. Da jeg pegede paa de Hindringer, der først maa overvindes, sagde han: „Det er Tid at Sener spændes“ og „Sit Fædreland ogsaa i snævrere Forstand skylder man alt, hvad man kan udrette.“

„Jeg har det godt herhjemme. Jeg kan helt gaa efter mit eget Hoved. Men jeg frygter mere og mere for, at jeg ikke faar Lov til at rejse ud. Naar jeg vil, kan jeg naturligvis let sætte min Vilje igennem. Men jeg g r det ikke, saa længe det er Far og Mor saa meget imod. Sagen skal imidlertid snart afgøres, og det er galt, hvis jeg ikke lægger ud.“

„Naar jeg f r gik henad Vejen, og Smaak terne bj f-fende løb i Hælene paa mig, vendte jeg mig om og kastede

Sten efter dem. Det havde blot til Følge, at de bjæffede meget værre og kaldte andre Køtere frem — Nu lader jeg dem roligt bjæffe til de selv bliver kede af det. Saaledes gaar det mig ogsaa med Angrebene i den tyske Presse.“

„Jeg er bleven stærkt angrebet i „Flensborg Avis“. — Redaktør Jessen skriver, at jeg har gennemgaaet „et Venstrekursus“ paa en Højskole. Jeg har svaret i „Aarhus Folkeblad“ og udtalt mig skarpt om den sønderjydske PresSES forkastelige Holdning overfor Højskolerne. Løvrigt har jeg begyndt at agitere for et frisindet Blad, som særlig vil virke for Højskolesagen og lægge Hovedvægten paa at fremelske Danskheden.“

„Husker Du, hvad Niels Ebbesens Hustru svarede, da han kom hjem og spurgte hende til Raads efter at have undsaagt den kullede Greve? „De værste Raad er nu de bedste!“ Hvorfor? Fordi de værste Raad var dem, der vilde skille hende fra hendes Mand, ja, efter al Sandsynlighed bringe ham Døden og desuagtet de bedste, fordi Kampen gjaldt en Sag, der var meget mere værd end deres Samliv, deres Lykke, en Sag, som det var værd at gaa i Døden for. Jeg ønsker mig en Hustru, som er rede til at ofre vor egen Lykke og Velfærd, naar *Fædrelandets* Lykke og Velfærd kræver det, og jeg ved, at Du deler denne Tankegang“.

„I Dag indmelder jeg mig atter paa Askov. Jeg agter at studere det 19. Aarhundredes Historie, og da atter særlig Danmarks og Sønderjyllands Historie fra Trediverne op til vore Dage. Det skal blive en rigtig Arbejdsvinter. Jeg er fuld af gærende Tanker og store Syner om, hvad der bør gøres. Stundom svigter Tilliden til mine Evner og Kræfter. Men der maa arbejdes.“

„Den sønderjydske Presses vedvarende Angreb paa Højskolerne fylder mig med Bekymring. Jeg tænker paa at udgive et lille Flyveskrift i Efteraaret for at vise Faren ved den skarpe Partistilling i indre dansk Politik og derigennem muligvis opnaa, at den farer med mere Lempe. I Gaar havde jeg Brev fra Nis Nissen. Han er enig med mig. Paa Søndag besøger jeg ham.“

Af Højskoleforstander *Falkenstjerne* er jeg bleven opfordret til at skrive i „Tidens Strøm“, af Højskoleforstander *Kristensen Randers* til at skrive i „Fremad og Hjemad“. Men jeg skriver ikke meget i denne Tid. Sidste Vinter var jeg meget virksom. Nu føler jeg mig noget læns. Saadan gaar det let, naar man hylder Ordet: „Hvad Du evner kast af, i det nærmeste Krav.“ Der trænges ellers til, at der tages fat paa mange Omraader. Jeg vil nu efter Opfordring skrive regelmæssigt i „Højskolebladet“, faa flere af mine Meningsfæller til det og ad denne Vej søge at forberede Udgivelsen af et frisindet Ugeblad.“

„Stærkt har mit Hjærte attraaet at kæmpe for vor store Sag. Kun da har jeg været forknyt, naar jeg syntes, at Virkeligheden svarede saa lidt til mine stærke Drømme, at det jeg formaaede at udrette var saa saare lidt i Forhold til, hvad jeg inderligt gerne vilde udrette. Men lad os sætte Maalet højt og Forsagthed lavt og gaa til Fjelds „selv med Møje“.

ASKOV HØJSKOLE 1885—86

I Efteraaret 1885 tog jeg atter til Askov. Gammel i Gaarde mødte jeg denne Gang paa Højskolen med en bestemt Studieplan. Jeg gav Afkald paa en hel Del Undervisningsfag for at samle mig saa meget som muligt om Studiet af det 19. Aarhundredes Historie. Ved Siden af søgte jeg at opøve mine Evner som Journalist og som Taler. Det var, hvad jeg syntes, jeg havde mest Brug for.

Da *Ludvig Schrøder*, efter at han i Ulykkesaaret 1864 havde maattet rømme Sønderjylland, lagde sin nye Højskole lige nord for Kongeaaen, kaldte den „den i Askov fortsatte *Rødding Højskole*“ og satte Indskriften „*Flors Højskole*“ over Indgangsdøren, var det et Program, et Udtryk for, at Højskolen havde en særlig Mission i Sønderjylland. Dette fastholdt han til sin Dødsdag. Tusinder af Elever, som i Aarenes Løb samledes om hans Talerstol, lagde han den sønderjydske Sag varmt paa Sinde. Hundreder af Gæster fra alle Egne af Landet, som besøgte Skolen, førte han ned til Skibelund Krat for at tale med dem om det omstridte Land hinsides Kongeaaen. I de Aar, jeg var hans Elev, søgte han at vække ny Interesse for Sønderjylland i nordiske Højskolekredse. I Tilslutning til de nordiske Højskolelæreres første Fællesmøde paa Askov Højskole i 1883, foretoges der under hans Ledelse Udflugter til Rødding, hvor Højskolernes Vugge havde staaet, og til Skamlingsbanke, hvor der rejstes et Mindesmærke for Grundtvig. Begge Steder taltes der varme Ord om Sønderjylland. I Efteraaret 1885 indførtes der svensk Gymnastik paa Højskolen. Et Par Maaneder efter kom et

større Studenterhold fra Lund, ledsaget af et Par Universitetsprofessorer til Askov for at vise Eleverne, til hvilken Fuldkommenhed denne Gymnastik kunde drives. Besøget sluttede med en Udflugt ned over Kongeaaen til København, hvor Svenskerne fik Lejlighed til at mødes med Sønderjyderne. Aldrig forsømte Ludvig Schrøder en saadan Lejlighed til at henlede vore nordiske Brødrefolks Opmærksomhed paa det uløste nordslesvigske Spørgsmaal. Aldrig tabte han den sønderjydske Sag af Sigte.

Med megen Opmærksomhed fulgte han derfor ogsaa sine sønderjydske Elevers Udvikling. I de to Aar, jeg havde været borte fra Skolen, havde jeg opretholdt Forbindelsen med ham. Naar jeg kom til Askov, modtog han mig altid meget venligt, tog mig med ind paa sit Værelse og drøftede Stillingen i Sønderjylland med mig. Min Deltagelse i det offentlige Liv fulgte han med voksende Interesse. Den sønderjydske Presses ensidige Partistandpunkt under Forfatningskampen og særlig enkelte Blades ondartede Angreb paa Højskolerne fyldte ham i disse Aar med Bekymring. Atter og atter indskærpede han mig under vore Samtaler Nødvendigheden af, at dette Forhold ændredes, hvis den sønderjydske Sag vedblivende skulde kunne samle hele Folket. Nu modtog han mig med aabne Arme. Og jeg havde i Vinterens Løb rig Lejlighed til at udveksle Meninger med ham om Dagens brændende Spørgsmaal.

Af de øvrige Lærere var *H. Nutzhorn* min Raadgiver og Vejleder i Studiet af den nyeste Tids Danmarkshistorie. Besøg hos ham var baade lærerige og fornøjelige. Elskværdig, morsom og vittig, men tillige grundig som Historielærer stillede han ogsaa uden for Timerne beredvillig sin Viden og sin, særlig hvad den nyeste Historie angik, righoldige Bogsamling til Raadighed. Fra Samlivet med C. Flor sad han inde med en rig Tradition fra Nationalitetskampen i Fyrreerne. Under Samtalerne paa hans hyggelige Værelse med tæt pakkede Bogreoler paa alle Vægge og Blomster i alle Vinduer hentede jeg saaledes en Viden,

som jeg ikke kunde erhverve mig ved Studiet af trykte Kilder.

Hos *P. la Cour* kom jeg jævnligt. Med *Holger Begtrup* og *Jakob Knudsen* stod jeg paa en kammeratlig Fod. Min Ven *Niels Dael*, nu Frimenighedspræst i Høve, og jeg havde faaet det saaledes ordnet, at hans Kæreste var hos *Holger Begtrup*, min hos *Jakob Knudsen*. Det har vel nok været medvirkende til, at vi kom noget tiere hos dem. Men vi var omtrent jævnaldrende, havde mange fælles Interesser og altid meget at tale om. Bedst husker jeg hyggelige Aftener hos *Jakob Knudsen*, hvor han, rigtig i sit Es, læste Stykker af sine første digteriske Forsøg for os, stundom ogsaa udvalgte Stykker af *Holberg* eller *Shakespeare* med et Mesterskab som en kongelig Skuespiller vilde have misundt ham. Mit Venskab med *Jakob Knudsen*, som han under Verdenskrigen gav mig rørende Bevis paa, vedvarede til hans altfor tidlige Død. *Holger Begtrup* er den Dag i Dag min meget gode Ven. Med *Fr. Hansen* og *Poul Bjerge* stod jeg ligeledes paa en meget kammeratlig Fod.

Min journalistiske Virksomhed var i denne Vinter ret omfattende. Før jeg tog til Askov havde jeg lovet Redaktør *Konrad Jørgensen* i Kolding at sende ham en Artikel om et sønderjydsk Emne hveranden Uge. Dette Løfte indfrieede jeg i Vinterens Løb. Ved nu at gennemblade „Højskolebladet“, ser jeg, at jeg i 1885—86 har offentliggjort ikke færre end 29 længere Artikler i det. Samtidig var jeg Medarbejder ved „Dybbøl-Posten“ og „Aarhus Folkeblad“. Lejlighedsvis skrev jeg ogsaa i andre Blade og Tidsskrifter. Mine Artikler var i Reglen formede som saglige Redegørelser for Forhold og Tilstande i Sønderjylland. Et og andet tillod jeg mig dog at kritisere.

Eleverne paa Askov Højskole var paa ganske faa Undtagelser nær Venstremænd, om end af forskellige Afskygninger. De politiske Bølger gik højt. Forfatningskampen overskred i denne Vinter sit Højdepunkt. De fleste havde

taget ivrig Del i Sommerens bevægede politiske Møder og kraftige Demonstrationer imod Ministeriet *Estrup*. Adskillige, især Vendelboerne, var Tilhængere af Riffelbevægelsen og pønsede i fuldt Alvor paa at sætte haardt imod haardt.

Først paa Sommeren havde *C. Berg* i Holstebro haft et Sammenstød med Politiet, som indbragte ham og to ansete vestjydske Venstremænd, Redaktør *Nielsen* og Gaardejer *Noes*, længere Fængselsstraffe. Kort efter Skolens Aabning blev de to sidstnævnte, der af Politiet var bleven arresteret og ført til København, atter sat paa fri Fod. I den Anledning blev der holdt Fest for dem i København, og paa Hjemrejsen fra Hovedstaden blev de paa saa at sige alle Jernbanestationer hyldet af Partifæller. I Kolding modtoges de af en Folkeskare paa 7—8000. Paa Askov Højskole besluttede Eleverne at hilse paa dem, mens Toget holdt ved Vejen. Med de tre nordiske Bannere i Spidsen marcherede vi i sluttet Trop ned til Stationen, hvor der blev talt, sunget og raabt Hurra for de to Venstremænd. Denne Demonstration besvarede „Flensborg Avis“ med et Angreb paa Skolen og dens Forstander, som vakte levende Uvilje blandt Eleverne. I de følgende Uger skærpedes Modsætningerne. Folketinget forkastede Finanslovsforslaget. Sidst i Oktober fulgte Typograf Julius Rasmussens Attentat paa *Estrup*. Regeringen udstedte derpaa provisoriske Love om Oprettelsen af et Gendarmerikorps, Afholdelse af ekstraordinære Politiudgifter, Straffebestemmelser imod agitatoriske Udskejelser m. m. Da „Dannevirke“ og „Flensborg Avis“ billigede denne Politik og rettede heftige Angreb paa Venstre, og i Forbindelse dermed ogsaa paa Højskolerne voksede Uviljen i frisindede Kredse. Venstrepressen paatalte harmfuldt den sønderjydske Presses ensidige og yderliggaaende Partistandpunkt, som bragte Højskolerne i Miskredit og vanskeliggjorde Folkets Samling om den sønderjydske Sag. Fra flere Sider blev jeg opfordret til at tage Standpunkt i Stri-

den. Konrad Jørgensen holdt dette for nødvendigt af Hensyn til Foreningen „S. S.“, hvis Kasserer han den Gang var, fordi dens Arbejde begyndte at støde paa alvorlige Vanskeligheder i Venstrekredse. Jeg skrev da midt i November i „Højskolebladet“ en Artikel om *Den sønderjydske Presse*, som fremkaldte et hvast Svar af Redaktør *J. Jessen* i Flensborg.

Efter at have givet en Oversigt over den sønderjydske Presses Grundlæggelse, videre Udvikling og voksende Udbredelse, kritiserede jeg den fra et frisindet Standpunkt. Jeg skrev, at den lagde for megen Vægt paa det nedbrydende, for ringe Vægt paa det opbyggende Arbejde. Vi kunde ikke vedblivende nøjes med at leve paa Minderne, vi maatte med i den rige Udvikling, der foregik i Kongeriget. Pressen burde virke hen til, at den Kærlighed til Danmark, som den unge Slægt havde taget i Arv, slog Rod i Virkeligheden. Det var nødvendigt, at den levede med i det rigt bevægede danske Nutidsliv og derigennem lærte at elske Danmark. Men i Stedet for at fortælle Sønderjyderne om alle de Vaartegn, der viste sig i vort gamle Fædreland, om alt det lyse, der trods Stormene groede i Kirke, i Skole og i de Tusinde Hjem ud over Landet, bragte de betydeligste sønderjydske Blade trøstesløse Skildringer af Forholdene i Kongeriget. Ved at indtage et radikalt Højrestandpunkt hildede de endvidere det ganske Folk i den Opfattelse, at alle Sønderjyder stod paa Estrups Side under Forfatningskampen. Imod dette maatte der protesteres fra frisindet Side, thi vi var ikke tjente med, at den sønderjydske Sag blev gjort til Partisag. Vi trængte til at omfattes med Kærlighed af alle Partier, at være Venner med hele Folket.

Redaktør Jessen svarede: „Højskolebladet“ er nu gaet over til at drive Venstrepolitik. Den sønderjydske Presse faar læst og paaskrevet. Artiklen gaar for Tiden Landet rundt i Venstres Provinsblade. I Virkeligheden har man intet at beklage sig over, thi den sønderjydske Presse staar

aaen for alle. Gid da disse fortrinlige Medborgere vil lade deres Lys skinne i den Kreds, hvor de bør, i Stedet for at sende anonyme Skumlerier til Partiblade i Kongeriget.“

Da vi fjorten Dage senere sad ved Middagsbordet paa Højskolen, kom Forstander Schrøder, lagde „Flensborg Avis“ foran mig og sagde smilende: „Er det Dem, der skriver i et obskurt Almueblad?“ — idet han pegede paa en Artikel med Overskriften „En Tugtemester“. „Overalt er der udenfor de ledende Kredse,“ hed det i Artiklen, „Folk, der er klogere end alle andre, Folk, der bedre forstaar at ræsonnere end at gøre sig gældende, for saa vidt de da er komne til Skels-Aar og Alder, og der saaledes kan være Tale om, at de kan have nogen Indflydelse. Forskelligt tyder paa, at den selvbestaltede Tugtemester sidder ude i en Landsby og hilder sig selv i en skæv Tankegang, hvis Fostre saa gennem Højskolebladet spadserer ud i den vide Verden.“

„Man maa ikke tro, at Korrespondenten til „Højskolebladet“ handler af bevidst Ondskab og med Flid prøver paa at rette Bagvadskelser mod dem, der fortrinsvis fører Kampen for Danskheden i Sønderjylland. Det er blot den grønne Ungdom, der i sin Alders Naivitet og Ubesindighed sætter sig til Doms over Nordslesvigs ledende Mænd.“

„Der er næppe nogen af dem, der læser „Højskolebladet“. Det holdes nærmest ikke paa et eneste sønderjydsk Bladkontor. — De fleste af de paagældende Mænd vil først gennem disse Linjer erfare, at de faar Tilrettevisninger i „Højskolebladet“. De vil maaske sige, at det er dem personligt ligegyldigt, hvad der skrives om dem i et obskurt Almueblad“. — Jeg svarede ikke paa dette Angreb, men fortsatte upaavirket deraf min journalistiske Virksomhed.

Jeg havde lejlighedsvis holdt Smaataler, men endnu ikke vovet at optræde som Foredragsholder, da *Morten Eskesen* i de samme Dage lige før Juleferien kom til Askov og indtrængende opfordrede mig til efter Nytaar at ledsage

ham paa „Kongens Togt“. Foreningen S. S. i Kolding, som understøttede uformuende Sønderjyder til Ophold paa danske Højskoler, havde Ebbe i Kassen. I Tillid til gamle Pastor Svejstrups Grundsætning: „Den Gæld Troen gør, betaler Kærligheden“, havde Bestyrelsen i Efteraaret bevilget flere Penge, end den raadede over. Nu maatte Morten Eskesen, som var dens Forretningsfører, se at skaffe flere Indtægter, men dette vanskeliggjordes, som foran omtalt, af den Uvilje, som den sønderjydske Presses ensidige Partistandpunkt og fjendtlige Holdning overfor Højskolerne havde vakt i mange Venstrekredse. Han havde planlagt en Række Møder i Nørrejylland. Hvis jeg talte sammen med ham, mente han, at de vilde samle flere Tilhørere og kaste mere af sig. Bortset fra de Grunde, han førte i Marken, havde jeg Lyst til at prøve mine Kræfter som Foredragsholder. Efter at Politimyndighederne havde forbudt danske Statsborgere at tale i Nordslesvig, var der nemlig megen Brug for danske Foredragsholdere, som havde preussisk Borgerret. Jeg slog derfor til og lovede at deltage i otte Møder først i Januar. Forudsætningen var, at Møderne skulde afholdes i mindre Kredse ude paa Landet. Jeg blev derfor ubehagelig overrasket, da Morten Eskesen, et Par Dage før vi skulde afsted, meddelte mig, at vort første Møde vilde blive afholdt i Aarhus, og bedre blev det ikke, da jeg ved at kigge i Aarhusbladene opdagede, at den snilde Morten havde gjort stærk Reklame med mig som „ung Sønderjyde“. Før Mødet kom Højskolelærer *Baagøe* fra Testrup og hilste paa mig. Optaget af en lille Fortælling, som jeg havde skrevet i „Aarhus Folkeblad“ til Forsvar for de unge Sønderjyder, der underkastede sig den preussiske Militærtjeneste, var han taget ind til Byen for at høre mig. „Nu kommer det an paa, hvordan det vil gaa,“ sagde jeg, „for jeg har ikke holdt Foredrag før.“ „Har De virkelig ikke,“ udbrød han forbavset, og jeg mærkede, at han var mere nervøs end jeg. Der var mødt 4—500 Tilhørere. Jeg havde forberedt mig

grundigt, talte til min egen Forbavselse hurtigt og flydende, men gik saa pludselig i Staa. En ung Mand paa en af de forreste Bænke lo allerede skadefro. Men saa blev jeg vred. I det samme havde jeg atter Traaden fat. Al Forlegenhed forsvandt, og jeg fuldførte Foredraget uden Afbrydelser.

Næste Dag gik Turen videre. Den 9. Januar talte vi i Mygind, den 11. i Kellerup ude paa Blichers Egn, den 12. i Kvistrup ved Randers, den 13. i Øster Tørslev, den 14. paa Mellerup Højskole og den 15. Januar i Randers. Dermed havde jeg indfriet mit Løfte. Men Møderne havde været godt besøgt, kastet en Del af sig til „S. S.“, og Morten Eskesen vilde ikke give Slip paa mig. Rejsen interesserede mig. Den gav mig Indblik i mange Forhold og Lejlighed til at stifte Bekendtskab med mange fremstaaende Mænd, Præster, Højskolelærere, Borgere og Bønder indenfor den grundtvigske Retning. Ikke uden Betænkelighed, men heller ikke uden en stærk Dragning, indvilgede jeg da i at fortsætte. Og nu gik det videre, uden Rast og Ro med anstrengende Rejser ofte ved Nattetid, med lange Køreture paa aaben Vogn uden tilstrækkeligt Overtøj i den kolde Januar Maaned, med Nattelogis i iskolde Gæstekamre, hvor vi maatte dele Seng og Vandet stundom drev ned ad Væggene, men tillige under Forhold, hvor vi alle Vegne blev vel modtaget. Morten Eskesen var, skønt højt op i Aarene, utrættelig og altid i straalende Humør. Undervejs fortalte han Historier. I Hjemmene sang han Kæmpeviser. Fra Randers maatte vi rykke tidlig ud, da vi skulde tale i Thisted om Aftenen. I den aarle Morgenstund, mens Byen endnu sov, førte han mig paa Vejen til Stationen hen til Niels Ebbesens Mindestøtte og sang for mig de sidste Vers af den gamle Vise:

„Gud glæde Din Sjæl, Niels Ebbesen,
Du varst en Dansker Helt.
Saa gerne Du havde Dit Fædreland
Ved de fremmede Gæster skilt!

Krist signe og hver en god Danesvend,
 Som baade med Mund og med Haand
 Uden Skæmt og Tant med Flid og Tro
 Vil tjene sit Fædreland.“

Den 16. Januar talte vi i Thisted, hvor vi besøgte Kr. Kolds Søster, den 17. i Snedsted, den 18. igen i Thisted, den 19. paa Salling Højskole, den 20. i Louns (Himmerland), den 21. i Gjested, den 22. paa Skals Højskole baade Eftermiddag og Aften, den 23. i Viborg, den 24. paa Samsø, den 25. i Odense, den 26. i Kerteminde, den 27. paa Ryslinge Højskole og den 28. i Ferritslev. Jeg havde da holdt 22 Foredrag i 20 Dage og samtidig gennemrejst en stor Del af Jylland, Samsø og Fyn paa Kryds og tværs. Det var en Debut, som fuldstændig kurerede mig for alt, hvad der hedder Talefeber.

Rejsen havde været anstrængende, men for mig lærerig og interessant. Vi tilbragte herlige Dage hos Præsterne *Køster* i Mygind, *Bruun* i Levring og *Glud* i Jebjerg, gæstede baade smaa og store Højskoler og havde mange morsomme Oplevelser. En enkelt glemmer jeg aldrig. Vi havde talt i Thisted om Aftenen og skulde næste Dag tale paa Salling Højskole. Rejsen fra Sted til Sted var meget besværlig. Ved Midnatstid tog vi fra Thisted og kørte med Postillon til Vilsund, hvor vi skulde færges over til Mors. Da Postvognen standsede, tørnede et Par søvndrukne Fiskere ud af et Skur, greb Postsækken og hev den ombord i en Jolle. Det var en bitterkold Januarnat. Morten Eskesen tog Plads ved Stævnen, jeg agterude. Fiskerne greb Aarerne. De var mutte, og det gik trevent. Da istemte Morten Eskesen pludselig af fuldt Bryst den gamle danske Sømandssang:

„Og hører Matroser her forud paa Bakken,
 Nu skal vi ha'e os en Sømandssang.
 Rev Jeres Muler med Eventyrsnakken,
 Den gør en Vagt saa led og lang,
 Men her er min Lærke, stik paa den:
 Tag Dig en Hivert og syng min Ven!“

Og saa fulgte Vers paa Vers. Med et Slag var Billedet forandret. Fiskerne blev lysvaagne, venlige og snaksomme og under Latter og Spøg naaede vi over til Mors. Saa gik det videre med Postillonen over Øen til Nykøbing. Henaad Morgenstunden blev vi færget over til Glyngøre, og op paa Formiddagen naaede vi omsider vor næste Station: Jebjerg Præstegaard. Ved Kaffebordet fortalte jeg om vor morsomme Nattefart over Vilsund, og dette gav Anledning til, at Morten Eskesen fortalte os om sine Oplevelser paa en Rejse, som han nylig havde foretaget fra Kolding til Ærø.

Morten Eskesen havde den Gang lige udgivet „Sømandens Sangbog“. For at faa fat i gamle danske Sømandsange, som ikke tidligere havde været trykte, stiftede han Bekendtskab med Skippere, som kom sejlene til Kolding, og fik dem til at synge for sig. Paa denne Vis lærte han Skipper *Peter Møller* fra Ærø at kende. Af ham lærte han blandt andet den Sang, der gjorde saa stor Lykke paa Vilsund.

„Hvad tager De Dem ellers for, Eskesen?“ spurgte Peter Møller ham en Dag. „Jeg rejser rundt og holder folkelige Foredrag,“ svarede Morten Eskesen. „Folkelige Foredrag,“ gentog Peter Møller eftertænksomt, „er der endnu ingen, der har holdt paa Ærø. Kan De ikke en Gang med det første tage med mig hjem og holde nogle folkelige Foredrag for os paa Ærø?“

Morten Eskesen slog til. Der blev truffet nærmere Aftale og en smuk Sommerdag gik han i Kolding ombord i Peter Møllers Jagt for at foretage Vikingefarten til Ærø. Men paa Kolding Fjord fik de allerede Vindstille. Og da de havde sejlet i fire Dage, var de kun naaet til Lyø. Provianten var sluppet op. Peter Møller maatte gøre Strandhug, og Morten Eskesen gik med Jollen i Land for at se sig om paa Øen. Ved Skolen mødte han Degnen. De kom i Snak og Degnen spurgte, hvad der havde ført ham til Lyø. Morten Eskesen fortalte da, at han var paa Vej til

Ærø for at holde folkelige Foredrag. „Folkelige Foredrag,“ sagde Degnen forundret. „Det er noget, som vi slet ikke kender her paa Øen. Kan De ikke holde et folkeligt Foredrag for os, før De sejler videre.“ „Jo hvis det kan lade sig gøre i Eftermiddag,“ svarede Morten Eskesen, „men hvordan faar vi Folk samlet?“ „Det er en let Sag,“ sagde Degnen. Saa gik han ud paa Skolepladsen og fløjtede til alle Sider. En Flok Lyøboere stimlede hurtigt sammen ved Skolen, og Morten Eskesen holdt et folkeligt Foredrag. Imens havde Peter Møller opkøbt Fødevarer. Henimod Aften stod de atter til Søs. Men Vinden var stadig kontraarig. Og det tog endnu tre Dage, inden de naaede til Ærø, hvor Morten Eskesen derefter holdt syv folkelige Foredrag i Øens syv Kirkesogne.

Morten Eskesen var Folkesanger. Paa hans Melodier fløj Bjørnstjerne Bjørnsons Ungdomsdigte i Tredserne ud over Landet. Noder kendte han ikke. Melodierne kom flyvende af sig selv. Han sang dem pludselig og kunde saa med nogle Tal fastholde Melodien. Derefter tog han til Askov og sang dem for Nutzhorn, som nedskrev Noderne efter hans Sang. Saaledes kom Melodien til Oehlenschlägers dejlige Digt: „Jeg elsker Dig, Du sølvblaa Hav, Din Mark er let med Køl at pløje“, flyvende en Dag, da vi sejlede ned ad Alssund. Og saadan kom Melodien til „Ved Christianssand, der faldt den sidste Orlogsmand, af Danmarks stolte Flaade“ flyvende, da han en Dag sejlede fra Samsø til Fyn, to Sange, som han daglig sang paa denne Rejse. Kort forinden havde Morten Eskesen været i Askov. Paa Vejen ned til Stationen blev han angrebet af et Ildebefindende. Meget syg gik han ind i et Hus og bad om at hvile lidt. Næppe havde han sat sig i Sofaen, før han faldt i Afmagt. Konen i Huset troede, at han var død af et Slagtilfælde og tilkaldte forskrækket Nabokonen, som sagde: „Det er jo gamle Eskesen fra Kolding. Vi maa se at faa Liget sendt derud.“ Men lige efter, at det var bleven besluttet, rejste Morten Eskesen sig op og sang

af fuldt Bryst: „Ved Christianssand, der faldt den sidste Orlogsmænd, af Danmarks stolte Flaade —“ — og vi, som vilde sende Liget til Kolding!“ udbrød Konen i Huset og slog Hænderne sammen.

Men tilbage til vor Rejse. En Morgenstund ved Femtiden kom vi til Viborg, hvor vi skulde bo hos Herredsfoged Bruhn. Morten Eskesen vilde straks derhen. Jeg sagde, det gaar ikke paa denne Tid af Døgnet, og foreslog, at vi først skulde drikke Kaffe paa et Hotel. Modstræbende gik han ind paa det. Men han havde ingen Ro, og Kl. 8 bankede vi allerede paa hos Herredsfogdens. Fruen lukkede selv op. „Hvor kommer Du fra Morten?“ spurgte hun og saa misbilligende paa ham. „Fra Toget,“ svarede han undvigende. „Morten,“ fortsatte hun bebrejdende, „nu holder De Dem jo ikke til Sandheden. Der kommer ingen Tog til Viborg paa denne Tid af Døgnet.“ „Nej,“ tilstod Morten, „vi kom hertil Kl. 5.“ „Naa og hvor har De saa været siden den Tid?“ „Vi har drukket Kaffe paa Hotellet.“ „Morten, Morten,“ fortsatte hun irettesættende, „og De gaar virkelig paa Kaffé Kl. 5 om Morgen, tilmed naar De har en god Veninde i Byen, som har siddet og ventet paa Dem. Det havde jeg aldrig troet om Dem!“

Næste Morgen Kl. 6 rejste vi fra Viborg over Aarhus til Samsø, hvor vi skulde bo hos Pastor *H. Bech* i Tranebjerg. Præstens Kane holdt ved Havnen. Indpakket i hans Pels kørte vi efter en stormfuld Overfart til Præstegaarden, hvor vi ankom ud paa Eftermiddagen. Pastor Bech, Orla Lehmanns Fætter, havde meldt sig som Frivillig i 1848 og deltaget som Løjtnant i Treaarskrigen. Fra den Tid af var han velkendt i Sundeved og paa Als, hvor han efter Krigen havde hentet sin første Hustru i Nordborg. I 1851 var han bleven Præst i Hanved ved Flensborg, hvorfra han to Aar senere flyttede til Stenbjerg i Angel. Pastor Bech var meget interesseret i Forholdene i Sønderjylland. Utrættelig stillede han Spørgsmaal. Da han

hørte, at der nu var en sønderjydsk Ungdom, som vilde bo og bygge i Landet, traf han Aftale med mig om et Besøg af to Hundrede Unge fra Als og Sundeved paa Samsø. Jeg opretholdt senere hen Forbindelsen med ham, og Besøget kom Aaret efter i Stand. Om Aftenen talte vi i Forsamlingshuset for over 400 Tilhørere. Kl. 10 blev vi atter pakket ned i Præstens Kane, og under Sang og klingende Spil kørte vi til den modsatte Side af Øen. Fire af Præstens Piger ledsagede os derover. Hos en flink Købmand kom vi i Seng fra Kl. 12—4. Saa blev vi purrede ud. Det blæste en stiv Kuling, og Dampskibet laa en Fjerdingvej fra Land. Vi maatte ud i aaben Baad. Skønt vi havde fire Roerkarle og en Styrmand, kneb det med at slippe ud gennem Brændingen. Baaden stod stundom næsten lodret i Søerne. Men omsider naaede vi ud og entrede op paa Skibet. Søsøge ankom vi næste Eftermiddag til Odense, hvor vi talte for en stor Forsamling om Aftenen. Derfra gik Turen videre til Kerteminde, hvor vi fulgte Valgmenighedspræst *Niels Lindbergs* Kiste fra Hjemmet til Valgmenighedskirken og deltog i Sørgehøjtideligheden, før vi talte ved et stort Møde. Saadan var det at være paa „Kongens Togt“ med Morten Eskesen.

I Aarevis havde jeg med Styrke hævdet, at den sønderjydske Ungdom skulde aftjene sin Værnepligt i den preussiske Hær for dermed at erhverve sig Ret til at bo og bygge i Sønderjylland. Det var forbunden med Farer, men der gaves intet udenom, hvis Stillingen skulde holdes. Farerne maatte modarbejdes i Tide. Folkehøjskolerne stod her for mig som en absolut nødvendig Modvægt imod de preussiske Kaserne. Jeg havde derfor taget ivrig Del i Bestræbelserne for at fremme Højskolebesøget. Paa Rejsen var min Overbevisning om, at Grundtvigianismen som Aandsmagt gennem Folkehøjskolerne havde en betydningsfuld Mission at udføre i Sønderjylland bleven styrket og fæstnet. Gang efter Gang havde man bebrejdet mig den sønderjydske Presses Holdning overfor Venstre og især

dens Angreb paa Højskolerne. Atter og atter havde Mænd, hvis Ord havde Vægt, indskærpet mig Nødvendigheden af, at der her indtraadte en Forandring, og jeg følte det selv stærkere end nogensinde. Jeg havde længe spejdet efter en Mand, som kunde og vilde udgive et frisindet Blad, men et Slægtled var udvandret og jeg fandt ingen. Tanken om helt at opgive min Fødegaard for at uddanne mig videre med en Bladvirksomhed for Øje trængte sig paa og lod sig ikke længere afvise.

ASKOVKAMMÉRATER

Blandt Eleverne paa Askov fandt jeg mange udmærkede Kammerater, deriblandt adskillige, som jeg staar i Forbindelse med den Dag i Dag.

I Vinteren 1882—83 sluttede jeg mig særlig nær til nuværende Frimenighedspræst *Niels Dael* i Høve. Vi var den Gang begge unge Landmænd, som higede efter at faa en Tjenergerning i vort Folk. Det var vistnok det, der fra først af førte os sammen. Min Vej laa slagen foran mig, han famlede sig i Førstningen frem. I Vinterens Løb sluttede han sig nær til *Hans Poulsen*, der forberedte sig til at gaa til Indien som Missionær for Rødkarenerne. Vi hørte begge til en mindre Kreds, som plejede at samles til Aftenandagt paa hans Værelse. Efter Skolens Ophør blev Niels Dael Assistent hos Statskonsulent P. Nielsen, Ørslev. Derfra meddelte han mig i August, at han nu havde besluttet at gaa med Hans Poulsen til Indien som Missionær. Meddelelsen gjorde et dybt Indtryk paa mig og gav Anledning til at jeg skrev følgende om vort Forhold i et endnu bevaret Brev: „Niels Dael og jeg talte sidste Vinter meget sammen om vor Fremtids Gerning. Mens jeg var klar over, at der var mest Brug for Sønderjyderne i deres egen Hjemstavn, hvor der ligger Hundreder af Opgaver, som venter paa deres Løsning, og at det for mig derfor kun gælder om at uddanne mig saa dygtigt som muligt med dette for Øje, var det anderledes med Niels Dael. Han tænkte meget paa at oprette en Skole, hvor legemligt Arbejde og sund Oplysning kunde gaa Haand i Haand. Vor meste Tale drejede sig i lange Tider om den hensigtsmæssigste Ind-

retning af Skoler for helt unge Mennesker. Vi mente, at de helst maatte indrettes saaledes, at de, som besøgte dem, kunde arbejde for Opholdet. Han talte tidt om, at han vilde oprette en saadan Skole i sin Hjemstavn. Og det var med dette for Øje, at han gik over til P. Nielsen i Ørslev. Derfra vilde han til Landbohøjskolen til Vinter, og om et Par Aar vilde vi saa atter mødes paa Askov.

Men ofte var han tvivlraadig. Tit talte han om, at han i Grunden helst vilde blive paa Askov Sommeren over for at læse Latin og Græsk. Nu og da tænkte han ogsaa paa at tage Studentereksamen for at studere videre ved Universitetet. Jeg mærkede tydeligt, at der rørte sig en utilfredsstillet Trang i ham. Jeg raadede ham stærkt fra at tage paa Landbohøjskolen, da hans virkelige Interesse ikke gik i den Retning. Derimod sagde jeg tit til ham, at han maatte se at finde en Stilling, i hvilken han kunde fortælle Kirkehistorie, thi den omfattede han med den største Interesse, og den havde han studeret indgaaende.

Jeg er ikke bleven overrasket ved at høre den Beslutning Niels Dael nu har taget, da jeg altid har syntes, at hans Fremtidsgerning maa ligge i den Retning. Jeg har nærmest tænkt, at han vilde ende som Præst, men jeg kan saa godt forstaa det andet. Der gaar mange herhjemme med Længsel efter at komme ud over alt det smaalige, som vi ligger og roder i. Dog Gud ske Lov: Der er ogsaa store og gode Ting at arbejde for herhjemme.“

Niels Dael tog i Efteraaret 1883 tilbage til Askov for at uddanne sig som Missionær. Vi mødtes nu atter paa Skolen i Efteraaret 1885 og sluttede os straks nær sammen. Vi var begge meget spartanske og levede kun for Ideen. Efter Fru Schrøders Opfordring lod vi os en Dag fotografere, som vi gik og stod. Vi nød den Ære, at dette Billede en Tid stod paa hendes Skrivebord. Af Helbredshensyn maatte Niels Dael lade Planen om at gaa til Indien som Missionær falde. I Stedet for overtog han efter Opfordring Stillingen som Præst for den danske Menighed

i Tandil i Argentina. Efter Vinterens rige Samliv og et længere Besøg i mit Hjem fulgte jeg Sommeren 1886 ham og hans Hustru samt en anden Askovkammerat, H. Hansen Bøgedal, senere i mange Aar Medarbejder ved „Fyns Tidende“, til Hamborg og om Bord paa Udvandringsskibet, der førte dem til Sydamerika. Fra Argentina opretholdt Niels Dael Forbindelsen med mig, og efter at han var kommen tilbage, bleven Frimenighedspræst i Høve og havde grundlagt Menighedsskolen i Liselund, har jeg jævnligt besøgt ham og talt ved hans Møder. Skønt vi er meget forskellige og vor Virksomhed er falden paa vidt forskellige Omraader, er vort Venkab ikke kølnet med Aarene.

Til mine Venner fra den første Vinter, jeg var paa Askov, hører Forfatteren *Edvard Egeberg*. Han var den Gang Lærer, meget musikalsk og dygtig til Gymnastik. Jeg tænker endnu den Dag i Dag med Behag paa hans plastisk skønne Spring over Træhesten. Mange Aar senere besøgte han mig i Berlin, hvor vi under flere Ugers dagligt Samvær opriskede vort gamle Venkab.

Med Højskoleforstander *Jacob Appel* sluttede jeg ogsaa oprindelig Venkab, da vi mødtes som Elever paa Askov. Vi repræsenterede den Gang forskellige Standpunkter i Udvandringsspørgsmaalet. Han var ligesom sine ældre Brødre udvandret i Syttenaarsalderen og holdt dette for rigtigt, mens jeg lidenskabeligt forsvarede det modsatte Standpunkt. I Førstningen stødte vi stundom haardt sammen, men Modsætningsforholdet udviskedes efterhaanden, og vore fælles Interesser førte os hurtigt sammen. Indtil Verdenskrigens Udbrud kom jeg næsten hver Vinter til Askov, hvor jeg allerede i Ludvig Schrøders og senere i Jacob Appels Tid plejede at holde en Række Foredrag om sønderjydske og tyske Emner for Eleverne. Til Fruerne *Ingeborg Appel* og *Margrethe Konstantin Hansen*, Ludvig Schrøders Døtre, er jeg ligeledes knyttet med varme Venkabsbaand fra Askovdagene.

Med Vemod mindes jeg *Sophus Madsen Mygdal*, senere

Realskolebestyrer i Tarm, den ældste af den bekendte dygtige Brødræflok. Under sit Ophold paa Askov sled han sig uden at forsømme Højskoleundervisningen med vældig Energi frem til Studentereksamen. Naar vi andre havde en kort Pavse mellem Foredragene — og de var altid korte — sad han i Reglen henslængt paa Hjørnet af en Skolebænk, fordybet i en fransk eller latinsk Grammatik.

Til mine meget gode Venner hørte to udmærkede Sallingboere, som desværre begge er døde i en tidlig Alder: *Niels Tang*, i mange Aar Forstander for Elev-Højskole, og *Andr. Kæmpegaard*, senere Læge i Skive. Højskoleforstanderne *Thøger Dissing*, *Vejstrup*, *Rasmus Nielsen*, *Særsløv*, og *J. Brink Lassen*, *Tune*, hørte ligeledes til dem af disse Aars Elever, som jeg har regnet til mine Venner.

Ikke faa af Eleverne gik til Journalistiken. Det var saaledes bl. a. Tilfældet med *Jens Jensen Fastrup*, *J. P. Sundbo*, *Hans Bøgedal*, *Kr. Olesen* og *Hans Rasmussen Egebjerg*. Om *Jens Fastrup* har jeg fortalt foran. *J. P. Sundbo*, den senere Folketingsmand, hørte til de Elever, jeg kom en Del sammen med. Vi havde mange fælles Interesser. Han var den Gang Venstremand, men stærkt interesseret i sociale Spørgsmaal, især i Jordudstykningsspørgsmaalet. Først senere blev han Socialdemokrat. Han besøgte mig i mit Hjem i Sundeved, og jeg har besøgt ham og hans Hustru som nygifte paa Sjælland. Efter at han havde slaaet sig ned i Esbjerg, vovede han sig stundom frem med Meninger om det sønderjydske Spørgsmaal, som jeg har imødegaaet med al mulig Skarphed. Men vort gamle Venskab overstod disse Brydninger og blev opfrisket, da vi efter Genforeningen mødtes i det danske Folketing og i 1925 foretog en Fællesrejse til Amerika som Delegerede til den interparlamentariske Kongres i Washington.

Med Redaktørerne *Hans Bøgedal*, „Fyns Tidende“, og *Kr. Olesen*, „Horsens Folkeblad“, har jeg opretholdt Forbindelsen til den Dag i Dag. Under Verdenskrigen var de mine paalideligste Forbindelser med den danske Presse.

Naar jeg kaldte dem til Aabenraa, kom de, og de har i Krigstiden gjort mig betydelige Tjenester under min vanskelige Virksomhed.

Særlig Pris har jeg sat paa Lægen *Peter Søe*, en udmærket Vestjyde. Vi læste en Tidlang sammen i København, men han udvandrede desværre til Amerika. Valgmenighedspræst *Enevold Terkelsen* hører ogsaa til mine gode Venner fra Askov. Forfatteren *Hans Henriksen*, Gdr. *Peter Ølgod*, Friskolelærer *Søren Frederiksen*, Fabrikantterne *Konstantin Hansen* og *Jens Schrøder* er alle gamle Kammerater fra Askov, med hvem jeg længe efter Skoletiden opretholdt Forbindelsen.

Af Nordmænd, som var Elever paa Askov Højskole i disse Aar, nævner jeg *Odmund Vik*, *Karl Hagerup*, *Johannes Bragstad*, *Theodor Ystad* og *Per Sivle*. *Odmund Vik* ledsagede jeg lejlighedsvis paa Foredragsrejser i Omegnen. Senere foretog han sin Bryllupsrejse til Sønderjylland, hvor han og hans Hustru opholdt sig i nogen Tid paa Nørremølle. Vi mødtes senere nu og da og vedblev at staa i Forbindelse med hinanden. Efter Tysklands Sammenbrud og de store Møder paa Folkehjem d. 16. og 17. November 1918 modtog jeg følgende Brev fra ham:

Molde d. 24. November 1918.

Kære Ven! Da Du havde holdt Din store Tale i den tyske Rigsdag, gik det gennem mig: Nu kommer den store Dag for Hans Peter Hanssen Nørremølle og de trofaste Danske i Sønderjylland! Og sidste Søndag i Aabenraa maa have været som en Aabenbaring. Jeg føler Glæden, som om den gjaldt mit eget Land og Folk. Det saa haabløst ud og i denne forfærdelige Krigstid mere haabløst end nogensinde tidligere. Men efter al Sorgen og Pinen med Haabet om Frigørelsens Dag udtrykt gennem 5-Tallet kommer dette som en Herlighed for os alle, som har kendt de Dan-skes Nød. Med vemodsfuld Glæde mindes jeg de unge Dage, da jeg mødte Dig paa Nørremølle 1883 og 1889. Ofte

har jeg maattet mindes Pinseaften 1886 paa Kirkegaarden, da de sønderjydske Piger kom med Blomster til de Faldnes Grave, saa de blev som en herlig Have straalende i hvidt og rødt, og da det tonede stille og stærkt ud over Kirkegaarden: „Gud han raader, naar vi fanger Sejr igen“. Ja, den Sejr vil komme efter de mange tabte Slag, som ingen nu vil tælle. Ofte mindes jeg ogsaa vort Møde i Bryssel 1910. I Midten af Marts i Aar sad jeg i den tyske Rigsdags Diplomatloge og hørte paa Debatten om og mod Liebknecht. Da tænkte jeg paa at søge Dig op, men jeg tvang mig til at lade være. Tilsyneladende rejste jeg gennem Tyskland uden at være under Kontrol, men jeg vidste, at i Virkeligheden var jeg under meget nøje Kontrol, og at ogsaa Du var det. Derfor søgte jeg Dig ikke op. Men nu kan maaske den Dag snart komme, da Venner fra de unge Dage atter kan mødes i Sundeved eller heroppe.

Jeg ønsker Dig og Dine Venner god Lykke til at løse de vanskelige Spørgsmaal, som nu melder sig. — Min Kone hilser. Du husker kanske, at Gendarmerne vilde tage hende paa Nørremølle i 1886, fordi hun var klædt i Hardanger-Dragt (rødt og hvidt).

Din *Odmund Vik*.

Efter Fredsslutningen foretog han med sin Frue en forsinket Sølvbryllupsrejse til Sønderjylland, hvor de i nogen Tid var vore Gæster. Vi havde da meget at tale om. Odmund Vik havde under Krigen siddet som Ernæringsminister i Oslo og jeg som Rigsdagsmand i Berlin, da den norske Regering lod de Bomber og Helvedesmaskiner, som den tyske Marine søgte at indsmugle i Norge, beslaglægge. Det var selvfølgelig for os begge meget interessant at udveksle personlige Erfaringer vedrørende denne Sag. Efter sin Tilbagetræden som Minister blev Odmund Vik udnævnt til Sysselmand i Molde, en Post, som han endnu beklæder.

Johannes Bragstad, som i en længere Aarrække har været Stortingsmand, har ligeledes besøgt mig adskillige

Gange, sidst efter Verdenskrigen. Jeg har desuden truffet ham i Norge. *Karl Hagerup*, som er Forstander for en Landbrugsskole i Nærheden af Trondhjem og gentagne Gange har været Stortingsmand, har jeg ikke set i mange Aar, men jeg faar nu og da Hilsen fra ham.

Digteren *Per Sivle* levede noget af et Eneboerliv, men vi spadserede meget sammen. Til Tider var han stærkt optaget af sit Forfatterskab. Hans Helbred var imidlertid allerede den Gang svækket, og han var ikke meget produktiv. I 1885 skrev han til mig, at han vilde opholde sig i Sønderjylland om Sommeren for at skrive en Bog og bad mig om at ordne Boligforholdene for ham. Det gjorde jeg, men der kom andet i Vejen, og Planen blev ikke fuldført. Da vi skiltes paa Askov ved Skoleaarets Ophør, skrev han i min Stambog: „Det vilde være et Brud paa den historiske Gang, om et Folk, der ejer Kraft til og forresten de nødvendige Betingelser for at leve et selvstændigt Liv, skulde gaa tilgrunde. At den sønderjydske Gren af den danske Folkestamme ejer disse Betingelser, derom har bl. a. *Du* været mig et klart Vidnesbyrd.

Og Historiens Love maa selv Bismarck lyde.

Lev vel!

P. Sivle,

Drammen,

Norge.

I de følgende Aar stod vi endnu i Korrespondance, men han havde megen Modgang, og den ophørte. Efter Verdenskrigen besøgte jeg *Per Sivles* Fødegaard i Norge og standsede ved den smukke Mindesten, den norske Ungdom har rejst til hans Ære i Nærheden af Barndomshjemmet, og som bærer Indskriften:

Og det er det stora,
og det er det glupa
at Merket kan standa
um Mannen maa stupa.

OPBRUD FRA HJEMMET

Da Skolen i Foraaret var sluttet, foretog jeg en Rejse til Dannevirke. I Flensborg besøgte jeg *Chr. Monrad* og *Gustav Johannsen*, som begge modtog mig meget venligt. Chr. Monrad, der fra 1851—64 havde været Lærer ved Latinskolen i Flensborg, men under Krigen var bleven afskediget af Preusserne, var Udgiver af „Nordslesvigs Søndagsblad“, Sekretær i Sprogforeningen og Tillidsmand for „F. D.“ (Foreningen Danebrog), som var stiftet af fordrevne slesvigske Embedsmænd med kulturelle sønderjydske Formaal for Øje. Gustav Johannsen stod i disse Aar ledig paa Torvet og følte sig trykket deraf. Da han i 1881 uventet var bleven valgt til Rigsdagsmand i Flensborgkredsen, havde han afstaaet „Flensborg Avis“ til Redaktør Jessen. I 1884 lykkedes det ham ikke at opnaa Genvalg, og han savnede derfor nu sin tidligere, mangeaarige Virksomhed. Med Monrad stod jeg fra da af paa en meget venkabelig Fod. Uoverensstemmelser i dansk indenrigsk Politik greb aldrig forstyrrende ind i vort Samarbejde paa de kulturelle Omraader. Efter hans Opfordring holdt jeg Aaret efter Foredrag i Borgerforeningen i Flensborg. Da jeg senere bosatte mig i Sønderborg, besøgte han mig nu og da, for at drøfte Spørgsmaal vedrørende det nationale Arbejde med mig. Besøget hos Gustav Johannsen blev Indledningen til trofast Venskab og fortroligt Samarbejde med ham til hans Dødsdag.

Fra Flensborg rejste jeg videre til Slesvig og Dannevirke. Jeg saa Byen, Domkirken, Halvkredsvolden og vandrede derefter langt ud imod Vest med Thyras gamle Vold

og derpaa nordøst op over Lyrskov Hede, hvor Magnus den Gode slog Venderne, til Valpladsen ved Isted og videre imod Vest ud til det danske Sprogomraades yderste Grænser. Paa mine Vandringer dvælede jeg ikke blot ved de historiske Minder, men søgte ogsaa at skaffe mig Klarhed over de sproglige Forhold, Stemninger og Strømninger paa disse afsides liggende Egne. Da jeg talte Sønderjydsk, havde jeg let ved at komme i Lag med Folk, selv om de var tysksindede. Jeg afsluttede Rejsen i Landsbyerne vest for Flensborg, hvor jeg fra tidligere Tid havde Forbindelse med danske Foregangsmænd. Indtrykkene fra denne og andre Rejser i Mellemslesvig nedlagde jeg i den før omtalte Afhandling om „Vor nationale Stilling i Mellemslesvig“, som er optrykt i min Bog „Fra Kampaarene“.

Kort efter min Hjemkomst holdt jeg mit første Foredrag i Sønderjylland. Det var i Nordborg, hvor mine Venner havde oprettet en Foredragsforening. Mødet blev omtalt i Pressen, og da der paa dette Tidspunkt var udstedt et almindeligt Forbud imod, at danske Statsborgere talte i Sønderjylland, og der som Følge deraf var en meget følelig Mangel paa Foredragsholdere, kom der snart Bud efter mig baade fra Øst og fra Vest.

Imidlertid havde Redaktør *Jessen* fortsat sine Angreb paa Højskolerne. I Maj havde han et nyt heftigt Sammenstød med Ludvig Schrøder. Dette gav Anledning til, at en større Kreds af gamle Højskoleelever i Sundeved rettede en indtrængende Anmodning til ham om at holde inde med disse Angreb. Samtidig blev jeg baade af dem og af Meningsfæller i Haderslev Vesteramt opfordret til at udgive et frisindet Ugeblad med Sophus Høgsbros gamle ansete Blad „Dansk Folketidende“, der havde haft mange Læsere i disse Kredse, men i 1883 var ophørt med at udkomme, som Mønster. Hvad man savnede, var et Blad, som stillede sig forstaaende overfor de nye Tider, der var i Frembrud i Danmark. Hvad man ønskede, var et Blad, som ikke blot vilde bruge Sværdet, men ogsaa Murskeen, et Blad, som

vilde virke for de grundtvigske Ideers Udbredelse, især tage sig varmt af Højskolesagen og i dansk Indenrigspolitik slutte sig til Venstre. Personlig betragtede jeg Oprettelsen af et saadant Ugeblad som en vigtig national Opgave. Skulde jeg kunne løse den, maatte jeg imidlertid have en fyldigere Uddannelse og helt stille mig i det offentlige Livs Tjeneste. Tanken derom lod mig ikke længere i Ro.

Paa Askov havde *Ludvig Schrøder* i Vinterens Løb henledt min Opmærksomhed paa *Georg Brandes'* lige udkomne Bog om „*Berlin*“. Jeg studerede den grundigt og følte mig slaaget af det rigtige i Indledningen: „Det er for os Danske en Nødvendighed at lære vor mægtigste Nabo-stat at kende indenfra, midtfra“. Kunde dette betegnes som nødvendigt for Danskerne i al Almindelighed, saa var det især nødvendigt for Sønderjyderne og fremfor alt nødvendigt for dem, der følte sig kaldede til at være Foregangsmænd i Grænsekampen. Det stod mig ligeledes klart, at jeg kun kunde fortsætte mine Studier i Tyskland med Dygtiggørelse til en politisk Virksomhed i Nordslesvig som Formaal, hvis jeg opgav min Fødegaard.

Det var svært for mine Forældre at give Slip paa mig. De følte sig forpligtede til at sikre Nørremølle, som min Fader havde taget i Arv, i Slægtens Eje. Min Broder var ældre og burde efter gammel Sæd og Skik have overtaget den. Men han var Optant og bosat paa en Gaard, som min Fader havde købt nord for Grænsen, og det var meget usikkert, om han kunde faa Tilladelse til at bo i Sundeved. Lidt efter lidt havde mine Forældre alligevel gjort sig fortrolige med, at der nok ikke var anden Udvej end at lade mig fare. Da min Fader først paa Aaret havde læst nogle jyske Blades Omtale af mine første Foredrag, skrev han til mig, at hans Glæde over den Anerkendelse, jeg vandt, var parret med Vemod, fordi der var Fare for, at Nationalitetskampen snart vilde rive mig bort fra min Fødegaard og mine Forældre. Det var heller ikke let for mig at give Slip paa Nørremølle. Jeg følte mig stærkt knyttet

til Gaarden og til Egnen. Jeg havde Interesse for Landbruget og satte megen Pris paa Landlivet. Min Fader havde tilbudt mig Gaarden paa gode Vilkaar. Det vil sige til knap Halvdelen af Handelsværdien. Helst vilde jeg sidde som fri Bonde paa min egen Gaard og føre Kampen derfra. Men vi var inde i en Landbrugskrise, som tvang Landmændene til at samle deres Kræfter om Gaardenes Drift, hvis de vilde holde Stillingen. Bestemte jeg mig til at overtage Nørremølle, maatte jeg derfor give Afkald paa videre Uddannelse med national-politiske Formaal for Øje og i Tide begrænse min Deltagelse i det offentlige Liv, som Dag for Dag stillede større Krav til min Tid og min Tanke. Dermed stod jeg overfor et Enten—Eller. Jeg hørte atter Folk sige:

„Hvad vil han ogsaa paa Vikingefærden?
Her har han alt, som kan ønskes i Verden.“

Men Gutten længtes, naar Skyen jog,
Da saa han Kæmper til Slaget drog.
Og Gutten længtes, naar Solen sken,
Da saa han Kongen i Hallen tren.“

Valget maatte træffes, og jeg valgte Vikingefærden.

„Jeg havde allerede den Gang“, sagde jeg (1907) i en Tale i Sønderborg, „læst Plutarks Skildringer af græske og romerske Politikere og Statsmænd. Og jeg var bleven dybt grebet af Themistokles, der i sin Ungdom følte sig draget imod det offentlige Liv, men blev holdt tilbage af sin Fader Neokles. Plutark fortæller, at Fader og Søn en Dag vandrede ved Havet; da pegede Faderen paa en af de gamle Skuder, der laa optrukket paa Stranden, og som ingen mere brød sig om. „Dette,“ sagde han, „er Politikerens Lod, saaledes behandler Mængden sine Førere, naar den ikke længere har Brug for dem!“ Jeg kendte denne Fortælling, og havde tænkt meget over den, da jeg en Dag lod min Plov staa og brød op fra min Faders Gaard for at uddanne mig som nordslesvigske Politiker.“ —

Disse Ord vakte Opmærksomhed og er senere bleven fremdraget adskillige Gange. Derfor gentages de her med den Tilføjelse, at saaledes var Stillingen, da jeg i Efteraaret 1886 brød op hjemmefra. Hvor tydeligt husker jeg endnu den klare Septemberdag, da jeg pløjede den gule Stubmark i „Store Brohøj“, med den vide Udsigt over Nydam Mose til Dybbøl Banke, og den Aften, da jeg lod min Plov staa for at begynde Vikingefærden!

To Maaneder efter skrev jeg til min Søster fra Leipzig: „I en Aarrække og maaske for stedse har jeg nu sagt Landvæsnet Farvel, thi jeg har ikke Ro til at pløje Markerne, saalænge Søerne gaar saa høje i Folkehavet. Flere Gange, naar jeg ved Aftenstid har set Landboerne færdes uden for Byen, er jeg kommen i en underlig, fredelig, velgørende Julestemning, mens jeg ellers lever i Kampstemning og med feberagtig Hast samler og skærper Vaaben. Første Gang denne Julestemning kom over mig, forstod jeg ikke, hvor den kom fra. Jeg tænkte slet ikke paa Bønderne, som kørte forbi mig. Men siden har den meldt sig hver Gang, jeg møder Landboere. Det er for mig et Bevis paa, at jeg alligevel stadig drages imod Landvæsnet, at mit Hjærte hænger ved Landlivet. Det kan kun være derfor, at der kommer en saa forunderlig Fred i mit Sind, naar jeg mindes om det. Men kun naar Søerne ikke gaar saa høje, at alt, hvad vi har kært, trues med Undergang, har jeg — det ved jeg — Ro til at være Landmand.“

I LEIPZIG

I Efteraaret 1886 rejste jeg til *Leipzig*. Oprindeligt havde jeg i Sinde at studere et Semester ved Universitetet i Kiel og derefter et Semester ved Universitetet i Berlin. Men efter nærmere Overvejelse valgte jeg Leipzig i Stedet for Kiel, for ogsaa at lære det ikke-preussiske Tyskland at kende.

Min Viden om de tyske Universiteters indre Ordning var meget begrænset. Jeg havde ingen Forbindelser i Leipzig og vidste ikke, om jeg uden at have Studentereksamen kunde faa Adgang til at høre Forelæsninger. Jeg maatte prøve mig frem. Af Højskoleforstander L. Schrøder fik jeg et Bevis for, at jeg i tre Aar havde været Elev paa Askov Højskole og var moden nok til at studere videre ved Universitetet. Jeg haabede, at dette Bevis vilde blive betragtet som fyldestgørende.

Leipzig var den Gang en By paa henved 300,000 Indbyggere, Universitetet med over 3000 Studenter næst efter Universiteterne i Berlin og München det største i Tyskland. Efter en lang og trættende Natterejse ankom jeg en tidlig Morgenstund til Byen. Det første, jeg foretog mig, var at finde og leje en passende Bolig. Derefter købte jeg en Fortegnelse over de Forelæsninger, der vilde blive holdt ved Universitetet i Vinterens Løb og studerede den grundigt. Jeg vilde særlig fortsætte og uddybe mit Kendskab til den nyere Tids Historie. Og da jeg saa, at Professor *W. Maurerbrecher*, en af Tysklands betydeligste Historikere, vilde holde 4 Forelæsninger ugentlig om „Den nyeste Historie fra 1814“ og 2 Forelæsninger ugentlig om „Indledning i Studiet

af den nyeste Tids Historie“ besluttede jeg at gaa op til ham for at søge Raad og Vejledning.

Professoren var meget imødekommende, hørte tilsyneladende med Interesse paa mig og raadede mig derefter til at lade mig indskrive som „Hører“ ved Universitetet. Jeg vilde dermed faa samme Rettigheder som de immatrikulerede Studenter, have Adgang til Forelæsningerne og kunne nyde godt af de til Universitetet knyttede Institutioner, hvoraf særlig Universitetsbibliotheket og „Akademische Lesehalle“ vilde være af Betydning for mig. Efter de gældende Bestemmelser kunde jeg være „Hører“ i tre Aar. Vilde jeg fortsætte mine Studier ud over den Tid, maatte jeg tage Studentereksamen.

Efter Professor Maurenbrechers Anvisning gik jeg først op til Universitets-Dommeren, som efter at have prøvet min Legitimation gav mig skriftligt Bevis for, at der ikke forelaa Betænkeligheder ved at give mig Adgang til Universitetet. Med dette Bevis gik jeg videre til Universitetets Rektor, Prof. Dr. *Zirkel*, som derefter gav mig Tilladelse til som „Hører“ at besøge Forelæsningerne og benytte de akademiske Institutioner. Dermed havde jeg opnaaet alt, hvad jeg ønskede.

Professor Maurenbrecher hørte til den Kreds af fremragende tyske Historikere, der med *H. v. Treitschke* og *Heinrich v. Sybel* i deres Ungdom havde været vildt begejstrede for Tysklands Enhed og Frihed, senere havde sluttet sig til de National-Liberale, under Forfatningskampen staaet Bismarck haardt imod, men til Slut bøjet sig for hans Politiks vældige Resultater og nu ikke havde anden Politik end den at følge og støtte Jernkansleren. Men han var overlegen nok til ikke at lægge Skjul paa sine tidligere Standpunkter og retsindig nok til at anerkende Liberalismens store Fortjenester af det tyske Riges Oprettelse. Professoren var meget afholdt af Studenterne. Naar han viste sig i Auditoriet, hilstes han med øredøvende Trampen. Det var Maaden, hvorpaa Studenterne gav deres Bi-

fald tilkende. Ofte blev hans Tale afbrudt af lignende Bifaldsytringer. Jeg forsømte, saa vidt jeg husker, ikke en eneste af hans Forelæsninger, var en opmærksom Tilhører og havde rigt Udbytte af dem. Mine gamle Kollegiehefter, hvori jeg har nedskrevet dem paa Dansk, har jeg endnu. Fra først af refererede jeg paa Dansk, fordi jeg ikke kunde skrive hurtigt nok paa Tysk. Senere fortsatte jeg dermed, fordi jeg paa Dansk kunde sammenfatte Talen kortere, uden at Indholdet ændredes. Dette har ofte været mig til megen Nytte, blandt andet under Verdenskrigen, da jeg stundom refererede Forhandlingerne i den tyske Rigsdags Finansudvalg ret udførligt.

I 1892 udgav Professor Maurenbrecher „Gründung des Deutschen Reiches“, en klar og overskuelig Fremstilling af Tysklands Historie fra 1859—1871, som han tilegnede sine Sønner „Til *Belæring* — til *Opløftelse* — til *Efterfølgelse*“. I Forordet til denne Bog skrev han: „Der gives næppe et historisk Stof, af hvilket der kan øses saa megen politisk og historisk-politisk *Belæring* som af Tiden, da det tyske Rige, i hvilket vi aander og bevæger os, blev grundlagt og skabt. Det i nyere Tid saa ofte rejste Krav om, at Historien bør staa i Forgrunden under de kommende Slægters Uddannelse, er i enhver Henseende vel begrundet; men intet maa her kræves mere bydende end Kendskab til den lige bag os liggende Tid og Klarhed over de sidste Tildragelser i vor egen Tid. Aandens og Sindets politiske saavel som ethiske og patriotiske *Opløftelse* strømmer i Tysklands nationale Fortid ingen Steder rigere og klarere end ved Betragtninger af, hvad Grundlæggeren af det tyske Rige har skabt og ved Bedømmelsen af Maaden, hvorpaa han har kaldt sin Skabning til Live. Den ledende tyske Statsmands Forbillede maner den stræbende tyske Yngling til *Efterfølgelse*. Ikke saaledes, at enhver Tysker kan sætte sig for at ville uddanne sig til en Statsmand som Bismarck, nej, hvad enhver kan og maa kunne er noget andet: af disse 12 Aars tysk Historie at lære at indordne sine personlige Øn-

sker og Følelser under de almene Opgaver og Interesser, at stille den for alle fælles fædrelandske Stat over Partiet, at sætte alle andre Hensyn til Side for Fædrelandets Sag!“

Professor Maurenbrechers ældste Søn, Dr. *Max Maurenbrecher*, traf jeg senere i Berlin, da jeg var kommen derned som Landdagsmand. Han hørte til den Kreds af unge højt begavede tyske Akademikere, der sluttede sig til *Fr. Naumann* og det af ham stiftede national-sociale Parti. Da Partiet nogle Aar efter opløstes, sluttede han sig til Socialdemokratiet. Paa Partiets Foranledning skrev han en „Hohenzollern-Legende“, hvori Forgyltningen ubarmhjerligt blev skrabet af Hohenzollernerne. Ved Verdenskrigens Udbrud hørte han til de rødeste røde. Men den gav ham et Chock, saa han brat gjorde højre om og hurtigt udviklede sig i reaktionær Retning. Sidst jeg hørte fra ham, var han Redaktør af et af de mest reaktionære og revanchelystne tyske Blade! I bevægede Tider har mange svært ved at holde Balancen.

Men tilbage til Leipzig. Af andre Universitetslærere hørte jeg her Prof. *Pückert* om „Preussens Historie i det 16. og 17. Aarhundrede“, Dr. *Busch* om „Det engelske Parlaments Historie“, Dr. *Arendt* om „Den tyske Frihedskrig“, Prof. *Walcker* om „Arbejderspørgsmaalet“, Prof. *Seydel* om „Den tyske Filosofi i de sidste 50 Aar og til behagelig Afveksling *Georg Ebers* — Forfatteren til „En ægyptisk Kongedatter“, „Homo Sum“ m. m. om „Det gamle Ægypten“. Rigt Udbytte havde jeg af at høre Professor Seydel, som i sine Forelæsninger underkastede den tyske Materialisme en sønderlemmende Kritik. Han var ligesom Professor Maurenbrecher meget afholdt af Studenterne. Prof. Walker var en Pedant, Prof. Pückert i Længden ikke til at holde ud. Inden Jul opgav jeg dem begge. Derimod var Dr. Busch en ung frisk Lærer, som forstod at fastholde Tilhørernes Interesse. Georg Ebers Forelæsninger var aandfulde og meget underholdende. De

har hos mig efterladt en varig Interesse for det gamle Ægypten.

Til Universitetet var der knyttet en „Akademische Lesehalle“. I den tilbragte jeg i Reglen et Par Timer daglig. Her fandtes henimod 200 Aviser, de fleste tyske og mange udenlandske Tidsskrifter og dertil et godt Haandbibliotek. Jeg fik her Overblik over den tyske Presse og lærte dens vigtigste Organer nærmere at kende. I den tysk-østerrigske Presse, som var fyldigt repræsenteret, fulgte jeg med voksende Interesse Nationalitetskampene i Østerrig-Ungarn. I Østerrig havde Ministeriet *Taaffes* Sprogreskripter sat Lidenskaberne i Bevægelse. I Ungarn førte Magyarerne under voksende Modstand et haardt og hensynsløst Voldsregimente imod de nationale Mindretal. Dønningerne af disse Kampe sporedes, som jeg senere skal komme tilbage til, snart i Leipzig, hvor man endnu ikke havde glemt, at Universitetet i 1409 var bleven grundlagt af 2000 tyske Studenter, som Tjekkerne fordrev fra det gamle Universitet i Prag. I Tidsskrifterne fandt jeg Kilder, som befrugtede min journalistiske Virksomhed. Jeg fortsatte mit Medarbejderskab ved „Højskolebladet“ og „Dybbøl-Posten“. I det sidste førte jeg bl. a. en lang Fejde med „Sonderburger Zeitung“ om Tysklands finansielle Stilling, som jeg søgte at sætte mig ind i. Omtrent hver fjortende Dag skrev jeg efter forudgaaende Aftale en Fælleskorrespondance til 5 af de største danske Provinsblade, deriblandt „Aarhus Folkeblad“, „Fyns Tidende“, „Sorø Amtstidende“, de andre to husker jeg ikke mere. Ved Juletid blev jeg af „Morgenbladet“s Redaktion, den Gang *Korsgaard* og *Otto Borchsenius*, gennem *J. N. H. Skrumsager*, opfordret til at være dets faste Korrespondent, specielt hvad Forholdene i Sønderjylland angik. Jeg havde Betænkelighed ved at paatage mig mere Arbejde, men da *Skrumsager* indtrængende bad mig om at følge Opfordringen, og jeg kunde begrænse mit Medarbejderskab ved de andre Blade, slog jeg til. Fra Leipzig blev det dog ikke til meget. Men Aaret efter var jeg i

den bevægede Tid før og efter gamle Kejser Wilhelms Død „Morgenbladet“s Korrespondent i Berlin.

Ved Forelæsningerne og i Læsesalen stiftede jeg efterhaanden Bekendtskab med en Del Studenter. Der studerede den Gang mange Udlændinge ved Universitetet. Den første, jeg lærte at kende, var en Græker fra Kreta, som havde belagt en Plads ved Siden af min under Professor Maurenbrechers Forelæsninger. Dette gav Anledning til en livlig Meningsudveksling paa lange Spadsereture. En Dag læste jeg paa et Opslag, at den „Slavisk-Akademiske Forening“ holdt Møde om Aftenen, og at Gæster var velkomne. Jeg fulgte Indbydelsen i Haab om at faa Lejlighed til at knytte Forbindelse med Polakkerne, hvoraf jeg vidste, at der var mange ved Universitetet. Men der kom kun Russere i Foreningen, og Selskabet var ikke saa udsøgt som det russiske Selskab i Genève, Strindberg skildrer i „Isbrud“. Aaret før var en polsk Studenterforening bleven opløst af Politiet. Nu afholdt de polske Studenter derfor kun hemmelige Sammenkomster. Af Skandinaver var der, bortset fra mig, denne Vinter ingen ved Universitetet.

Nationalitetskampene i Østerrig-Ungarn slog allerede i Efteraarsmaanederne deres Bølgeringe ud over Leipzig. I det habsburgske Monarki havde Tyskerne hidtil staaet enige over for den slaviske og magyarske Front, men nu havde Antisemitismen splittet Rækkerne. Først i December indbød „Den almindelige tyske Skoleforening“ til et Studentermøde, hvor Professor *Fuchs* fra Prag vilde holde Foredrag om Tyskernes Stilling i Bøhmen. „Verein deutscher Studenten“, som var udpræget antisemitisk, men hidtil havde staaet uden for Skoleforeningen, mødte fuldtallig og demonstrerede larmende imod Professor Fuchs, fordi han var Jøde og derfor efter deres Mening uegnet og uværdig til at være Forkæmper for Tyskheden. Det kom til voldsomme Sammenstød. Ophidselsen var ubeskrivelig, Larmen til Tider alt overdøvende. Da det omsider atter lykkedes Antisemiternes Ordfører, Student *Heinze*, at faa

Ordet, opfordrede han sine Meningsfæller til at forlade Sa-len, og under Piben, Hujen og Trampen forlod omtrent Halvdelen af Forsamlingen Lokalet.

Kort efter indbød „Verein deutscher Studenten“ til et almindeligt Studentermøde med Føreren for de tyske An-tisemitter i Bøhmen, *Ritter v. Schønerer*, der sammen med 6 andre tyske Landdagsmænd havde dannet en særlig Frak-tion i den bøhmiske Landdag, som Taler. Student Heinze var Antisemitternes Ordfører. Modstanderne var mødt og protesterede kraftigt, men maatte denne Gang trække det korte Straa. Kampen fortsattes Vinteren igennem un-der stigende Ophidselse. Da de tyske Jøder siden Middel-alderen havde været Tyskhedens Pionerer i Østen og ved-varende baade talmæssigt, finantielt og kulturelt bl. a. som Ejere af de betydeligste Blade, var Tyskhedens Grundpiller i mange Grænselände, var Antisemitternes Forsøg paa at støde dem ud af de tysknationale Rækker ligesaa kortsynet som skadeligt for den tyske Sag.

Tilfældet vilde, at jeg tyve Aar senere traf Antisemitter-nes veltalende Ordfører paa disse Rabaldermøder, *Heinze* som Kollega i den tyske Rigsdag. Han var da Landsrets-direktør og Medlem af det national-liberale Parti. Anti-semitismen havde han tilsyneladende strøget af sig. 1914 blev han Rigsretsraad, 1918 Justitsminister i Sachsen, efter Revolutionen en Tidlang Vicepræsident i Rigsministeriet og derefter Statsminister i Sachsen.

Der var i Leipzig en „Skandinavisk Forening“, som jeg meldte mig ind i. Medlemmerne var for det meste Fars-Sønner, rigt udstyrede med Penge hjemmefra. De var komne til Leipzig for at uddanne sig videre som Volontærer i Byens store, verdensomspændende Forretninger, særlig indenfor Bog-, Musik- og Pelshandelen. En Del Svenske var ansat i de store Forlagsforretninger, nogle unge Nord-mænd i Pelsvareforretningerne, enkelte Danske i Bog- og Musikhandelen. Hver Uge samledes Foreningens Med-lemmer paa en bestemt Dag i et dertil lejet Lokale. Skønt

Underholdningen ikke tiltalte mig, og jeg ikke harmonerede med de toneangivende Medlemmer, mødte jeg dog pligtskyldig. Da Julen kom, traf vi Forberedelse til at fejre Festen paa hjemlig Vis.

Vi havde det Aar en meget haard Vinter. I Dagene før Juleaften rasede der en vældig Snestorm. Alle Baner maatte standse Driften. Store Snedriver spærrede i Timevis Færdslen i Gaderne. Fire Heste kunde knap slæbe Fragtvognene afsted. Paa Torvet var der Julemarked med Hundreder af Træboder og Telte. Men Boderne var halvt begravede i Sne, Teltene faldt sammen over Varerne. Der raabtes uafsladelig om Hjælp, men det var næsten umuligt for de stakkels Smaakræmmere at faa deres Varer bjergede og komme hjem.

Da Forretningerne mærkeligt nok Juleaften lukkede usædvanligt sent, kunde vi først begynde at holde Juleaften ved Titiden. Hvor var denne Aften dog lang! Jeg sad først en Stund i Skumringen paa mit Værelse og dvælede i Tankerne ved de mange dejlige Juleaftener, jeg havde tilbragt i mit lykkelige Barndomshjem. Derpaa gik jeg ud i Byen. I Restaurationerne skummede Øllet. Døren til Sangerindeknejerne stod vidt aabne, og alle Pladser var optagne af drikkende og støjende Gæster. Bag Kaféernes Spejlglasser saas det sædvanlige læsende og passiarende Hverdagspublikum. Julestemningen var som banlyst af alle offentlige Lokaler. Mismodig drev jeg om i Gaderne.

Da fik jeg pludselig Øje paa et klart oplyst Skilt „*Wereschtchagin Ausstellung*“. I den lokale Presse havde jeg læst nogle Notitser om den ejendommelige russiske Maler, hvis Kunst vakte Opmærksomhed Verden over. Og da jeg syntes, at Aftenen ikke kunde anvendes bedre, gik jeg ind for at se hans Billeder. Jeg blev straks betaget af dem, især hans Billeder fra den russisk-tyrkiske Krig, og glemte en Tidlang alt andet.

Oprindelig bestemt til at være Søofficer begyndte Wereschtchagin allerede som Kadet at tegne, og da det

hurtigt viste sig, at han havde Talent, fik han Lov til at afbryde sin Officersløbebane for at uddanne sig som Kunstner. Efter at have tilbragt nogle Læreaar i Paris foretog han lange Rejser til Kaukasus, Turkestan, Indien over Himmalaya til Centralasien og videre til Afrika. Fra alle de Lande, han gæstede, medbragte han ejendommelige Billeder af, hvad han havde set. Da den russisk-tyrkiske Krig i 1877 udbrød, tog han straks til Krigsskuepladsen, og nær knyttet til Generalerne Gurko og Skobelev malede han nu Krigen i al dens vilde Gru. Han havde Lejlighed til at iagttage Troppernes Lidelser i den barske Vinter, følge Slagets Gang, se Valpladserne efter Slaget og Forbindingspladserne med deres endeløse Jammer, og hvad han her saa af menneskelig Lidelse fæstede hans Pensel til Lærredet. I en stille Aftenstund, hvor Sindet var optaget af Julebudet: Fred paa Jorden! stod jeg nu pludselig overfor disse Krigsbilleder.

Det første, jeg fik Øje paa, var „*Krigens Apotheose*“, „tilegnet alle store Erobrere i Fortid, Nutid og Fremtid“, en Pyramide af Dødningehoveder, omsværmet af Ravn. Saa fulgte „*Forglemte*“, en falden Soldat, liggende paa en øde Snemark. Gribbene slaar ned over ham, og Ravnene hakker allerede i ham. „*Transport af Saarede*“, et endeløst Tog af Bøndervogne med Okseforspand, fulde af Saarede, hvis ulidelige Smerter afspejlede sig i fortrukne Ansigter og forvredne Kroppe. „*Efter Angrebet*“, Forbindingspladsen med al dens ubeskrivelige Jammer. „*Alt roligt i Schipkapasset*“, tre sidestillede Billeder af Forposten, først tæt indhyllet i sin Kappe kæmpende imod Snestormen, derefter segnende af Udmattelse, halvt begravet under Sneen, og saa frossen ihjel med kun lidt af Hovedet ragende op over Snedriverne. „*Præsten velsigner de Faldne*“, ud over en ikke afmejet Kornmark ligger de i lange Rækker, foran dem staar Præsten i rigt Ornat, syngende og svingende Røgelseskarret, mens klare Taarer rinder ned af hans Kinder, — og mange, mange andre. Jeg var dybt grebet. Hvor

var disse Billeder ikke forskellige fra de Tusinder af Krigsbilleder, hvor Slaget er malet som en glimrende Turnering, Slagmarken som en Festplads, hvor Fyrster og Generaler rider frem i straalende Uniformer paa vælige Heste ombrust af Troppernes Jubel og de Saaredes begejstrede Hyldest! Men saaledes, som Wereschtchagin havde malet Krigen med al dens Rædsel, Nød og Jammer, følte jeg, at den maatte være. Sanddruheden talte ud af hans Billeder. Aldrig glemmer jeg deres alvorlige Juleprædiken!

Da jeg kom hen i den skandinaviske Forening, opdagede jeg straks en Del nye Ansigter. Det var en Kreds af unge norske Musikere, som studerede ved Musikkonservatoriet. De havde hidtil holdt sig for sig selv, men mødte nu i Foreningen for at fejre Julen paa nordisk Vis. De forestillede sig for mig: *Christian Sinding, Johan Halvorsen, Olav Paulus Olsen, Arve Arvesen* og *Georg Washington Magnus*.

Vi gik til Bords. Første Ret: Risengrød var ukendt i Leipzig. Værten havde opfattet den som en Slags Budding, der skulde spises med Gafler paa flade Tallerkener og serverede dertil Fløde i almindelige Sauceskaale. Dette vakte Munterhed. Derefter fik vi Gaasesteg og som Dessert Kage. Da Bordet var hævet, gik vi ind i et tilstødende Værelse, hvor Juletræet var tændt. Saa begyndte det med „Juleklap“ efter svensk Skik. Der var Foræringer til alle, mange Overraskelser og bagefter Tombola. Vi havde det meget fornøjeligt. Det var langt over Midnat, inden Lyseene var brændt ud. Derpaa samledes vi om Bordene. Juleavisen blev oplæst. Vi fik Punsch paa Bordet, talte og sang. Jeg tog Ordet, og min Tale vandt Nordmændenes Bifald. Chr. Sinding kom straks hen til mig og sagde: „Men hvad er det, De taler jo Norsk!“ Det er senere hændt mig adskillige Gange, at man i de nordiske Lande har opfattet den sønderjydske Klangfarve i min Tale som norsk Tonefald. I Gøteborg fik jeg saaledes en Gang en Professorfrue anvist som Borddame. Værten præsenterede mig for hen-

de, men hun fik ikke fat i mit Navn. Da vi havde talt sammen en Times Tid, spurgte hun pludselig: „Fra hvilken Kant af Vestlandet er Herren?“ Hun troede, at jeg var fra Bergen. „Hvis alle Danske bare talte som Du, saa kunde man sagtens forstaa dem,“ sagde en Sæterjente en Gang til mig paa Filefjeld. Det samme sagde Bønderne i Telemarken, da jeg holdt Foredrag for dem.

De andre Nordmænd slog sig efterhaanden ogsaa ned hos mig, og inden vi skiltes, var jeg optaget i Laget. I de følgende Maaneder kom vi meget sammen. Vi mødtes hver Søndag paa en Restauration, spiste sammen, spadserede en Tur i Byen og endte paa en Kafé, hvor vi spillede „Halvtolv“. Spillet var ikke højt, — vi maatte alle holde godt Hus med vore Penge. Det var derfor en fast Aftale, at ingen paa en og samme Dag maatte tabe mere end 50 Penning kontant. Gik Tabet ud over denne beskedne Sum, dækkedes det med „Anvisninger“, som kun kunde benyttes til Betaaling af Spillegæld, men aldrig kræves indløst med rede Penge. En god Skik, værdig til Efterfølgelse af andre Unge. Midt i Ugen mødtes vi nu og da til Sammenskudsgilde paa hinandens Værelser. Vi købte da Æg, Skinke, Smør, Ost og Brød, Øl til Maden, Rom og Sukker til Punch. Værtinden lavede „Ham and Eggs“ til os. Naar Maaltidet var endt, fik vi Musik. I Reglen spillede Johan Halvorsen Violin og Christian Sinding Klaver. Aftenen sluttede med et lille Panchesold.

I et Brev dateret 1. Febr. 1887 skriver jeg: „De norske Musikere og jeg tager nu Magten i „Skandinavisk Forening“, mens de høje Cylinderhatte træder i Baggrunden. Forleden Aften var vi ene fra Kl. 11 af, og Du kan tro, vi nød det. Vi tumlede os frit, sad paa Bordene, drak Punch, sang og talte. Vi har sat igennem, at der herefter skal afholdes Diskussionsmøder i Foreningen. Paa Torsdag skal Olsen indlede en Diskussion om Bjørnsons „En Handske“. Jeg er én Gang for alle valgt til Ordstyrer paa alle Diskussionsmøder.“

I et andet Brev, dateret 21. Februar 1887 fortæller jeg videre: „I Gaar Eftermiddags mødtes mine norske Venner og jeg efter Sædvane i en Kafè. Her blev vi enige om, at vi vilde tilbringe Aftenen hos *Olaf Paulus Olsen*, drikke Punch og mere os. Kl. 7 mødte vi i hans Bolig med et Par Flasker Rom og Sukker. Olsen havde en lille Kasse-rolle og en Spirituslampe. Men Ulykken vilde, at hans Værtinde var gaaet ud, og vi havde ingen Glas. Af en gammel Frøken, som boede paa samme Etage, laante vi nogle Kopper, Glas ejede hun ikke. Saa fik vi først god Musik, spillede Dam og Skak og soldede. Da jeg henimod Kl. 12 sagde, at det snart var min Fødselsdag, blev det besluttet, at der skulde holdes en Tale for mig, naar Klokkeren slog 12. *Johan Halvorsen* blev valgt til Festtaler og udtalte mange gode Ønsker for min Fremtid. Derefter tog *Olaf Paulus Olsen* Ordet og ønskede, at jeg altid maatte faa virkelige Sager at kæmpe for og ikke for mange Fængselsstraffe. som ikke hidrørte fra Sager, der var af virkelig Betydning. Tilsidst talte jeg. Jeg er Dus med dem alle og har megen Glæde af at være sammen med dem.“

Mine norske Venner forsynede mig med Fribilletter til de store Koncerter i „Gewandhaus“, hvor jeg bl. a. hørte *Eleonora Duse*. Vi løb sammen paa Skøjter op ad Pleisse, valfartede med hinanden til det lille løvomkrandsede Hus i Gohlis, hvor Schiller har digtet sit berømte Digt „Freude schöner Götterfunken“ og havde gensidig Glæde af Samværet. Den, der stod mig nærmest, var *Olaf Paulus Olsen*. Vi blev meget gode Venner og stod senere i Korrespondance med hinanden. Efter sin Hjemkomst til Norge udgav han under det let gennemskuelige Forfatternavn „*Olaf Paulus*“ „De tusind Hjems Sange“ til Brug ved Sangundervisningen i Skolerne med en Vejledning til Sanglærerne. Desværre døde han i en altfor tidlig Alder. Af hans sidste Brev til mig citerer jeg følgende: „Du erindrer maaske mine Ord til Dig, da vi var sammen paa min Hybel nede i Leipzig paa Din Fødselsdag? Du maa stille Dig

slig, at Du ikke kommer til at kaste bort Din Sundhed og Dine Evner i Fængsler. Husk, at paa fri Fod kan Du være et levende Vidne, — man glemmes til Slut i et Fængsel. Martyrglansen falmer meget snart, — jeg faar desværre kun Indtrykket af et falmet Helgenbillede, hvor Farverne næsten er forsvundne, naar jeg møder en politisk Martyr paa min Vej. Den Mand derimod, som har kunnet lægge vægtige Sten til sit Bygningsarbejde uden at standses, han virker friskt, kraftigt paa mig, det være Meningsfælle eller ikke, og saa har han det mægtige Vaaben i Hænderne, som svækker Modstanderens og skærper Vennens, nemlig „Mulighederne“, man ved ikke, hvad han er i Stand til. Bliv en slig! Det vilde glæde mig og mange.

Din hengivne

Olaf Paulus Olsen.“

Christian Sinding, hvis Navn er kendt og skattet over hele Norden, har jeg ikke senere truffet. *Johan Halvorsen*, som i en forholdsvis ung Alder blev Kapelmester ved Nationalteatret i Oslo, og *Arve Arvesen*, som ogsaa har vundet et anset Navn, traf jeg tilfældigvis kort efter Tysklands Sammenbrud i København, og vi opfriskede da gamle Ungdomsminder fra Leipzig.

I Vinterens Løb var de politiske Forhold i Tyskland bleven meget spændt. Septenatet, det vil sige Fastsættelsen af Hærens Fredsstyrke for et Tidsrum af 7 Aar, udløb i 1887. Bismarck havde lige efter Rigsdagens Sammentræden krævet Hærens Fredsstyrke forøget med 41,000 Mand og et nyt Septenat vedtaget. Oppositionen rejste Modstand. Regeringspartierne: Konservative og National-Liberale raadede kun over 122 Mandater. Centrum havde med sine 98 Mandater i den sidste Samling behersket Stillingen. Nu sluttede det sig til Venstrepartierne. Efter heftige parlamentariske Kampe var man først i Januar naaet saa vidt, at Centrum og Frisindede vilde bevilge Regeringen „hver Mand og hver Groschen“, men kun for et Tidsrum af 3

i Stedet for 7 Aar. Dette var ikke Bismarck nok. Da Oppositionen ikke vilde bøje sig for hans Vilje, opløste han resolut Rigsdagen og udskrev nye Valg til den 21. Februar. Valgkampen aabnedes straks og blev ført med en tidligere ukendt Lidenskabelighed og Voldsomhed. Leipzig havde i lang Tid været det tyske Socialdemokratis Hovedsæde. Her havde *Bebel* tidlig opslaaet sin Bopæl. Her havde *Lieb-knecht*, da han efter 13 Aars Landsforvisning vendte tilbage til Tyskland, men kort efter blev udvist af Preussen, ligeledes slaaet sig ned, og herfra havde de organiseret Partiet ud over Riget. Men efter at Socialistloven, som satte Socialdemokraterne uden for Lands Lov og Ret, i 1878 var bleven vedtaget, gik Regeringen haardt og hensynsløst frem imod Arbejderpartiet. I Løbet af kort Tid blev 47 socialdemokratiske Dagblade, 127 periodiske Tidskrifter og henimod 1000 socialdemokratiske Bøger forbudt og konfiskerede, 332 Arbejderorganisationer sprængte, en Række store Byer, deriblandt Berlin, Hamburg-Altona, Leipzig og Frankfurt a. M. erklærede i Belejringsstilstand og over 900 fremragende Socialdemokrater udviste fra disse Omraader. Fra Leipzig alene blev der udvist ikke færre end 164 Socialdemokrater, deriblandt *Bebel*, *Lieb-knecht* og *Hasenclever*.

I Firserne havde Socialdemokratiet som Følge deraf ingen Blade, ingen Forenings- og Forsamlingsret. De kunde ikke udsende Flyveblade og ikke afholde Møder. Men da det tyske Riges Forfatning i 1871 blev vedtaget, havde flere tyske Stater ingen Forsamlingsret. Derfor var der i Grundloven bleven indflettet en Bestemmelse om, at Vælgerne havde Ret til at afholde offentlige Vælgermøder over hele Riget i de sidste 6 Uger før Rigsdagsvalget, og denne Bestemmelse havde Socialistloven ikke kunnet ophæve. Efter at Rigsdagsvalget var fastsat, kunde Socialdemokraterne derfor ogsaa afholde Møder i Leipzig. Den længe tilbagestemte Strøm brød nu frem med vældig Kraft, og jeg havde rig Lejlighed til at gøre interessante Studier.

Jeg havde ved min Ankomst til Leipzig i en Kundgørelse søgt Samtaletimer for at faa mere Øvelse i at tale Tysk. En ældre Bogholder i en af de store Forlagsforretninger, som vilde lære Dansk, tilbød at udveksle Timer med mig. Vi traf Aftale om, at jeg skulde undervise ham i Dansk to Timer ugentlig paa mit Værelse, mens han skulde tale Tysk

H. P. Hanssen.

med mig og korrigere mit Sprog to Timer ugentlig i sit Hjem. Nu vilde Tilfældet, at Bogholderen, som var en meget intelligent Mand, der havde opholdt sig aarevis i Italien, Frankrig og Sveits og talte Italiensk, Spansk, Fransk og Engelsk, var stærkt politisk interesseret og Medlem af den stedlige, frisindede Forenings Bestyrelse. Af ham blev jeg indført i Foreningen, hvor jeg første Gang hørte Rigsdagsmand *Munckel*, en af Tysklands store Advokater, som jeg senere fik en Del at gøre med

som Parlamentariker. Efter at Mødet var hævet, samledes Bestyrelsen og enkelte andre Udvalgte bag lukkede Døre med Byens ledende Socialdemokrater for at træffe Aftaler om gensidig Assistance ved eventuelle Omvalg. Bogholderen sagde god for mig, saa jeg ogsaa kunde deltage i dette Møde og følgende Møder af lignende Art, hvor jeg lærte en Del af de socialdemokratiske Førere at kende.

Aften efter Aften deltog jeg i socialdemokratiske Kæmpemøder. Byens største Lokaler var lejede Uger i Forvejen. Tilstrømningen var saa stærk, at man maatte møde længe i Forvejen, hvis man vilde sikre sig en Plads: Deltagerne sad, som det er Skik i Tyskland, bænkedede om

Smaaborde. Øllet flød i Strømme. Jeg tog Plads hvor Lejlighed bød sig, og kom altid hurtigt i Samtale med mine Bordfæller. Den Overlegenhed, hvormed disse Industriarbejdere omtalte de tyske Bønders Indskrænkethed og Naivitet overraskede og imponerede mig. Det var for mig med min Bondestolthed en helt ny Tone. Særlig slaaet følte jeg mig af den godmodige undskyldende Maade, hvorpaa de gav deres Erfaringer fra Landsbyerne til bedste. De var stemte som Firbenets Omtale af Regnormen i H. C. Andersens Eventyr: „Se kan den jo ikke, det elendige Dyr!“

Da jeg atter dukkede op mellem mine norske Venner, efter at de havde savnet mig i en Uges Tid, maatte jeg aflægge Beretninger. Johan Halvorsen var straks Fyr og Flamme og vilde med næste Aften. Men han blev hurtigt kureret. Efter at have siddet i tæt Tobaksrøg fra Kl. 8 til Kl. 1 og hørt paa lange umusikalske Foredrag og en Mangfoldighed af i hans Øren skurrende og skrattende Indlæg i Diskussionen, havde han faaet nok. Han kom der ikke tiere. Men jeg holdt ud, deltog ogsaa i de andre Partiers Vælgermøder og lærte meget baade hvad Partiernes Organisation og Agitation, og hvad Bismarcks hensynløse og brutale Valgkamp angik.

Rigskanslerens Valgparole var letfattelig. Den lød *Krig eller Fred!* Oppositionens Sejr betyder Krig, — dette bankede han med kraftige Hammerslag ind i Spidsborgerernes Bevidsthed. De officiøse Pressebureauer udsprede daglig falske Efterretninger om franske Rustninger. Den ene Dag hed det, at Frankrig foretog store Opkøb af Heste, den næste, at der ophobedes Ammunition ved Grænsen. Hver Dag bragte opskræmmende Meddelelser om franske Krigsforberedelser. For at give disse alarmerende Efterretninger stærkere Eftertryk lod Regeringen Landstормen indkalde til Øvelse. Der blev udstedt Forbud imod Udførsel af Heste m. m. m. Skræmmemidlerne virkede. Da Slaget var slaaet, raadede Bismarck over et sikkert konser-

vativt-national-liberalt Flertal paa 220 Mand, og den saakaldte „Kartelrigsdag“, et „Angstprodukt“ som Eugen Richter kaldte den, kunde begynde sit reaktionære Arbejde. „Det var intet Valg,“ skrev et Venstreblad, „men en Klappjagt, et Overfald, en fysisk og moralsk Voldførelse.“ Socialdemokraterne tabte et Antal Mandater, men deres Stemmetal gik vældigt frem. Leipzig mødte med en Tilvækst af 30,000, Hamborg Altona af 65,000 og Berlin endog med en Tilvækst af 93,000 socialdemokratiske Stemmer.

I Vinterens Løb fik jeg endnu Lejlighed til at skaffe mig Indblik i Retsvæsnet, idet jeg som Tilhører overværede en Del Retsmøder i Amtsretten, Landsretten og Rigsretten. I Tysklands Højesteret var jeg saaledes tilstede, da en Sag imod Redaktør *Jessen* i Flensborg, som endte med hans Domfældelse, var til Forhandling.

Kort før mit Opbrud fra Leipzig modtog jeg over mit Hjem i Sundeved følgende Brev:

Højstærede Hr. Hanssen! Maa jeg først forestille mig selv for Dem. Jeg ved ikke, om De kan huske en Sommerdag for snart fire Aar siden, da jeg var sammen med Dem hos Hr. Wolff i Gammelgab. De var den Gang en Del længere tilvenstre end jeg, nu er det maaske omvendt. Men vi staar vist i det hele i samme Lejr, og det er til Dels Grunden til, at jeg henvender mig til Dem.

Nu til mit Ærindel! Som De vel ved, foretog Studenter-samfundet i Fjor en særdeles vellykket Udflygt til Horsensengen, som i høj Grad tjente til at „forbrødre“ Bønder og Akademikere. En Ven af mig, cand. mag. *Ottosen* og jeg, der begge med det herhjemme at høre til den radikale Side forbinder stor Interesse for den sønderjydske Sag, har i nogen Tid gaaet og pønset paa, om vi ikke kunde faa en lignende Udflygt i Stand i Aar, og om det ikke kunde være særdeles frugtbringende for begge Parter, om Turen denne Gang kunde gaa til Sønderjylland. Sønderjyderne kunde have godt af at se, at vore Radikale

slet ikke er saa slemme endda, og Københavnerne kan trænge til langt mere end hidtil sket er, at bryde sig om Forholdene ovre hos Dem ogsaa for deres egen Skyld.“

Brevskriveren meddelte videre, at der forelaa en Indbydelse til Studentersamfundet fra Bønder i Randersegnen, men at Formanden *Herman Trier* havde udsat Svaret, indtil der forelaa nærmere Efterretninger fra Sønderjylland. Derefter udviklede han Planen for et Pinsebesøg paa Als og i Sundeved af højst 40 Studenter, som skulde indkvarteres hos Beboerne, samles til mindre Møder i Hjemmene, hvor de gensidig kunde faa udtalt, hvad der laa dem paa Sinde, og besøge de mindeværdige Steder. Til at faa et saadant Besøg ordnet begærede han min Bistand.

„Hvis De,“ sluttede Brevet, „nu synes, dette Forslag er tiltalende og muligt at udføre, vil De saa tale foreløbig bare med nogle faa derom, og vil De saa være saa god hurtigst muligt at svare mig, da Samfundet ikke godt ret mange Dage kan unnlade at svare Indbyderne fra Randers.

Om Deres Fader endnu kan huske mig, beder jeg Dem om at bringe ham en Hilsen. Hr. Wolff har jeg i 1885 flere Gange truffet i Flensborg. Jeg opholdt mig der i over et Fjerdingaar hos Redaktør Jessen.

Deres ærb.

H. V. Clausen

cand. mag.“

Jeg huskede godt den unge Student, der i 1883 med saa megen Iver havde forsvaret Estrups Politik, da vi en herlig Sommerdag tilfældigt mødtes hos Wolff i Gammelgab. Men særlig huskede jeg hans varme Interesse for Sønderjylland og hans indgaaende Kendskab til Forholdene i Angel, som han havde gennemvandret paa kryds og paa tværs. Hvor gerne jeg end vilde, kunde jeg imidlertid ikke paa dette Tidspunkt yde ham den begærede Haandsrækning. Jeg stod lige foran Opbrudet fra Leipzig,

men havde planlagt en Rejse gennem Tyskland med længere Ophold i Dresden og Berlin og et Besøg hos Slægtninge i Hannover, før jeg tog hjem.

Jeg meddelte H. V. Clausen dette med den Tilføjelse, at jeg gerne vilde medvirke til, at et saadant Besøg kunde finde Sted ad Aare, og at jeg med dette for Øje vilde op-søge ham, naar jeg til Maj kom til København for at fortsætte mine Studier der.

Da jeg i Efteraaret tog hjemmefra for i al Almindelighed at dygtiggøre mig til at tage virksom Del i Nationalitetskampen, vakte det megen Opmærksomhed. Min Fremtid hjemme var sikker og tryk, og nu brød jeg overtvært. Folk rystede paa Hovedet. Mange syntes det var Galmandsværk: Det var ikke let at stampe imod Brodden. Hvad kunde det vel føre til?

I et Brev fra den Tid skriver min Fader: „Forleden var vi i Selskab hos Paulsens. Pastor *Jessen* spurgte mig om, hvad Du i Grunden studerede til. Inden jeg kunde svare, fortsatte han: „Ved De hvad Herredsfogden siger, at Deres Søn studerer til?“ „Nej.“ „Til *Tugthuset*,“ sagde han og lo skadefro. Da jeg ikke lo med, skyndte han sig med beroligende at tilføje: „Ja, De forstaar jo nok, hvad han mener.“ „Jo, det forstaar jeg nok, svarede jeg kort.“

Nu var Foraaret kommen. Fri for al Eksamenslæsning havde jeg i Vinterens Løb søgt at samle Kundskaber, som jeg havde særlig Brug for, og jeg syntes selv, at jeg havde lært meget. Af Breve, som jeg har skrevet til nære Paa-rørende i de sidste Maaneder, jeg var i Leipzig, gengiver jeg følgende Uddrag:

„Mit Standpunkt i sønderjydske Politik fæstner sig i alle Maader. Til mine Venner paa Als, der sendte mig Krügers Billede som Julegave, har jeg nylig skrevet mit politiske Program. Jeg ser frejdig paa Sønderjyllands Fremtid og har min bestemte Mening om, hvorledes Forholdene vil udvikle sig. Men jeg vilde ønske, at jeg havde flere Kund-

skaber, bl. a., at jeg magtede Engelsk og Fransk ligesaa godt som Tysk.“

„Jeg har ændret mine Meninger om et og andet, faaet videre Syn og ruster mig til at optage en Gerning som politisk Fører i Sønderjylland. Jeg har, synes jeg, sammenlignet med andre baade Mod og Energi til at føre Kampen. Tysk har jeg endnu ikke lært at tale korrekt. Dertil har jeg været for meget sammen med mine norske Venner, tilsidst var jeg næsten daglig sammen med dem. Men det har bragt mig Udbytte paa anden Vis, thi de er betydelige Personligheder.“

„Der ligger ikke Guld paa den Vej, jeg nu er slaaet ind paa. Det er heller ikke for at tjene Penge, jeg gaar ad den. Vore Pengeforhold vil ikke blive glimrende, thi det at tjene Penge maa fra nu af være det underordnede for os! Anderledes kan det ikke være. Men vi maa alligevel søge at opnaa økonomisk Uafhængighed.“

„Vi maa se ud over Folket. Stundom bebrejder jeg mig selv, at jeg ikke deler mine Kæres Sorger og Glæder dybt nok, men altid, naar de er stærkt optaget deraf, føler mig fristet til at sige: „I bøjer ind, jeg maa videre køre!“ Lad os kæmpe for, hvad vi for Alvor tror, sprede Lys og Glæde, hvor vi kan og være enige om at hjælpe de Smaa i Samfundet.“

„Da Du var i S. og havde læst „Faustina Strozzi“, skrev vi meget sammen om Krigen, som vi ventede den Gang, og Du skrev: „Du med som Brenta og jeg som Faustina, det var herligt.“ Jeg har nu lige læst „Faustina Strozzi“ igen og saa mindedes jeg de Ord. Det er i Grunden herligst at leve i en Kamptid, helst om det saa ogsaa blev en Sejrens Tid. Jeg forstaar Henrik Ibsen, naar han siger: Højere end Friheden elsker jeg Kampen for Friheden. Stort er det at leve i Kamptider, men det er jo sørgeligt nok, at der ikke er en større Ildsjael i en. Hvad om vi i Sønderjylland havde haft en Ildsjael som Garibaldi til Fører!“

PA A STREJFTOG GENNEM TYSKLAND

Ved Semestrets Slutning brød jeg op fra Leipzig. Rejsen gik først til *Dresden*. Jeg saa mig om i Byen og Omegnen, besøgte dens righoldige Museer, og sad, som de fleste Nordboer, der gæster Dresden, en Tidlang hensunken i Andagt foran den Sixtinske Madonna.

Fra Dresden tog jeg sydpaa ned gennem saksisk Svejts, gjorde Ophold i Schandau og rejste derpaa videre over Grosser Winterberge ind i Bøhmen. Fra Nordbøhmen tog jeg direkte til Berlin, hvor den nyvalgte Rigsdag kort forinden var traadt sammen og bevægede Debatter efter min Mening var i Vente. Jeg vilde her under et kort Ophold søge at skaffe mig et Overblik over Stillingen i Parlamenterne og samtidig orientere mig med Hensyn til mit Studium i Berlin i Vinteren 1887—88.

Faa Timer efter at jeg var ankommen til Berlin, opsøgte jeg *Gustav Johannsen*, som modtog mig med aabne Arme. Vi satte os straks i Forbindelse med Landdagsmand *Hans Lassen*, og efter Aftale tilbragte vi derefter Aftenen sammen. De lige overstaede Valg gav Anledning til mange Betragtninger, og vi var snart inde i en livlig Drøftelse af den politiske Stilling i Nordslesvig.

Rigsdagsvalget i 1887 havde vist, at Bølgedalen var passeret. Ungdommen kunde nu, efter at have aftjent den preussiske Værnepligt, atter møde ved Valgurnen. For de Gamle, som faldt, var der nye overalt. Haderslev, Aabenraa og Sønderborg Amter mødte med den ikke ube-

tydelige Tilvækst af danske Stemmer, Flensborg By og Amt opviste kun et mindre Tab, Tønder Amt derimod et Tab af 1265 danske Stemmer, fordi de stedlige Førere, uden at sætte sig i Forbindelse med ledende Mænd i de andre Valgkredse, havde opfordret de danske Vælgere i fjerde Valgkreds til ikke at deltage i Valget! Stigningen i det danske Stemmetal gav sig derfor ikke Udslag i den officielle tyske Valgstatistik. Den konstaterede tværtimod, at det danske Stemmetal i Nordslesvig var gaaet ned fra 12,228 i 1884 til 11,179 i 1887. Dette Forhold paatalte jeg meget skarpt, idet jeg betegnede det som tvingende nødvendigt, at vi fik en fast politisk Organisation med en Partiledelse i Spidsen, som fremtidig forebyggede saadanne Fejlgreb.

Mine Ord faldt i god Jord. Det viste sig hurtigt, at de to Parlamentarikere længe havde følt Savnet af en Instans, som de kunde raadføre sig med i særlig kritiske Situationer. Hvad der før havde været af politisk Organisation i Nordslesvig, var for det meste bleven sprængt og splittet under Edskampen. Kassevæsnet var i den største Uorden. Skønt en tysk Rigsdagsmand hverken fik Diæter eller andet Vederlag for sit Arbejde, og Opholdet i Berlin var forbundet med betydelige Udgifter, maatte Gustav Johannsen nu paa andet Aar afholde disse Udgifter af sin egen Lomme. Dette var han ikke i Stand til i Længden, da hans politiske Virksomhed forlængst havde slugt hans Privatformue, og hans Indtægter var meget beskedne. Penge til politisk Agitation havde man ikke. For at faa Orden i disse Forhold, var det ligeledes nødvendigt at oprette en politisk Organisation.

Edskampen var nu ved at ebbe ud. Under Valgkampen havde der allerede lydt kraftige Samlingssignaler. Men i Landdagen var første Valgkreds endnu repræsenteret af en Protestmand, Gdr. *A. D. Hørluck*, Rurup, som fortsatte Halvfjerdsernes Taktik, vægrede sig ved at aflægge Forfatningseden og derfor ikke kunde indtage sit Sæde,

mens anden Valgkreds var repræsenteret af Gdr. *H. Lassen*, Lysabild, som allerede i den foregaaende Samling havde aflagt Eden og indtaget sit Sæde i Landdagen. Det var med Henblik paa Tyskernes hidsige Angreb paa de kulturelle Omraader tvingende nødvendigt at faa de splittede Rækker samlede og Enhedsfronten genoprettet. Dette vilde vi ligeledes lettest kunne opnaa ved at oprette en politisk Organisation, som omfattede alle danske Sønderjyder.

Idet jeg endvidere fremdrog de Erfaringer med Hensyn til Fordelene ved en politisk Organisation, som jeg havde indvundet under Septenatsvalgene, traadte jeg energisk i Skranken for Oprettelsen af en nordslesvigsk Vælgerforening. De to Parlamentarikere var i alt væsentligt enige med mig. Drøftelsen sluttede med, at vi hver især skulde undersøge, om der var Stemning hjemme i Nord-slesvig for Oprettelsen af en saadan Forening.

Dagen efter tog Gustav Johannsen mig med hen i Rigsdagen, som den Gang var anbragt i en gammel Bygning i Leipzigerstrasse, som laa paa den Plads, hvor det preussiske Herrehus nu har sin pragtfulde Parlamentsbygning. Han viste mig rundt, forestillede mig for en Del af sine parlamentariske Venner og førte mig op paa Tribunen. Forhandlingerne var ikke særlig interessante. De store Førere holdt sig i Baggrunden, og Bismarck var ikke mødt. Efter et kort Ophold førte han mig derfor atter ned i Forhallen, som Offentligheden ikke havde Adgang til. Her var det interessant.

Rigsdagsmændene kom og gik, samlede sig i Smaagrupper og drøftede Dagens Spørgsmaal. Naar de store Førere *Windhorst*, *Eugen Richter*, *Bebel* og andre viste sig, samlede der sig hurtigt en Gruppe Partifæller om dem. Jeg fandt en stille Krog, hvorfra jeg havde Lejlighed til at gøre mange interessante Iagttagelser.

Om Aftenen tog Gustav Johannsen mig med til det frisdede Partis Stambord, og her kom jeg en større Kreds

af betydelige Parlamentarikere nærmere ind paa Livet. De Frisindede og Socialdemokraterne, som havde understøttet hinanden under Septenatsvalgene og efter Slaget stod paa en venskabelig Fod, havde i Fællesskab sikret sig den øverste Sal i Restaurationen „Münchener Hofbräu“ i Leipzigerstrasse. I den var der anbragt to kæmpestore runde Egetræsborde i hver sin Ende af Salen, et for hver Fraktion og omkring dem nogle Smaaborde. Her samlede Partifællerne efter tysk Skik hver Aften for at „drikke deres Øl“ og drøfte Dagens Begivenheder. Ved Socialdemokraternes Bord præsiderede *August Bebel* omgivet af *W. Liebknecht, v. Vollmar, Auer* og andre af Partiets Spidser. Ved de Frisindedes Bord *Baumbach, Bamberger, Rickert, Munckel, Lenzmann, Hänel* og flere af den Tids liberale Førere. *Eugen Richter* lod sig hverken den Gang eller senere se ved Stambordet. Dertil havde han for travlt. Professorerne *Virchow* og *Th. Mommsen* kom nu og da. Indført og forestillet af *Gustav Johannsen* baade for Frisindede og Socialdemokrater, fik jeg Adgang til Salen i den Tid, jeg var i Berlin.

Bedst husker jeg fra disse Dage *Bebel*, som jeg havde læst og hørt saa meget om, men her mødte for første Gang. Jeg kom fra Leipzig, hvor han havde levet og arbejdet i sin kraftigste Manddomsalder, hvor han med flammende Begejstring havde forkyndt Arbejderne det nye Evangelium, hvor han var bleven forfulgt, fængslet, udvist, økonomisk ruineret, — en Martyr for sin Overbevisning. Og jeg havde under Valgkampens stormende Møder og i mangfoldige Samtaler med Byens Arbejdere haft rig Lejlighed til at erfare, med hvor uendelig Hengivenhed han blev omfattet, hvor forgudet han var af tyske Socialdemokrater. Her saa jeg ham nu foran Ølkruset ved det runde, blanktskurede Egetræsbord. Det svære sorte Haar faldt blødt ned over den af anstrængt Tænkning tidlig furede Pande. Øjnene funkledede med lidenskabelig Glød, naar han talte, og forskede mistænksomt undersøgende, naar hans

Blik mødte en ny Gæst. Det var forstaaeligt, thi han blev i de Dage fulgt af hemmelige Kriminalbetjente, hvor han stod og gik. Et bittert Drag om Munden gav Plads for et hjærtevindende Udtryk, naar han henvendte sig til sine Venner. Hans Tale var da tidt skæmtende og hans Latter klar og hjertelig. Forholdene føjede sig saadan, at jeg tyve Aar senere blev Bebels Kollega og — hvad jeg senere vil komme tilbage til — i Aarenes Løb fik Lejlighed til at føre mange Samtaler med ham. Men klarest staar han i Mindet for mig, som jeg saa ham i disse Dage med min Ungdoms skarpe Øjne.

Hvad jeg videre oplevede under dette Ophold i Berlin er nu udvisket, saaledes at det glider sammen med, hvad jeg oplevede Aaret efter. Men jeg var naturligvis ligeledes med Hans Lassen i Landdagen. Formiddagen anvendte jeg til Museumsbesøg. Det var første Gang, jeg var i Verdensbyen.

Efter en Uges Ophold i Rigshovedstaden rejste jeg videre til Hannover for at besøge nogle Slægtninge i *Celle*. Min Faders Kusine, *Anna Hanssen*, var som attenaarig Bondepige, sidst i Trediverne, uden Kendskab til det tyske Sprog, men dybt religiøst grebet vandret paa sin Fod fra Sundeved til „Rauhes Haus“ ved Hamborg, som *Wichern*, Grundlæggeren af tysk „Indre Mission“ nogle Aar forinden havde indrettet til en Opdragelsesanstalt for forsømte og forbryderiske Børn. Stærkt optaget af hans Barmhjertighedsarbejde, øvet i den kristne Næstekærlighedsaand, bad hun om at maatte faa Lov til at deltage i det, fik sin Bøn opfyldt og blev hans første kvindelige Elev.

Et Par Aar efter kom en ung Snedkersvend fra Skelle ved Broager, *H. Hansen*, i samme Ærinde til „Rauhes Haus“. Han havde, ligeledes kristelig vakt, fattet det Forsæt at opdrage de mange forsømte Børn, der løb rundt paa Teglværkerne ved Egernsund, søgte ned til Wichern for at blive uddannet til denne Gerning og blev ligeledes

antaget som en af hans første Elever. De to unge Nordslesvigere sluttede sig senere sammen.

I 1847 besluttede Dronning *Karoline* Amalie at oprette en Opdragelsesanstalt for forsømte Børn i Vonsild ved Kolding. Hun søgte Raad hos Wichern, som varmt anbefalede de to unge Nordslesvigere. Dronningen traadte i Forbindelse med dem, og de blev antaget til at indrette og forestaa Anstalten. I Efteraarets Løb blev alt nærmere aftalt. Men kort efter Nytaar døde Christian VIII. I Marts rejste *Karoline* Amalies Brødre Oprørsfanen. Hendes Indflydelse blev brudt. Planen maatte skrinlægges, og de to unge Opdragere stod dermed ledige paa Torvet.

Imidlertid havde den hannoverske Adel besluttet at oprette en Opdragelsesanstalt med „*Rauhes Haus*“ som Mønster. Bestyrelsen bad Wichern om at anvise en velegnet Forstander. Han henviste den til sine kære Elever fra Nordslesvig, og de blev derefter antaget til at forestaa Opdragelsesanstalten „*Lienerhaus*“ ved *Altencelle*. Saaledes kom det unge Forstanderpar til Hannover, hvor det hurtigt vandt Anerkendelse i vide Kredse. „*Lienerhaus*“ i *Altencelle* fik tidlig Ord for at være den bedst ledede Opdragelsesanstalt for vanartede Børn i hele Preussen. Særlig vanskelige Børn, som man ikke kunde styre i andre Opdragelsesanstalter, blev efter Myndighedernes Anordning fra Halvfjerdserne af sendt til „*Lienerhaus*“. Statistiken viste, at 70 pCt. af Børnene, som udgik herfra, blev skikkelige Mennesker. *Anna Hansen* var især en ideal Husmoder, som forstod at vinde Børnenes Kærlighed og Hengivenhed. Mange er Fortællingerne om hendes Selvpoffelse. Den kendte ingen Grænser, hvor det gjaldt hendes kære Plejebørns timelige og aandelige Vel.

Vore Slægtninge i Hannover havde stadig vedligeholdt Forbindelsen med mit Hjem. *Anna Hansen* stod til sin Død først i Firserne i livlig Korrespondance med min Fader, og en af Ægtefællerne besøgte hvert eller hvert andet Aar *Nørremølle*. Begge kunde de ikke være hjemme-

fra samtidig. Efter hendes Død vedblev hendes Mand og Børn at staa i Forbindelse med os. Det var ham, jeg nu efter særlig Indbydelse vilde gæste.

De modtog mig meget hjerteligt. Opdragelsesanstalten var inddelt i 6 Hjem, 3 for Drengene og 3 for Piger, som hvert især havde sin egen Bygning. Husene laa spredt ud over en stor Have, som Forstanderen selv havde anlagt. I hvert Hjem var der normalt 20 Børn. For Drengenes Vedkommende forestod en „Broder“, for Pigernes en „Søster“ Hjemmet, ikke blot Husholdningen, men efter Forstanderens Anvisning og under hans Tilsyn i det hele Børnenes Opdragelse. De var altid sammen med Børnene, ledede Arbejdet, gav dem den foreskrevne Undervisning, deltog i deres Maaltider og sov sammen med dem i en fælles Sovesal.

Forstanderen *H. Hansen* var en mærkelig Mand. Med tysk „Indre Mission“ hyldede han Grundsætningen: Vis mig Din Tro af Dine Gerninger. Kristendommen var for ham fremfor alt from Lydighed overfor Næstekærlighedens store Bud: Du skal elske Din Næste som Dig selv. Derfor var han opofrende til det yderste overfor Samfundets Stedbørn, altid rede til at tilgive, altid ængstelig for at dømme, iøvrigt det modsatte af et religiøst Hængehoved, tværtimod en udpræget Repræsentant for „den glade Kristendom“. Som Opdrager nød han grundfæstet Anseelse. Indenfor „Rauhes Haus“ Broderskab, som omfattede ca. 600 Brødre, var han Senior. Gennem den ydre Fernis, som det lange Ophold i Tyskland havde afsat paa ham, brød i Samtaler med mig hans oprindelige Natur hurtigt igennem. Han havde Sundevedboens mig saa velbekendte Lethed til Smil og til Taarer, hans praktiske Sans og sprudlende Lune og var en ypperlig Fortæller, fuld af Historier, altid underholdende, tidt munter og morsom.

Da jeg havde været hos ham i et Par Timer, blev han kaldt ud for at modtage en lige ankommen Dreng. Jeg gik med ham ud. Der stod to haandfaste Karle med en 12—13

Aars Knægt i et Reb, som var bundet forsvarligt om begge hans Haandlede. Hver havde fat i sin Ende af det. De kom fra en Opdragelsesanstalt i Sachsen, hvor man ikke havde kunnet styre Drengen. Gang efter Gang var han undvejet. De fortalte i Munden paa hinanden, hvilket Besvær de havde haft med at faa ham bragt til „Lienerhaus“. Tre Gange var han rømt undervejs. Det havde taget flere Dage at faa ham indfanget igen. Til sidst havde de ikke vidst bedre Raad end at tøjre ham forsvarligt. Nu var de glade over, at de omsider var kommen til Vejsende.

Drengen hørte skulende paa deres Anklager. Forstanderen tog imod ham og bød Karlene indenfor. Derpaa løste han Rebet om Drengens Haandlede, gav ham venligt Haanden og sagde: „Hvad Du har gjort hidtid, min Dreng, gælder ikke her. Vi regner kun med, hvordan man opfører sig hos os. Men jeg maa jo sørge for, at Du ikke løber bort.“ Derpaa tog han sin Lommekniv og skar sindigt hans Seleknapper af, saa han var nødt til at holde Bukserne fast med begge Hænder. Drengen saa baade betuttet og flov ud. Han var dermed paa en nem Maade bleven hindret i at stikke af. Forstanderen kaldte paa en større Dreng, som gravede i Haven. „Her er kommen en ny Kammerat,“ sagde han, „som endnu ikke ved, hvor godt mine Drengene har det. Indtil han lærer det, maa vi passe paa, at han ikke løber sin Vej. Nu skal Du indtil videre tage Dig af ham. Du er ansvarlig for, at han ikke kniber ud.“

Da de to Drengene var gaaet, sagde Hansen til mig: „Den store Dreng har i den senere Tid opført sig godt. Til Belønning har han nu faaet sit første Tillidshverv. Lagde Du ikke Mærke til, hvor det hævede ham i hans Selvgøttelse? Det er et vigtigt Led i Opdragelsen.“ Dette lille Træk viste mig bedre end lange Udviklinger, hvor praktisk han tog paa sin Opdragergerning.

Da vi om Aftenen sad i fortrolig Samtale i hans Stue, talte han først meget bevæget om sin afdøde Hustru og

det uerstattelige Tab hendes Bortgang havde været for Opdragelsesanstalten. „Da Sørgeaaret var omme,“ fortalte han videre, „anmodede Bestyrelsen mig om at skaffe „Lienerhaus“ en ny Husmoder. Jeg var nærmest forfærdet. Enhver Tanke om at indgaa et nyt Ægteskab laa mig fjern, og jeg afviste derfor indigneret Anmodningen. Men noget efter kom Bestyrelsen igen og sagde: Opdragelsesanstalten maa have en Husmoder. Vi giver saare nødig Slip paa Dem, men enten maa De skaffe „Lienerhaus“ en velegnet Husmoder eller træde tilbage som Forstander.

Dette var frygteligt. Hvad skulde jeg gøre? Jeg syntes ikke, jeg kunde opgive en Gerning, som jeg fra Ungdommen af havde omfattet med den største Kærlighed, og som efter min Hustrus Død havde været mit et og alt. Jeg bad Vorherre om at lede min Fod og besluttede efter tunge Sjælekampe at gøre et Forsøg. Men hvor i Alverden skulde jeg, som havde naaet Støvets Aar og ikke var nogen Adonis, finde en velegnet Husmoder til „Lienerhaus“! Bestyrelsen anviste mig forskellige Damer. Jeg rejste hid og did, men der var altid noget i Vejen. Ingen af de Damer, Bestyrelsen anbefalede, kunde efter min Mening fylde Pladsen. En Dag fik jeg Brev fra Provst Valentiner i Haderslev, der skrev, at der var en Personage i hans Menighed, som vilde være velskikket til at afhjælpe min Nød. Jeg rejste til Haderslev og aflagde Damen et Besøg. Men da hun rakte mig Haanden, saa jeg, at hendes Negle havde sorte Rande. Det var nok til at skræmme mig. „Du er ikke proper nok til at være Husmoder i „Lienerhaus“,“ sagde jeg til mig selv, afskedigede mig kort og rejste forknyt hjem, overbevist om, at jeg alligevel vilde blive nødt til at træde tilbage som Forstander.

Et Par Dage efter fik jeg Brev fra en Ven i Mecklenburg, som skrev, at der paa et Gods, hvor han stundom kom, var en Frøken v. Basewitz, der var i Besiddelse af alle de Egenskaber, jeg med Billighed kunde kræve af en Husmoder, og lejlighedsvis havde vist megen Interesse

for en Gerning af den Art. En adelig Dame! „Naa, i Guds Navn, saa gør jeg et sidste Forsøg,“ sagde jeg til mig selv.

Dagen efter, en Lørdag ved Midsommerstid, tog jeg til Schwerin, hvor jeg overnattede. Søndag Morgen skulde jeg videre med en Sidebane ud til en lille Landstation. Jeg kom for tidlig hen paa Banegaarden. Det var varmt, og jeg trak derfor min Overfrakke af. Pludselig meldte Toget Afgang. Jeg løb ud og glemte i Skyndingen min Overfrakke. Den kunde jeg undvære, thi det var straalende Solskin. Men i Overfrakken var Brevet fra Mecklenburg, og jeg havde helt glemt Damens og Godsets Navn! Jeg huskede blot, at hendes Navn endte paa „—itz“ og Godsets paa „ow“, men det hjalp mig ikke stort, thi der er mange „itz“er og „ow“er i Mecklenburg. Opgive Rejsen kunde jeg ikke, da jeg havde meldt min Ankomst. Gode Raad var derfor dyre.

I Kupeen sad jeg lige overfor en yngre Herre, som lod til at være stedkendt. Da vi havde vekslet nogle Bemærkninger om Egnen, udbrød jeg pludselig: „Hør, min Herre, De kan vel ikke sige mig, hvor jeg skal hen?“ Han saa forbavset paa mig, Ansigtet var et stort Spørgsmaalstegn. Saa fortalte jeg ham, hvordan det var gaaet mig med min Overfrakke og Brevmappe, og at jeg dermed havde mistet Adressen paa en Dame, som jeg var bleven anmodet om at aflægge et Besøg. Jeg vidste kun, at det var en ældre Frøken, hvis Navn endte paa „—itz“ og at hun opholdt sig paa et Gods, som endte paa „—ow“. Han lo af mig, men sagde derpaa til min Glæde: „De er alligevel her kommen til den rigtige. Jeg er Kredsekretær og velkendt paa Godserne. Den Dame, De vil besøge, er uden Tvivl Frøken v. Basewitz paa Warnow. *Basewitz*, udbrød jeg glad overrasket, ja, det er Navnet. Nu huskede jeg ogsaa Godset. Vi blev hurtigt gode Venner. Han vidste kun godt at fortælle om Frøkenen og gav mig mange nyttige Oplysninger.

Fra Stationen var der en halv Mils Vej ud til Godset.

Det var det herligste Sommervejr, Kirkeklokkerne ringede ud over Landet. Solen straaledede fra en skyfri Himmel. De svære Hvedemarker bølgede for en let Brise, og Lærkerne sang deres glade Triller over mit Hoved. Jeg syntes, at Vorherre jævnedede Vejen for mig, og jeg havde ikke længe været saa vel tilmode.

Ved Indgangen til Godset blev jeg modtaget af et Par store Hunde, men de var meget fredelig stemt. Jeg gik ind og bankede paa den nærmeste Dør. Da ingen svarede, aabnedede jeg Døren. I det samme traadte en ældre Dame med en Bakke fuld af Porcellæn ind af den modsatte Dør. „Undskyld,“ sagde jeg, „mit Navn er Hansen —“ Længere kom jeg ikke. Damen udstødte et Skrig, tabte Bakken, saa Porcellænet knustes og styrtede ud. Det var Frøkenen, forstod jeg. Der kom en Pige og samlede Skaarene op. Lidt efter kom Fruen. Jeg forestillede mig, sagde at jeg var paa en Fodvandring i Mecklenburg, og bad om et Glas Mælk og Lov til at hvile mig lidt. — Fruen modtog mig meget venligt. Kredssekretæren havde orienteret mig, og vi kom hurtigt i Samtale. Manden var falden i 1870. — Hun sad nu barnløs tilbage som Enke paa et forgældet Gods og klagede sin Nød. Jeg trøstede hende. Det var snart Middag. Hun indbød mig til at blive og spise med dem. Jeg tog med Tak imod Indbydelsen, idet jeg tænkte, saa faar jeg nok Lejlighed til at tale med Frøkenen. Vi gik ind i Spisestuen. Der stod hun med nedslagne Øjne. Fruen forestillede: Hr. Hansen fra Altencelle — Frøken v. Basewitz! Saa gik vi til Bords. Frøkenen sad lige overfor mig, men sagde ikke et Ord og saa kun op fra sin Tallerken, naar Maden blev budt rundt. Fruen var derimod meget underholdende. Da Inspektøren, som ogsaa sad til Bords, talte om de gode Høstudsigter, spurgte Fruen, om jeg ikke efter en lille Middagshvile havde Lyst til at gaa en Tur ud over Markerne med Inspektøren. Jeg takkede, idet jeg tænkte: Kommer Tid, kommer Raad!

Da vi kom tilbage fra Marken, var Kaffeboardet dækket.

Frøkenen skænkede Kaffen. „Før De gaar videre,“ sagde Fruen, „bør De dog endnu se vor Have. Frk. v. Basewitz vil De være saa venlig at vise Hr. Hansen den, naar vi har drukket Kaffe.“ Frøkenen nikkede og rødmede dybt. Aha! tænkte jeg: Nu kan hun ikke undslippe Dig!

Vi gik ned i den skyggefulde Have. Da vi var kommen udenfor Synsvidde sagde jeg: „Kære Frøken, De ved, i hvad Ærinde, jeg er kommen. Alt hvad jeg har hørt om Dem er godt. Jeg har faaet Tro og Tillid til, at De kan fylde Pladsen som Husmoder i „Lienerhaus“. Det staar mig klart, at jeg i min Alder ikke kan have andet tillokkende for Dem, end at jeg kan tilbyde Dem en stor og velsignelsesrig Gerning. Af hvad Art den er, ved De. De har nu set mig og faaet et personligt Indtryk af mig. Jeg ønsker ikke, at De skal svare mig i Dag. Overvej roligt Sagen og giv mig saa Deres Svar om otte Dage. Bliver det et Ja, vil jeg blive glad. Bliver det et Nej, træder jeg tilbage som Forstander for „Lienerhaus“.

Hun saa op paa mig med et taarefyldt Blik, trykkede stille min Haand og hviskede, at jeg skulde faa skriftligt Svar. Saa gik vi atter ind. Lidt efter tog jeg Afsked med Fruen og Frøkenen og gik glad og fornøjet tilbage til Stationen, hvor jeg endnu naaede sidste Tog. Inden Ugen var omme havde jeg Frøken v. Basewitz's Ja. Kort efter blev vi gift, og ingen af os har fortrudt det.“ Da han var naaet saa vidt i sin Fortælling, kom Fruen ind ad Døren. I det samme rev han sin sorte Kalot af Hovedet og kastede den efter hende, idet han med en rungende Latter udbød: „Nu har jeg fortalt Hans Peter hele min Frierhistorie!“ Heldigvis bar hun ikke en Bakke med Porcellæn, men en lille toaarig Datter, som hun holdt godt fast paa, da hun denne Gang styrtede ud af Døren.

Jeg tilbragte endnu en 5—6 Dage hos mine Slægtninge og havde bl. a. ogsaa Lejlighed til at faa Indblik i den frikirkelige Bevægelse i Hannover. Senere har jeg endnu besøgt dem et Par Gange. Af Hansens Børn af første

Ægteskab var en Søn Præst i Hannover, en Datter, gift i Indien med en Missionær fra Nordslesvig døde i en tidlig Alder, en anden Datter med hvem jeg senere stod i Brevveksling til hendes Død, var Forstanderinde for et af den bekendte Pastor *v. Bodelswingh* oprettet „Hjem for faldne Kvinder“ i Westfalen. Pastor *v. Bodelswingh*, som i en Aarrække var min Kollega i den preussiske Landdag, bragte mig ofte en Hilsen fra hende og omtalte hende altid overordentlig anerkendende. Hun havde arvet sin Moders bedste Egenskaber. Hendes Søn, hun var tidlig bleven Enke efter en Orgelbygger, blev som haardt saaret preussisk Reserveofficer under Krigen tilfældigt sendt til Aabenraa og kom da meget hos os.

Fra Hannover rejste jeg til Slesvig, var atter ude ved Dannevirke og krydsede derefter op gennem de vestligste Sogne af Angel for at uddybe mit Kendskab til Forholdene og skaffe mig et bedre Overblik over vor Stilling i Mellemslesvig. Den var, fandt jeg, desværre ret trøstesløs. Men jeg vilde se den, som den var, for senere at bygge min Politik paa Virkelighedens Grund.

Jeg kom hjem i den stille Uge men fik ikke Tid til at holde Paaskeferie hjemme. Inden jeg forlod Leipzig havde jeg lovet at tale forskellige Steder i Nordslesvig, før jeg atter tog hjemmefra. Af gamle Optegnelser ser jeg, at jeg i Paasketiden har holdt Foredrag i Vojens, Skodborg, København, Rødding og Nordborg, foretaget en Rejse gennem Slogsherred til Tønder for at faa bedre Overblik over Stillingen i disse vanskelige Egne og gæstet *J. P. Junggreen* i Aabenraa og *Gustav Johannsen* i Flensborg for at drøfte Stillingen med dem. Efter Paaske tog jeg endnu en Gang til Als for at træffe Aftale med mine Venner om et Besøg paa Samsø af Unge fra Als og Sundevad, som jeg havde lovet Pastor Bech i Tranebjerg at faa i Stand. I Tilslutning dertil foretog jeg sammen med min Ven Nis Nissen en Fodtur gennem Als.

I KØBENHAVN

Sidst i April 1887 rejste jeg til København for at fortsætte mine Studier. Jeg vilde høre Forelæsninger paa Universitetet, arbejde paa de store Bibliotheker og tage Privatundervisning i Fransk. Paa Bibliothekerne vilde jeg især søge at skaffe mig et klarere Overblik over Sønderjyllands Historie fra 1850 —, særlig fra 1864—78.

Den 1. Maj hørte jeg den første Forelæsning paa Universitetet, hvor Professor *Edv. Holm* talte om den nyere Historie. Det berørte mig behageligt, at han i Modsætning til Professor Maurenbrecher i Leipzig og i det hele de tyske Professorer holdt frit Foredrag. Jeg følte mig i det hele tiltalt af ham og var hans opmærksomme Tilhører, saalænge jeg var i København. Iøvrigt anvendte jeg de faa Uger, der endnu skilte os fra Sommerferien, til i al Almindelighed at orientere mig paa Universitetet.

Min meste Til tilbragte jeg paa det kgl. Bibliothek, hvor jeg blev modtaget med overstrømmende Velvilje af Bibliothekar *A. C. Larsen*. Under et Besøg paa Nørremølle Sommeren 1886, som jeg før har omtalt, havde han fattet megen Interesse for mig. Vi havde senere vekslet et Par Breve. Nu blev han min kyndige og altid tjenstvillige Raadgiver og Vejleder under mine Studier paa Bibliotheket. Og det var ham tillige magtpaaliggende at bringe mig i personlig Forbindelse med Mænd, hvis Bekendtskab han mente, jeg kunde have Gavn og Glæde af.

A. C. Larsen indtog en Særstilling. Oprindelig stærkt paavirket af Søren Kierkegaard var han efterhaanden som Theolog under Forfatternavnet „*Theodorus*“ bleven den

kirkelige Liberalismes betydeligste Talsmand i Danmark. Skønt udpræget frisindet ogsaa i politisk Henseende stod han udenfor de politiske Partier. Efter at have taget livlig Del i de stærke Brydninger indenfor Studenterverdenen, der førte til Studentersamfundets Oprettelse, indtog han ogsaa her et Særstandpunkt som Formand for en lille akademisk Sammenslutning, der kaldte sig „academicum quartum“. Men han vedligeholdt venlige Forbindelser til alle Sider.

Paa Biblioteket kom han næsten daglig hen til mig for at spørge, om han ikke kunde hjælpe mig med et eller andet. Det var ham aabenbart meget om at gøre, at jeg kunde faa saa rigt Udbytte af min Læsning som muligt. Dette kom mig i høj Grad tilgode. Jeg føler mig derfor endnu den Dag i Dag i Taknemmelighedsgæld til ham.

Jeg begyndte med at optage en Fortegnelse over alt, hvad det kgl. Bibliothek havde af Literatur om Sønderjylland i Tiden fra 1864—88. Det var desværre ikke meget. Jeg opdagede til min pinlige Overtaskelse, at der savnedes paafaldende meget. Der fandtes saaledes ikke et eneste komplet sønderjydske Blad fra dette Tidsrum. Alt, hvad Bibliotheket havde af Aviser fra Hertugdømmerne, var fragmentarisk. Man havde tilsyneladende ikke lagt Vægt paa at erhverve til Bibliotheket, hvad der, efter at Afleveringspligten for Hertugdømmernes Vedkommende i 1864 var ophørt, af Bidrag til Sønderjyllands Historie var bleven trykt syd for Grænsen. Jeg havde ventet at finde samtlige danske og de vigtigste slesvig-holstenske Aviser, men alt, hvad der den Gang fandtes i Bibliotheket af Dagblads- og Tidsskriftliteratur fra Hertugdømmerne, var nogle enkelte spredte Aargange, tilsyneladende tilfældigt hvirvlede sammen. Dette var en Skuffelse, men hvad der var trykt i Danmark var selvfølgelig komplet, og jeg havde desuagtet fuldt op at gøre i den Tid, jeg var i København. Paa Bibliotheket fornyede jeg en af de første Dage Bekendtskabet med Skoleinspektør *P. Lawridsen*, som hørte

til Læsesalens Stamgæster. Saavidt jeg husker, arbejdede han den Gang paa Bogen om „Kartografen Johannes Meier“. Født og opvokset i Sønderjylland var han i Tyveaarsalderen udvandret for at undgaa den preussiske Militærtjeneste. Men hans Hjerte hængte stadig ved Hjemstavnene. Efter særlig Indbydelse besøgte jeg ham nogle Dage senere i hans Hjem, hvor jeg derefter hyppig var Gæst. Han havde paa tidligere Rejser faaet et trist Indtryk af vor Stilling i den østlige Del af Mellemslesvig. Efter hans Forslag foretog vi, som før omtalt, i Sommerferien en Fodtur fra Vejen Station ned over Vestslesvig til Tønder og videre sydpaa over Læk til Flensborg for at udforske Stillingen i den vestlige Del af Mellemslesvig. Indtrykkene var ogsaa her triste. Vi stod overfor en langsomt fremadskridende Forvitring af den danske Nationalitet. P. Lauridsen saa paa dette Tidspunkt meget mørkt paa Sønderjyllands Fremtid. Nordpaa var en Generation, som nu stod i sin kraftigste Manddomsalder, landflygtig. Herved 60,000 danske Sønderjyder var udvandrede. Paa nogle Egne var der kun Oldinge og Drengene tilbage. Erstatning ved Indvandring nordfra var udelukket. Tyskerne havde skudt en stærk Slaa for Døren. Stemmetallene var siden 1867 gaaet tilbage fra Valg til Valg. Fortyskningen var sat i System og fremmedes baade med List og med Vold. Sydpaa ned imod Sproggrænsen skred Fortyskningen langsomt men sikkert fremad. „De Danske er her døde,“ sagde man atter og atter til os paa denne Fodtur. Naar jeg desuagtet hævdede, at Bølgedalen var passeret, og at der snart vilde spores Fremgang for den danske Sag over hele Nordslesvig, sagde han til at begynde med, at jeg var en uforbederlig Optimist. Men ved under vore daglige Samtaler paa disse Vandringer at paavise, hvorledes Kulturstrømmen nu gik sydpaa samtidig med, at en ny Slægt stod rede til at rykke frem og føre Kampen videre, fik jeg Held til at genrejse hans Mod og indgyde ham større Fortrøstning til Fremtiden.

Oprindelig mest optaget af geografiske Studier (Jens Munks Levned. Vitus Bering og de russiske Opdagelsesrejser) samlede P. Lauridsen sig fra Halvfemserne af mere og mere om Studiet af Sønderjyllands nyere Historie. Det bindstærke Værk „Da Sønderjylland vaagnede“ staar som et værdigt Minde om hans Samlerflid og varme Kærlighed til den jævne sønderjydske Borger og Bonde.

Efter en Menneskealders Studier i Arkiverne og paa Rejser var han nøje kendt med vor nationale Stilling i Mellemslesvig, da vor nye Grænse skulde sættes. Hans Standpunkt var derfor fra første Færd af klart og fast, og ikke senere Svingninger undergivet. Det var mig personlig en stor Tilfredsstillelse, at denne kyndige Forsker i Brydningstiderne efter Tysklands Sammenbrud stod trofast ved min Side, fast overbevist om, at Grænsen burde drages, hvor den blev sat.

I Læsesalen forestillede A. C. Larsen mig for Historikeren *Dr. Alexander Thorsøe*, som ligeledes hørte til dens Stamgæster. Af hans historiske Værker havde jeg læst „Danmarks Hædersdage“, „Den danske Stats Historie fra 1814—48“ og 1. Del af det afsluttende Værk „Kong Frederik VII' Regering“. Han var nu ved at lægge sidste Haand paa 2. Del af dette Værk. Da A. C. Larsen fortalte ham, at jeg studerede Sønderjyllands nyere Historie, blev han tilsyneladende overrasket. Nervøs og forlegen sagde han til mig, at han gerne vilde have Lejlighed til at tale fortroligt med mig om Sønderjyllands Historie mellem Krigene, som han havde sysselsat sig særlig indgaaende med i de senere Aar. Vi aftalte en Sammenkomst, og han meddelte mig da, at der i Rigsarkivet laa betydelige Samlinger af Akter vedrørende det danske Styre i Mellemslesvig, særlig Angel, mellem Krigene, som han imidlertid af Ængstelse for at levere Tyskerne Vaaben under Nationalitetskampen, ikke havde benyttet til sin Fremstilling af Kong Frederik VII' Regering. Der var, sagde han, for ham ingen Tvivl om, at der fra dansk Side var sket be-

klagelige Fejlgreb. Men han fandt, at det var for tidligt at drage dem frem for Offentligheden. Derimod havde han, da han hørte, at jeg ogsaa studerede dette Tidsrums Historie, følt Trang til at fastslaa overfor mig, at naar han ikke fuldt ud havde benyttet dette Materiale, var det ingenlunde af Mangel paa Kendskab til det. Jeg svarede, at det ogsaa efter min Mening var for tidligt at fremlægge hele dette Stof for Offentligheden. Paa den anden Side maatte man selvfølgelig vogte sig for at *godkende* vor Politik i Mellemslesvig mellem Krigene. Efter min Mening havde Rigsarkivar A. D. Jørgensen her truffet det rigtige, naar han i sit Foredrag om „Den danske Rege- rings Politik overfor Slesvig i Kong Frederik VII' Tid“ (offentliggjort i „Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger“) ikke havde lagt Skjul paa, at der efter Trearskrigen i Sønderjylland var ansat unge uheldige Embedsmænd, „som ved deres Optræden saarede Befolkningens Retfærdighedsfølelse“ og indført en Sprogordning, som „var et Overgreb imod Befolkningen og en politisk Uklogskab“. Thorsøe foretrak en mere farveløs Behandling af Emnet. Jeg havde senere i Aarets Løb ofte Lejlighed til at udveksle Meningen med ham om Sønderjyllands Historie fra 1850—64. Skønt meget nervøs og overanstrengt indlod han sig altid gerne i Samtaler med mig, og jeg mindes vedvarende med Tak den Velvilje, han viste mig.

Jeg havde fra Leipzig skrevet til Magister *H. V. Clausen*, at jeg vilde sætte mig i Forbindelse med ham, naar jeg kom til København. Efter at jeg havde meldt ham min Ankomst, traf vi Aftale om, at jeg skulde besøge ham en Søndag Morgen midt i Maj. Da jeg kom til ham paa den fastsatte Tid, bad han mig om at gaa med hen til en af hans Venner, Kandidat *Johan Ottosen*, som ligeledes stærkt interesseret i den sønderjydske Sag, ønskede at deltage i vore Raadslagninger. Vi gik til Gammeltorv, hvor Johan Ottosen den Gang boede. Han modtog os med Udraabet: Det er Løvspringstid og et herligt Sommervejr.

Det bliver for trangt herinde. Lad os tage ud i Skoven og drøfte Sagen der! Vi bifaldt hans Forslag og blev hurtigt enige med ham om at tage ud til Skovene ved Lyngby. Her tilbragte vi saa hele Dagen, drev om Formiddagen rundt ved Hulsøen, spiste Middag i Lyngby Kro, og foretog om Eftermiddagen lange Vandringer ved Furesøen, ivrigt optaget af at drøfte den nationale Stilling i Sønderjylland og at planlægge et omfattende Arbejde til Danskhedens Værn og Pleje. Det blev en for os alle tre uforglemmelig Dag.

Da jeg i 1906 kom paa fri Fod efter at have afsonet en længere Fængselsstraf for Fornærmelse imod den preussiske Embedsstand i Centralfængslet i Neumünster, modtog jeg et meget venligt Brev fra H. V. Clausen, hvori han skrev: „Det ligger nær for mig at mindes den første Gang, vi saa hinanden, vist kun 20 Aar gamle hos Wolff i Gammelgab. Det ligger ogsaa nær at mane Billedet frem af vort Samvær, da Du kom herover til København, og mest mindes jeg en dejlig Foraarsdag ved Hulsøen med lyse Bøge og mørke Graner, da vi to og en tredje lagde vore Planer ud i Fremtiden; den tredje, Ottosen er nu borte. Døden maner os stedse, men Tanken derom giver os ogsaa en Tilskyndelse til at leve Livet saa rigt, fyldigt og nyttigt som muligt, nyttigt og glædeligt for dem, der staar os nær, nyttigt og glædeligt ogsaa for det Samfund vi lever i og de gode Ideer, vi tjener efter Evne.“

Hvad var det saa for Planer, vi tre lagde paa denne minderige Dag? Ja de var mange. Men det lykkedes os at virkeliggøre de fleste af dem i Løbet af forholdsvis kort Tid. Vi aftalte for det første, at der, for at føre den sønderjydske Sag stærkere frem indenfor Kredse, som hidtil havde staaet den fjernere, i Tilknytning til Studenter-samfundet skulde oprettes en sønderjydsk Forening. Denne Forening skulde tillige indsamle Pengemidler til kulturelt Arbejde i Sønderjylland. Paa Foreningens Program satte vi foreløbig: Oprettelse af Læsekredse i Sønderjylland, Udsendelse af upolitiske Korrespondancer fra Hovedsta-

den til den sønderjydske Presse, Ordning af Rejser for unge Studenter til Sønderjylland og af unge Sønderjyder til København, H. V. Clausen vilde paatage sig Udgivelsen af et Sprogkort og af en Rejsehaandbog for Sønderjylland, Johan Ottosen vilde søge at faa den sønderjydske Sag stærkere frem i Venstres Provinspresse, endvidere vilde han sammen med mig, efter nærmere Aftale med Redaktør Galschiøt, skrive en Række Biografier af fremtrædende Sønderjyder til „Illustreret Tidende“. Jeg maatte love at holde et Foredrag om den nationale Stilling i Sønderjylland i Studentersamfundet og endvidere at skrive en Piece om Nationalitetskampen i Sønderjylland efter 1864 til Udsendelse blandt Studentersamfundets Smaaskrifter. Og mange andre Planer blev drøftet. Ideerne myldrede frem, men der var kun faa Uger til Sommerferien begyndte. Foreløbig vilde vi derfor nøjes med at forberede Sagen. Hovedslaget skulde først slaas efter Sommerferien.

I de følgende Tider kom jeg meget sammen med Johan Ottosen og H. V. Clausen, og vi blev snart Venner. Begge hentede de senere deres Hustruer i Sønderjylland fra Hjem, som stod mig nær. Johan Ottosen blev gift med Rigsdagsmand Gustav Johannsens Datter, H. V. Clausen med Landdagsmand Julius Niensens Datter. Dermed blev de begge knyttet endnu fastere til Sønderjylland.

Siden hin straalende, minderige Majdag, da vi unge og begejstrede vandrede i Skovene ved Lyngby og lagde Planer for Fremtiden, er der nu gaaet over 40 Aar. Johan Ottosen blev desværre kaldt altfor tidlig bort. Hans Navn er varigt knyttet til den stemningsrige Sang: „Det haver saa nyligen regnet“. Vi stod i nær Forbindelse med hinanden, saalænge han levede. Med H. V. Clausen har jeg i disse fyrre Aar staaet i fortroligt Samarbejde. Mangt og meget har vi i Fællesskab sat i Værk, og vi har haft den Glæde at se rige Frugter af vort Arbejde. Sammen har vi ogsaa døjet Haan og Spot og været udsat for onde Ord, krænkende Sigtelser og haarde Domme, da vor nye Grænse skulde sættes. Men den blev takket være Folkenes

Selvbestemmelsesret sat, hvor vi efter aarelange, samvittighedsfulde Undersøgelser med Fædrelandets Tarv for Øje hævdede, at den burde sættes. Og mange, som den Gang holdt paa Dannevirke-Ejdergrænsen har senere indset, at den kun vilde have bragt Ulykker over Danmark.

Nogle Uger før jeg kom til København, havde *N. Neergaard*, som den Gang var Udgiver af „Tilskueren“, opfordret A. C. Larsen til at skrive en Artikel om sine Indtryk fra Sønderjylland. A. C. Larsen svarede, at han hellere skulde opfordre mig til at skrive om Stillingen i Nordslesvig og gav ham min Adresse. Et Par Dage efter at jeg var ankommen til København, fik jeg over Nørremølle Brev fra Neergaard, som opfordrede mig til at skrive en Artikel til „Tilskueren“ om sønderjydske Forhold og de unge Sønderjydere Syn paa Fremtiden og dens Opgaver“. Jeg havde Betænkeligheder ved at paatage mig Arbejdet, da min Tid i Forvejen var meget optaget, og „Tilskueren“, som en af mine Askov-Kammerater sagde, var „fint Papir“. Men der tilbød sig her en Lejlighed til at føre den sønderjydske Sag frem for en ny Læsekreds, som ikke maatte gaa ubenyttet hen. Jeg satte derfor mine Betænkeligheder til Side og skrev en længere Afhandling om „De nationale Forhold i Sønderjylland“ som blev offentliggjort i „Tilskueren“s Juni-Juli Hefte 1887. Jeg paaviste Tabene, som Udvandringen havde paaført os, gjorde derefter Rede for Edskampen, Sprogundertrykkelsen, Politiregimentet, de økonomiske Forhold og det danske kulturelle Arbejde. „Vor nationale Kamp“, skrev jeg „er hidtil bleven forment af Troen paa en snarlig Genforening med Danmark, men dersom vi ikke skal kvæles i det tyske Favntag, saa maa Kampen fremtidig have et andet Grundlag, og det vil den faa. Vi unge venter ikke Genforeningens Dag i den nærmeste Fremtid men forbereder os paa at føre en langvarig Nationalitetskamp. Og Grundlaget for den vil blive Bevidstheden om, at den gælder Eksistensen.“

Afhandlingen vakte Opmærksomhed. En Del Blade, deriblandt „Dannevirke“, bragte Uddrag af den og optog enkelte Afsnit til Drøftelse. Neergaard takkede mig for „den instruktive Afhandling“ og indbød mig til at tilbringe en Aften hos ham. Jeg modtog med Tak Indbydelsen. Foruden mig var ogsaa Johan Ottosen indbudt. Vi drøftede først Stillingen i Sønderjylland. Derfra gled Talen ind paa dansk Indenrigspolitik. Til Johan Ottosens store Forbavselse tog Neergaard, som havde været Medstifter af Studentersamfundet og vedvarende hørte til dets Spidser, i Aftenens Løb bestemt Afstand fra Hørups Politik. Der var for ham, sagde han, ikke længere Tvivl om, at *Bojsens* Politik var den bedste Venstrepolitik. Paa Ottosens direkte Spørgsmaal erklærede han, at han herefter vilde slutte sig til Bojsens Gruppe. Jeg glædede mig over denne Udtalelse, fordi jeg selv sympatiserede med denne Retning indenfor Venstre. Det var ganske naturligt, thi Venstres Ideer var gennem Højskolerne naaet til mit Hjem. Jep Fink havde staaet i denne Lejr. I en Aarrække havde jeg læst „Dansk Folketidende“. Som Elev paa Askov Højskole var jeg kommen under N. J. Termansens Paavirkning og de Provsblade, jeg havde Forbindelse med, hørte alle til denne Retning. I Tyskland var de sociale Spørgsmaal rykket mig nær ind paa Livet. Men ved Siden af et Frisind overfor Kirke- og Skolespørgsmaal, som i høj Grad taltale mig, fandt jeg indenfor den grundtvigske Fløj af Venstre en ideel Trang til at reformere Tyendeforholdene og løfte de Smaa i Samfundet op til lysere og lykkeligere Kaar, saaledes at Grundtvigs Ord: „Og da har i Rigdom vi drevet det vidt, naar faa har for meget og færre for lidt,“ kunde blive virkeliggjort. Derimod følte jeg mig stærkt frastødt af „Smørkrigen“, som Hørup det Aar satte i Værk, og jeg husker endnu, at jeg haanede Johan Ottosen og Vilhelm Lassen, fordi de lod sig misbruge til at fremme en saa agrareoistisk Politik.

Jeg havde, da jeg kom til København straks meldt mig ind i „Højskoleforeningen“, hvor jeg traf sammen med en Del Kammerater fra Askov, som læste videre i Hovedstaden. Dermed kom jeg i nær Forbindelse med Folketingsmand *Harald Holm*, som ikke blot var Formand men ogsaa Vært i Højskoleforeningen. Vi var en Del, som spiste Middag i Foreningens Lokaler. Jeg havde her min Plads ved Siden af Harald Holm. Dette gav mig rig Lejlighed til at drøfte indenrigspolitiske Spørgsmaal med ham. Jeg delte i det hele hans Synspunkter. Han gav mig under disse Samtaler mange for mig værdifulde Oplysninger om Personer og Forhold. Harald Holm hørte til Bojsens nærmeste Venner og fulgte ham ogsaa efter Forliget, da Gruppen sprængtes. Gennem ham kom jeg i Forbindelse med hans Svigerfader *Sophus Høgsbro* og hans Svoger Højesteretssagfører *Svend Høgsbro*. Sophus Høgsbro var som bekendt født i Sønderjylland og havde mellem Krigene været Forstander for Rødding Højskole. I et Par Valgperioder havde han repræsenteret de slesvigske Enklaver i Folketinget. — Svend Høgsbro havde tilbragt en Del af sin Barndom i Sønderjylland og senere hentet sin Hustru dernede. De omfattede begge den sønderjydske Sag med megen Varme.

Det samme var Tilfældet med Højskoleforstander *Falkenstjerne*, som ligeledes var født i Sønderjylland. Jeg havde lært ham at kende i mit Hjem i Sundeved, og efter Opfordring nu og da skrevet i „Tidens Strøm“, som han udgav sammen med *Morten Pontoppidan*, hvem jeg i Pinsen besøgte paa Hjørlande Højskole. I Sommeren 1887 holdt *Hostrup* af og til Gudstjeneste paa Falkenstjernes Højskole. Jeg plejede at deltage deri og kom ogsaa i hans Hjem, hvor jeg altid følte, at jeg var velkommen. Samtalen gled da i Reglen ind paa Forholdene i Sønderjylland. Det var et stort Tab, at denne udmærkede Mand, der sad inde med saa mange Muligheder, blev bortkaldt i en tidlig Alder.

Jeg havde allerede i Leipzig besluttet at opsøge Rigsarkivar *A. D. Jørgensen*, saa snart jeg kom til København, for at bede ham, vor kyndigste Historiker paa dette Omraade, om Vejledning i mit Studium af Sønderjyllands Historie efter Treaarskrigen. Men før jeg fik dette Forsæt udført, indbød *A. D. Jørgensen*, som af *A. C. Larsen* havde hørt, at jeg var i Byen, mig til at besøge ham en Aften.

Af danske Historikere satte jeg *A. D. Jørgensen* højest. Han stod mig i enhver Henseende nærmest. Paa Askov Højskole havde jeg med Beundring læst hans Hovedværk: „Den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling“, senere vistnok omtrent alt, hvad han havde skrevet. Særlig optaget var jeg ganske naturligt af hans „40 Fortællinger af Fædrelandets Historie“. Men der var ved Siden af min høje Værdsættelse af ham som Historiker tillige noget andet, som virkede dragende paa mig: Han var fra min Hjemegn Sundeved, opvokset som jeg mellem Valpladserne. Fra Barndommen af dybt grebet af den tusindaarige Kamp mellem Dansk og Tysk var han tidlig brudt ud af de afstukne Baner. Uden officielt Stempel havde han arbejdet sig frem til voksende Anerkendelse og stod nu som en højt anset Videnskabsmand, aarvaagen og virksom i den nationale Sags Tjeneste.

A. D. Jørgensen modtog mig med den ham særegne stilfærdige Hjærtelighed. Vi var snart dybt inde i en fortløbig Samtale om Personer, Stemninger og Tilstande i Sønderjylland. Det viste sig, at han havde fulgt min Færd nøje i de senere Aar, bl. a. ved at læse mine Artikler i „Højskolebladet“. Dagen efter skrev jeg til min Fader, at jeg havde haft megen Glæde af Besøget: „*A. D. Jørgensen* gav mig mange Vink og gode Oplysninger og opfordrede mig til at komme snart igjen og kun spørge ham til Raads, naar jeg vilde vide Besked om et eller andet. Jeg vil nu læse Danmarks nyere Historie under hans Vejledning.“

I de følgende Tider kom jeg jævnligt hos ham og følte mig snart helt som hans Elev. Dette Forhold fortsattes, indtil hans altfor tidlige Død i 1897. Jeg stod i disse ti Aar i stadig Korrespondance med ham. Kom jeg til København, gik min første Gang i Reglen til ham. Jeg havde til enhver Tid fri Adgang til hans Kontor i Rigsarkivet og var altid, det følte jeg, velkommen i hans Hjem. Midt i Travlheden lagde han da alt til Side for at føre time-lange Samtaler med mig om Forholdene i Sønderjylland. I sit Hjem i Graasten havde han i sin Barndom talt sundedevedsk Landsmaal, som han vedvarende talte med Forkærlighed, naar han var sammen med Folk fra sin Hjemegn. Ofte har jeg ved Thebordet set, hvorledes hans Hustru og Børn smilede forstaaende til hinanden, naar han, altid i særlig oprømt Stemning, begyndte at tale sundedevedsk Landsmaal med mig. — Vi var i høj Grad samstemte Naturer. Ingen af mine Lærere har før eller senere staaet mig nærmere eller øvet stærkere Indflydelse paa mig.

Da Budskabet om hans Død brat og uventet naaede mig, skrev jeg i en Nekrolog: „Med Rigsarkivar A. D. Jørgensen har den danske Videnskab mistet en af sine værdigste Repræsentanter, og det danske Folk en af sine ædleste og bedste Sønner. Saaledes vil det i disse Dage lyde gennem alle danske Blade. Men dermed er alt ikke sagt. Vi hernede syd for Grænsen sørger over et endnu større Tab. Vi har i A. D. Jørgensen mistet en prøvet Ven, en utrættelig Stridsmand for den gode Sag, en stor Høvding, en Vaabensmed, som i rastløst Arbejde fyldte vort Rustkammer med blanke Vaaben. Vor Sag kunde for Tiden ikke have lidt et tungere Tab ved nogen enkelt Mands Død.

Han var en af vore egne, opvokset midt iblandt os som en Folkets Søn og allerede i Barneaarene mærket af de nye Tidens stærke nationale Brydninger. Han elskede vort minderige Land, vor ærefulde Historie, vort smukke klangfulde Folkemaal, vor Stammes friske Lune og frej-

dige Mod. Han elskede den nordslesvigske Befolkning. Og han forstod den som ingen anden. Derfor slog hans Hjerterte i Takt med vort, derfor følte han sig lykkeligere blandt os Smaafolk end i Hovedstadens fint dannede Kredse, hvor han var den fejrede Videnskabsmand.

Og vi elskede ikke blot A. D. Jørgensen, men vi var ogsaa stolte af ham. Hans videnskabelige Triumfer vakte ikke blot vor Beundring, men de glædede os i en ganske særegen Grad. Vi tog dem til Indtægt for vor Sag. Vi følte hans Hæder som vor og betragtede hans Arbejde som et nyt slaaende Bevis for, hvor store aandelige Værdier det danske Folk vilde tabe, hvis den danske Nationalitet blev udsløttet mellem Ejderen og Kongeaen.

For os yngre var A. D. Jørgensen en faderlig Ven, en aldrig svigtende Raadgiver. Vi har ingensinde banket forgæves paa hans Dør, naar vi var i Tvivl om et eller andet. Og aldrig har vi fundet ham den store Videnskabsmand saa optaget af sin travle Syslen, at han ikke havde Tid tilovers for os. Vi modtog tværtimod altid det Indtryk, at vi var velkomne, og at han gerne vilde tale med os om, hvad der laa os paa Sinde. Naar vi saa havde taget Plads i hans Arbejdsværelse, hvor de store Bogreoler dækkede alle Vægge, begyndte Samtalen straks meget livligt med Spørgsmaal og Svar, men lidt efter lidt gled den ud i et fængslende Foredrag, hvortil vi var opmærksomt lyttende Tilhørere. Og aldrig forlod vi den lærde Historikers Hus efter en saadan Samtale, uden at vor Viden om Fortiden eller vort Kendskab til Nutiden var bleven forøget."

Magister H. V. Clausen kom ligesom jeg hyppigt hos A. D. Jørgensen i disse Aar. „Synes Du ikke,“ skrev han til mig efter hans Død, „at vi skal bede om Tilladelse til at lade A. D. Jørgensens Arbejdsværelse fotografere, saaledes at vi ser hans Skrivebord med Kurvestolen bag, hvor vi saa ofte har siddet, mens han docerede for os?“ Jeg gav straks min Tilslutning, og Fotografiet blev taget.

Da vor nye Grænse skulde sættes, stod H. V. Clausen

og jeg forrest blandt de Mænd, der traadte i Skranken for det Standpunkt A. D. Jørgensen har præciseret i Afhandlingerne om „Danmarks Grænse“,*) og som vi hver især havde underbygget med selvstændige Studier og samvittighedsfulde Undersøgelser. Den Dag jeg fik Efterretningen om hans Død, satte jeg hans Billede paa mit Skrivebord, og der har det staaet til den Dag i Dag. Naar jeg i disse bevægede Tider saa paa det, var det som om han nikkede til mig og sagde: Staa kun fast! Intet gav mig større Tryghedsfølelse under de voldsomme Angreb, jeg var udsat for, end Bevidstheden om, at jeg handlede i hans Aand og udførte de Tanker, han havde indpren-tet mig.

I Slutningen af Maj blev der afholdt en Studenterfest for Digteren *Hostrup* ved Skodsborg. A. C. Larsen, som var Formand for Festkomiteen, gav Stødet til, at Redaktør *Jessen*, som i disse Dage opholdt sig i København, og jeg blev indbudt til at deltage i Festen. Deltagerne samledes ved Havnen og sejlede derfra til Skodsborg. Undervejs blev jeg af *H. V. Clausen* forestillet for en anden af hans nærmeste Venner cand. mag. *Niels Hjort*, med hvem jeg senere til Tider har staaet i nært Samarbejde. Skolebestyrer *Niels Hjort*, som var i Besiddelse af et betydeligt Organisationstalent og en vældig Energi, har især to Gange grebet kraftigt ind i Nationalitetskampen i Sønderjylland.

Første Gang var, da Folketingsmand *Christopher Krabbe* under Sønderjydernes skarpe Protest havde taget Parti for sin Datter Fru v. Wildenrath-Krabbe, som aabent gik det preussiske Bureaukratis Ærinde og stod i dets Sold. Da rejste *Niels Hjort* dybt indigneret en Bevægelse imod *Krabbe* i Kalundborgkredsen, som indbragte ham et Flertal af Nejstemmer og gav andre Politikere den gavnlige Lære, at et rimeligt Hensyn til den danske Nationalitet i Sønderjylland endnu var en Magtfaktor i

*) A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger IV S. 1 og S. 9.

dansk Politik. Anden Gang var, da han paa et Tidspunkt, hvor vi blev haardt trængt af den preussiske Regerings Opkøb af nordslesvigske Landejendomme, organiserede „Oktober-Foreningen“, som gav os den første betydningsfulde Haandsrækning under Kampen om Jorden.

Paa denne Sejltur op ad Øresund paa en henrivende Majdag blev jeg endvidere forestillet for Hædersgæsten, den elskelige gamle Digter, som jeg senere flere Gange traf paa Falkenstjernes Højskole. Endvidere for Professor *Høffding*, som snart fik en fremskudt Post indenfor de Kredse, der aktivt støttede os under Kulturkampen. I over 40 Aar har Professor Høffding derefter i al Stilhed været virksom for den sønderjydske Sag. Og i denne lange Aarrække har jeg altid mødt Forstaaelse hos ham, naar der var en eller anden Sag, der efter min Mening burde fremmes, og den mest redbonne Vilje til at støtte mig i mit Arbejde. Jeg føler mig derfor vedvarende i Taknemmelighedsgæld til ham.

Paa Festpladsen mødte jeg for første Gang *Helge Høstrup* og *Ove Rode*, den sidste spillede Hovedrollen i et lille Stykke, som han selv havde skrevet i Dagens Anledning, og som blev opført af unge Studenter. Festen forløb overordentlig fornøjeligt. Efter at Hædersgæsten ved Festbordet var bleven hyldet af flere Talere og selv endnu rask og rørig havde svaret med Liv og Lune, talte Professor *Høffding* for Sønderjylland, særlig henvendt til Red. Jessen og mig: Jeg fandt, at Jessen som den ældre var selvskreven til at takke og tog derfor ikke Ordet. Da han forholdt sig tavs, bebrejdede mine nye Bekendte mig, at jeg ikke havde benyttet Lejligheden til at lægge Studenterne den sønderjydske Sag varmt paa Sinde. Jeg var selv bagefter ked af det, fordi jeg syntes, at vi havde forsømt noget.

Ved St. Hansdagstid var jeg Fører for 200 Unge fra Als og Sundeved, som aflagde et flere Dages Besøg paa Samsø. Under Festlighederne talte jeg første Gang ved

et Friluftsmøde. Turen var meget vellykket. Der knyttes Forbindelser mellem Sønderjylland og Samsø, som holdt længe. Jeg tog tilbage til København og arbejdede videre der længe efter, at Universitetet og Bibliotekerne var lukket. Sidst i Juli tog jeg til Haderslev for at overvære Provstisynodens Forhandlinger. De skuffede mig meget. Lægmændene klarede sig daarligt overfor de tyske Præster. Fra Haderslev tog jeg til Vejen, hvor jeg efter Aftale mødtes med Skoleinspektør *P. Lauridsen*. Vi foretog derefter den før omtalte lange Fodtur fra Vejen ned over Vest- og Mellemslesvig til Flensborg. Resten af en kort Sommerferie tilbragte jeg dels i mit Hjem, dels hos min Broder og Svigerinde paa Stavnsbjerg i Hejls. Under mit Ophold her holdt jeg i Forsamlingshuset et Foredrag om „Henry George“, hvis første Skrifter jeg havde læst i Leipzig. Herhjemme var han endnu kun lidt kendt den Gang.

Sidst i August var jeg atter i København. Et Par Dage efter holdt *Johan Ottosen* Foredrag om Sønderjylland i „Den liberale Vælgerforening“. I Tilslutning dertil havde han og *H. V. Clausen* en længere Forhandling med mig om Startningen af den planlagte sønderjydske Forening. De havde udsendt Indbydelse til en Kreds af mere fremstaaende Mænd, som stod Studentersamfundet nær, men tillige mentes at være interesserede i den sønderjydske Sag. Stiftelsesmødet var fastsat til den 7. September. Af de Indbudte mødte bl. a. Studentersamfundets daværende Formand *Herman Trier*, Professorerne *Høffding* og *Kr. Erslev*, Forfatteren *Erik Skram*, Bankier *B. D. Adler*, Folketingsmand *N. Neergaard*, Dr. *Pingel*, Direktør *M. Rubin*, Øjenlægen Dr. *Bjerrum*, Forlagsboghandler *Gustav Philipsen*, Overretssagfører *Herold*, Forretningsfører *Herman Bing* og Kandidaterne *Vilhelm Lassen*, *Poul Svejstrup* og *Niels Hjort*. Af ialt 90 indbudte havde de fleste givet Møde. Ottosen holdt et indledende Foredrag om, hvad der kunde gøres for at støtte den danske Natio-

nalitet i Sønderjylland. Efter Aftale med H. V. Clausen og mig — jeg citerer her et Brev, som blev skrevet Dagen efter, foreslog han Oprettelsen af en Forening, som skulde paatage sig: 1) at levere gratis Korrespondancer til den sønderjydske Presse, 2) at udgive en Rejsehaandbog for Sønderjylland, 3) ad Aare at udgive en Almanak for Sønderjylland, 4) at oprette danske Læsekredse, 5) at udbrede danske Smaaskrifter og 6) efterhaanden at optage flere Opgaver for at støtte og retlede Sønderjyderne. Der udspandt sig en længere Forhandling, under hvilken jeg gentagne Gange havde Ordet for at besvare en Del Forespørgsler. Foreningen blev stiftet og fik Navnet „4 S.“ (Studenter-Samfundets Sønderjydske Samfund). Bestyrelsen kom til at bestaa af Professor *Høffding*, som valgtes til Formand, Overretssagfører *Herold*, Dr. *Bjerrum*, *Erik Skram*, *Johan Ottosen*, *H. V. Clausen*, *Poul Svejstrup*, *Carl Behrens* og et Par unge Studenter. Der blev fremlagt Lister, paa hvilke man kunde tegne sig for maanedlige Bidrag i Penge eller personlige Ydelser i Form af Korrespondancer. *Herman Trier*, *N. Neergaard*, *Erik Skram* og flere fremstaaende Mænd erklærede sig villige til at skrive Korrespondancer. Jeg blev indbudt til at deltage i alle Bestyrelsesmøder, saalænge jeg var i København. Der blev straks taget energisk fat paa Arbejdet. Dagen efter blev det første Bestyrelsesmøde afholdt. Tre Dage senere hjalp jeg H. V. Clausen med at afsende de første Korrespondancer. Efter otte Dages Forløb kunde vi tilbyde danske Læsekredse i Sønderjylland illustrerede Blade, Tidsskrifter og Bøger efter frit Valg med 50 pCt., enkelte Værker endog med 75 pCt. Rabat. Jeg skrev straks til en Række ansete Mænd, og det lykkedes os hurtigt at faa 6 danske Læsekredse oprettede i Rødding, Bovlund, Vojens, Tønder, Sundeved og Als Nørreherred.

I de samme Dage holdt „4 S.“ Fest for *Gustav Johansen*, som var ankommen til Byen. I Festen, som var meget vellykket, deltog henved 30 Personer, deriblandt *A. D. Jør-*

gensen og saa at sige alle Foreningens Spidser. Og nu gik det videre Slag i Slag. At følge Arbejdet i Enkeltheder vil føre for vidt. Min særlige Andel i det udover det at være sagkyndig Raadgiver var et Foredrag i Studentersamfundet om „Stillingen i Sønderjylland“ og Udarbejdelsen af en Piece om „Sønderjyderne under Fremmedherredømmet 1864—1888.“ Men her skal dog endnu kort nævnes, at „4 S“ i Aarenes Løb fik Held til at øve et betydningsfuldt kulturelt Arbejde i Sønderjylland, som fortsattes indtil Verdenskrigen. Mest kendt er *H. V. Clausens* Sprogkort, Rejsehaandbog og Gaardstatistik og to herlige Fædrelandsange *Johan Ottosens*: „Det haver saa nyligen regnet, det har stormet og pisket i vor Lund“ og *Niels Møllers*: „Der er vel Dag til Suk og Graad en Tid til Lid og Taal“, som blev digtede i 1889 og 1890 og bærer Vidnesbyrd til Efterslægten om den Aand, der raadede indenfor Foreningen.

I Tiden fra Høst til Jul sad jeg begravet i Arbejde til op over Ørene. Siden Maj havde jeg faaet Privatundervisning i Fransk 3 Timer ugentlig hos nuværende Højskoleforstander *Johan Borup*. Dermed fortsatte jeg til Jul, og det krævede en Del Hjemmearbejde. Paa Universitetet hørte jeg Forelæsninger af Professorerne *Edv. Holm*, *Johannes Steenstrup*, *H. Høffding* — hvis Forelæsninger for de unge Studenter jeg fulgte med megen Interesse — og *W. Scharling*, endvidere af Dr. *Georg Brandes* om „Det unge Tyskland“. Professor Scharlings Forelæsninger var om „Agrarpolitik“, et Emne, som interesserede mig stærkt. Han talte saa langsomt, at hans Forelæsninger blev til Diktat, hvad han vel ogsaa tilsigtede. Uden at gribe til Stenografi kunde man mageligt naa at nedskrive dem ordret, og det gjorde jeg. I min Nærhed sad en Student, som tog sig det meget gemytligt og ikke ulejlignede sig med at gøre Notitser. Da Professoren havde holdt sin sidste Forelæsning, sagde Studenten til mig: „Maa jeg ikke laane Deres Kollegiehefte. Jeg har ikke faaet noget nedskrevet og har Brug for nogle Notitser til min Eksamen.“ Jeg laante ham be-

redvilligt Hæftet og gav ham min Adresse, for at han kunde sende mig det tilbage, men forsømte desværre at faa hans Adresse. Efter Nytaar hørte jeg i Berlin Forelæsninger om Agrarpolitik af den berømte Statssocialist Professor *Adolph Wagner*. Jeg savnede da meget mit Kollegiehefte, dels for at anstille Sammenligninger mellem de to Professorers meget afvigende Anskuelser, men særlig ogsaa, fordi det indeholdt et stort ellers vanskelig tilgængeligt statistisk Materiale. Hæftet var og blev imidlertid borte. Men da jeg 31 Aar senere efter Tysklands Sammenbrud kom til København, opsøgte en af Rigsdagens daværende meget bekendte Journalister, den elskværdige og joviale Hr. *Blicher* mig for at underkaste mig et Interview. „Det er sandt,“ sagde han, da han atter stak sin Fyldepen i Lommen, „De burde dog i Grunden have Deres Kollegiehefte igen. Jeg har lagt det til Side til Dem, men ikke faaet det afsendt.“ Der fandt jeg Synderen, som jeg ikke havde kendt, men hvis Samvittighed afnødte ham Bekendelsen. Han glemte imidlertid atter at sende mig mit Kollegiehefte, hvad der denne Gang skal være ham tilgivet.

Jeg arbejdede vedvarende flittigt paa Bibliotekerne, hvor jeg bl. a. samlede Stof til den Piece om „Sønderjyderne under Fremmedherredømmet fra 1864—1888“, som Studenter-samfundets Udvalg for Smaaskrifter havde opfordret mig til at skrive. Til „Højskolebladet“ skrev jeg i Efteraaret et Par længere Afhandlinger om „Vor nationale Stilling i Mellemslesvig“. Jeg var vedvarende sønderjydsk Medarbejder ved „Morgenbladet“. Redaktør *Korsgaard*, som hidtil havde redigeret „Morgenbladet“ sammen med *Otto Borchsenius*, opfordrede mig i September til at skrive i „Aftenbladet“, „hvor jeg nu,“ skrev han, „indretter mig efter at være fordreven fra „Morgenbladet“ paa Grund af for megen Sympati med Berg og hans Politik.“ Da jeg vilde holde mig udenfor disse Partistridigheder, sendte jeg ham nogle Artikler. Efter indtrængende Anmodning af *Herman Bing*, som var et af de virksomste Medlemmer af

„4 S“, leverede jeg ogsaa nogle Bidrag til „Politiken“. Desuden opretholdt jeg min gamle Forbindelse med „Dybbøl-Posten“.

Sidt i Oktober holdt jeg det før omtalte Foredrag i Studentersamfundet om Stillingen i Sønderjylland. Foredraget faldt tilsyneladende i god Jord. Johan Ottosen og H. V. Clausen var veltilfreds. „Efter Mødet,“ skrev jeg Dagen efter „fulgtes vi ad hjem. Først gik de med mig helt ud til min Bolig i Colbjørnsensgade, saa gik jeg med dem tilbage til Ottosens Bolig. Vi drøftede en hel Del nye Planer. Klokken var over 3, da jeg kom i Seng.“

I „Højskoleforeningen“ holdt jeg i Efteraarsmaanederne efter Opfordring af *Harald Holm* en Række Foredrag om „Nationalitetskampen i Sønderjylland fra 1830—1848“. Jeg ser af gamle Optegnelser, at jeg endvidere har holdt Foredrag paa Blaagaards Seminarium, i Højskolesamfundet og i „Sønderjydske Centralforening“. I December holdt jeg fem Foredrag paa Kalundborgegnen, hvorfra gamle Askovkammerater havde kaldt paa mig. I et Brev til min Kæreste finder jeg følgende Notits, som viser, at min Foredragsvirksomhed i disse Maaneder ogsaa førte mig til Fyn: „Jeg rejste i Lørdags til Ferritslev, hvor jeg talte om Aftenen, Søndag Morgen Kl. 7 kørte jeg til Ryslinge, hvor jeg deltog i Valgmenighedens Gudstjeneste og senere talte med Valgmenighedspræst *Karl Poulsen* og Højskolens Forstander og Lærere. Derfra kørte jeg til Gislev, hvor jeg Kl. 4 holdt Foredrag for en god Forsamling. Da Foredraget var endt, holdt der en Vogn udenfor Forsamlingslokalet, som kørte mig et Par Mil østerpaa til Herrested, hvor jeg holdt Foredrag Kl. 7 for en mindre Tilhørerkreds. Fra Herrested kørte jeg Kl. 9 to Mil videre til Rosile. Derfra gik jeg en halv Mil Vej til Fods til Nyborg, hvor jeg i Færgen skriver dette Brev, inden jeg i en forrygende Storm gaar over Store Bælt for at naa tilbage til København Kl. 7 i Morgen tidlig. Rejsen har været helt fornøjelig, men rigt bliver man ikke af at være Foredragsholder. Jeg fik 5 + 5

+ 6 Kroner for mine tre Foredrag. Men det var dog omtrent det dobbelte af, hvad Rejsen havde kostet mig.“

Ud paa Efteraaret begyndte jeg at sysselsætte mig stærkt med Fremtiden. Det gjaldt om at finde en økonomisk Basis for et frit Arbejde i den danske Sags Tjeneste. Gang efter Gang var jeg bleven opfordret til at udgive et frisindet Ugeblad med „Dansk Folketidende“ som Mønster. Men det var tvivlsomt, om det kunde bære sig. Og der forelaa ogsaa andre Muligheder. Indenfor de gamle indflydelsesrige Bondeslægter paa Als og i Sundeved havde de fleste Unge sluttet sig mer eller mindre nær til mig. De gamle politiske Førere viste mig megen Tillid. Jeg havde været Medarbejder ved „Dybbøl-Posten“ i flere Aar og var kommen godt ud af det med dens noget vanskelige, særprægede Redaktør *Johannes Moldt*, som personlig satte Pris paa mig og paa vort Samarbejde. Jeg tilbød da i Oktober 1887 Redaktør Moldt at indtræde som Redaktionssekretær ved Dybbøl-Posten imod en meget beskedent Løn, ud fra den Betragtning, at jeg dermed hurtigt vilde faa fast Fodfæste paa Als og i Sundeved og dermed gode Betingelser for et frit og frugtbart nationalt Arbejde ud over Nordslesvig. Men Forholdene var smaa. Dybbøl-Posten havde kun 800 Holdere, og Redaktør Moldt turde ikke paatage sig de Udgifter, der var forbunden med Ansættelse af en Redaktionssekretær. Idet han meddelte mig dette tilføjede han, at han vilde sætte megen Pris paa at bevare mig som fri Medarbejder, og at han var villig til at anvende 600 Mark aarlig til Honorar for Artikler, som jeg skrev til Bladet.

Før jeg svarede paa dette Tilbud, skrev jeg til mine Venner og nære Meningsfæller Gdr. *J. N. H. Skrummsager*, Københoved, Frimenighedspræst *L. B. Poulsen*, Bovlund, Gdr. *Andr. Andresen*, Skelle og Gdr. *Nis Nissen Nordborg* og bad dem om at undersøge, om der indenfor de Kredse, som de repræsenterede, vedvarende var Stemning for, at jeg fra Efteraaret 1888, udgav et frisindet Ugeblad. Mine Venner paa Als og Sundeved raadede stærkt til. Men Skrummsager

skrev: „Efter min Mening bør Du gaa til Dybbøl-Posten, og det af flere Grunde. Det er muligt, at det kan gaa med et Ugeblad, men det vil i hvert Fald ikke i denne pengeknappe Tid have let ved at bjerge sig ved Siden af Dagbladene, og Du maa ikke gerne begynde paa et Foretagende af den Art, naar det kun kan opretholdes med kunstige Midler. En anden Grund er, at Du ved selv at være Redaktør, vil kunne komme for meget paa Kant med en Opfattelse, der har haft sin Tid, men som man gør bedst i stille at lade glide ud af Livet og ind i Sagaen. Hermed skal ikke være sagt, at Du eller andre Unge skal tie stille med Eders Syn paa Livet. Nej! ren Besked og klare Tilstande, men *jævne Overgange*, det staar vi os bedst ved. Men naar man staar i Spidsen for et Blad, kan man let blive drevet længere ud, end man selv er glad ved, og det er det, jeg for Fremtidens Skyld ønsker forebygget for Dit Vedkommende. Først skal Du efter min Mening søge at vinde almindelig Tillid og Anerkendelse uden Hensyn til Forskeligheden i Opfattelsen af vor egen Politik. Der udfra kan der saa arbejdes videre, thi saa har Du den Fordel ikke at blive modtaget med Fordom. En Gerning, som den jeg skrev om sidst, vil jo godt kunne forbindes med en Stilling som den, der er Tale om ved Dybbøl-Posten. Du vil derfra have en meget god Udfaldspost til et Arbejde for hele vor fælles Folkesag.“ — Skrumsager sigter her til et tidligere af ham stillet Forslag om simpelt hen at virke som rejssende Agitator ved Hjælp af Penge, som blev indsamlet til dette Formaal. Dette havde jeg afvist, fordi jeg vilde have fastere Grund under Fødderne.

Frimenighedspræst *L. B. Poulsen* skrev: „Jeg har nu talt med flere om Din tilkommende Stilling, og de er enige med mig om, at Du helst maa se det paa med at udgive et Ugeblad. Vi er bange for, at det ikke kan faa Holdere nok, naar Du nu straks temmelig ukendt af de fleste, begynder paa det. Folk maa jo nemlig alligevel holde et Dagblad. Jeg tror godt, at de fleste af mine Folk vil holde det,

men det vil kun give 40—50 Holdere. Der er ogsaa andre Grunde, hvorfor jeg vil raade til, at Du arbejder herovre en Tid, inden Du selv udgiver et Blad. Jeg mener nemlig, at det er bedst, at Du bliver kendt som en brugelig Mand i Kampen imod Tyskeriet, inden Du bliver kendt som dansk Venstremand. Kommer Du lige fra København hertil og bliver Redaktør, vil Du vanskelig kunne undgaa at komme i Kamp med vore Højreblade, og saa er Du straks for hele den nu styrende Side en mistænkelig Person. Men det skulde gerne undgaaes. Ogsaa af den Grund er det bedst, at Du ikke bliver for længe i København. Helt forkert vilde det være at tage fast Arbejde ved et Venstreblad derovre. Du skulde nemlig ikke gerne blive saa indviklet i Kampen derovre, at Du kun brænder af Begærlighed efter at komme til at kæmpe for den samme Sag her. Jeg tror nu heller ikke, at Du er saaledes stillet. Senere hen er der noget at gøre for Dig hernede ogsaa i dette Stykke. Men først maa Du sidde lidt fastere i Sadlen som en god og lovende Forkæmper for Danskheden. Du vil maaske svare, at Du alligevel ikke kan komme i Arbejde her, uden at de styrende Nationalliberale vil modsætte sig det, da det jo ikke kan være dem ubekendt, paa hvad Side Du staar. Ganske vist kan det ikke det. Men vil de end holde lidt mistænksomt Øje med Dig, saa tror jeg dog ikke, de vil vrage eller modarbejde Dig, som Du nu er kendt, saa meget mindre, som Du jo i Edsspørgsmaalet har i længere Tid stillet Dig bestemt paa deres Side og imod os. Dette er jeg glad ved for Din Stillings Skyld til dem og for os faar det jo mindre og mindre at betyde, da der ogsaa blandt os er kommen en ny Praksis i denne Sag, og saa kommer Teorien af sig selv. Min Mening er altsaa, og deri er jeg enig med dem, jeg har talt med om Sagen: Gift Dig næste Foraar, nedsæt Dig iblandt os, brug Din Pen paa bedste Maade i Bladene her og i Kongeriget og brug Din Mund i Foredragsforeninger, ved politiske Møder og paa Agitationsrejser. — Naar Du har virket paa denne Maade i 2—3

Aar, kan Du maaske komme i en selvstændig Stilling som Redaktør eller Landdags- eller Rigsdagsmand. Der er jo god Brug for alle Dine Kræfter. Lidt kan Du vel tjene ved skriftlige Arbejder, og jeg vil gerne være med til at virke for, at Du kan faa det daglige Brød ved Tilskud af Sagens Venner, saalænge Du ikke har en Virksomhed, der kan føde Dig.“

Disse to Breve gjorde Udslaget. Jeg opgav foreløbig Ugebladet og tog imod Red. Moldts Tilbud, samtidig opnaaede jeg en bedre Akkord som Korrespondent til „Morgenbladet“ og desuden havde jeg mine gamle Forbindelser med „Højskolebladet“ og danske Provinsblade at falde tilbage paa. Jeg haabede saaledes at kunne tjene mit Underhold uden at gøre Brug af Tilbudet om „Tilskud fra Sagens Venner“, som var mig imod, da jeg ikke vilde være „lønnet Agitator“.

I Efteraarsmaanederne var jeg hyppig Gæst i Rigsdagen. Jeg kom med megen Uvilje imod *Estrup*, men fik et udmærket Indtryk af hans kraftige Personlighed. Af Harald Holm blev jeg forestillet for *Berg*, som havde læst en Del af mine Artikler og straks meget venlig indbød mig til at aflægge ham et Besøg, for at vi i Ro og Mag kunde drøfte Stillingen i Sønderjylland. Jeg fulgte Indbydelsen og blev ogsaa kendt med andre ledende Politikere. Den eneste af Datidens politiske Førere, som jeg hverken den Gang eller senere har haft Føling med, eller nogensinde vekslet et Ord med er Hørup. Jeg følte mig saa stærkt frastødt af hans afvisende Holdning overfor det nordslesvigske Spørgsmaal, at jeg holdt mig borte fra ham.

Min Afhandling i „Tilskueren“ havde vakt Opmærksomhed og aabnede mig Adgang til andre Kredse. *Herman Trier* bad mig om at betragte mig som Studentersamfundets Gæst og komme i dets Lokaler saa meget jeg vilde, i den Tid jeg var i København, en Indbydelse, som jeg havde megen Gavn og Glæde af. I Studentersamfundet lærte jeg bl. a. de unge Digtere *Viggo Stuckenberg*, *Johannes Jør-*

gensen og *Sophus Claussen* at kende. Her blev jeg af *Johan Ottosen* forestillet for hans Ven *Vilhelm Lassen*, hvis Tanker om Statsfæste jeg sympatiserede med, men som efter *Hørups* Tilskyndelse sammen med *Johan Ottosen* dette Efteraar kastede sig ind i „Smørkrigen“, hvad jeg, som før sagt, i høj Grad misbilligede. I Samfundet lærte jeg endvidere Bankier *B. D. Adler* at kende. Hans Fader *D. B. Adler* havde i Fyrrerne varmt interesseret i den sønderjydske Sag været et meget virksomt Medlem af „Syvstjernen“, som oprettede de første Bogsamlinger i Sønderjylland. Denne Interesse var gaaet i Arv til Sønnen, i hvis Hus jeg kom. Nu og da kom jeg hos *Erik* og *Amalie Skram*, og det var altid interessant. Især mindes jeg en „Sønderjydske Aften“, som *Erik Skram* fik arrangeret. Der var ikke andre Gæster end *Dr. Fejlberg* og mig, og der maatte kun tales om Sønderjylland. *Erik Skram* og *Fejlberg* havde i 1864 været Klassekammerater. De havde begge kun sytten Aar gamle meldt sig som Frivillige, da Krigen udbrød, og begge kæmpet tappert som Officersaspiranter d. 29. Juni, da Tyskerne tog Als. *Erik Skram* blev den Dag, som andet Steds omtalt, haardt saaret, *Fejlberg* taget til Fange. Begge omfattede vedvarende Sønderjylland med megen Varme. Jeg havde det Indtryk, at *Amalie Skram* satte Pris paa mig, fordi jeg var noget for mig selv. Hun stod den Gang i sin rigeste Produktion. Som Værtinde var hun baade morsom og hyggelig. Blandt dem jeg stiftede Bekendtskab med i Studentersamfundet var Øjenlægen *Dr.*, senere Professor *Bjerrum*, en Bondesøn fra Vestslesvig, som var Medstifter af „4 S“. Jeg blev en Gang for alle indbudt til at komme hos ham hver Onsdag, da en Kreds af Husets Venner samledes i hans Hjem, og gjorde ofte Brug af det. Hos *A. D. Jørgensen* gik jeg ud og ind. Hos *P. Lauridsen* kom jeg hyppigt, sjældnere hos *Alexander Thorsøe*, Fysikus *Ulrich*, *Falkenstjerne* og andre bekendte Mænd. „Jeg er rigtig godt tilfreds med mit Ophold her i København“, skrev jeg kort før Jul til min Fader. „Man

har overalt modtaget mig med megen Velvilje. Jeg har stiftet mange Bekendtskaber, som vil være af Betydning for min Fremtid og faaet personlige Indtryk af ledende Mænd og Samfundsforhold, som har uddybet Forstaaelsen af min Samtid.“

Først i December fik jeg en Dag Brev fra stud. theol. *H. P. Hansen*, som anmodede mig om en Samtale, da der var en betydningsfuld Sag, som han ønskede at drøfte med mig. Han satte mig Stævne i sit Hjem hos Konferensraad *N. H. Hansen*, hvor jeg tillige traf hans Ven stud. jur. *O. T. Krarup*. De hørte begge til en Kreds indenfor Studenterforeningen, som var meget optaget af den sønderjydske Sag, og havde nu planlagt Oprettelsen af en sønderjydsk Forening indenfor Studenterforeningen, som skulde optage et lignende kulturelt Arbejde i Sønderjylland som det, „4 S“ havde begyndt. Det var denne Sag, som de ønskede at drøfte med mig især med Henblik paa Arbejdet i Sønderjylland. Splittelsen indenfor Studenterverdenen var den Gang saa stor, at jeg straks indsaa det formaalstjenlige i at oprette en særlig sønderjydsk Forening i Tilknytning til Studenterforeningen. Jeg gav derfor Forslaget min varme Tilslutning, men samtidig betonedede jeg stærkt Fordelene ved et muligt Samarbejde, hvad Virksomheden i Sønderjylland angik. Kort efter Nytaar oprettedes derefter „*To Løver*“ med Højesteretsadvokat *Nellemann* som Formand og de to unge Studenter som Medlemmer af Bestyrelsen. Inden ret længe lykkedes det at faa nedsat et Fællesudvalg for „4 S“ og „*To Løver*“ med Rigsarkivar *A. D. Jørgensen* som Formand. De to Foreninger stod derefter i frugtbart Samarbejde til Verdenskrigens Udbrud. Mens „4 S“ opløstes efter Genforeningen, bestaar „*To Løver*“ endnu. I de fyrrer Aar, der er gaaet siden dens Oprettelse, har dens egentlige Stiftere Rektor *H. P. Hansen* og Overretssagfører *O. T. Krarup* udført et meget fortjenstfuldt kulturelt Arbejde til Støtte for Danskheden i Sønderjylland.

Før jeg brød op fra København indbød „4 S“ mig til en

lille Festlighed i Anledning af min Bortrejse. Professor *Høffding* holdt Festtalen, takkede mig for godt Samarbejde og udtalte mange gode Ønsker for min Fremtid. Derefter bad *Johan Ottosen* mig om fremtidig at betragte mig som Medlem af „4 S“'s Bestyrelse, idet han tilføjede, at den vilde udføre de Ordre, jeg gav. Jeg takkede. Der blev holdt flere Taler og truffet betydningsfulde Aftaler. Vi skiltes først Kl. 2.

Jeg havde glædet mig til en rolig og fredelig Juleferie i mit Hjem, men der blev kaldt paa mig fra alle Sider, og jeg var derfor næsten stadig paa Farten. Af gamle Optegnelser ser jeg, at jeg rejste fra København den 15. December. Samme Aften holdt jeg Foredrag i *Kaastrup* ved *Kalundborg*, den 16. talte jeg derefter i *Tømmerup*, den 17. i *Rørby*, den 18. i *Værsløv* alle Vegne om sønderjydske Forhold. Derefter var jeg et Par Dage i Askov. Den 27. December talte jeg i *Skodborg*, den 28. i *Gram* begge Steder om „Johannes Ewald“. Den 29. talte jeg i *Vojens*, den 30. om Eftermiddagen i *Vedding Skovkro* syd for *Flensborg* og samme Aften i Borgerforeningen i *Flensborg* om „Mads Hansen“. Den 2. Januar i *Nordborg* om „Henry George“ og d. 6. Januar ved *Aarøsund* om „Mads Hansen“.

I de faa Dage, jeg var i mit Hjem, lagde jeg sidste Haand paa min Piece om „Sønderjyderne under Fremmedherredømmet 1864—1888“. Manuskriptet afsendte jeg lige efter Nytaar til Udvalget for Studentersamfundets Smaaskrifter, som derefter sidst i Januar spredte dem ud over Landet i 20.000 Exemplarer.

Imidlertid var der i Juletiden opdukket en ny Plan. Redaktør *Bjørnshauge* meddelte Fysikus *Madvig* i *Haderslev*, at han følte sig træt og ønskede at træde tilbage som Redaktør af „Dannevirke“. Bladet ejedes af hans Broder Dyrslæge *Bjørnshauge* i *Aabenraa*, som var villig til at sælge det for 70,000 Mk. *Madvig* lod denne Meddelelse gaa videre til *J. N. H. Skrumsager* og Gdr. *V. Mussmann*, *Mariesminde*. Efter at *Skrumsager* havde drøftet Sagen med mig,

foreslog han, at der skulde søges en Ordning, hvorefter Bladet købtes af dets daværende Redaktionssekretær *M. C. Mathiesen* og mig. Pengeforholdene skulde ordnes paa den Vis, at der optoges et Prioritetslaan paa 30,000 Mk. i Bladets Ejendom, laantes andre 30,000 Mk. med 150 Mænd i Haderslev Amt som Garanter, mens Mathiesen og jeg indbetalte hver 5,000 Mk. Dette Forslag blev d. 3. Januar vedtaget af Dr. Madvig, J. N. H. Skrumsager, V. Mussmann, M. C. Mathiesen og mig under en Sammenkomst paa „*Maries Minde*“.

Dyrlæge Bjørnshauge var imidlertid en vanskelig Herre. Da han erfarede, at den Pris, han forlangte, uden Prutten blev bevilget, forhøjede han til sin Broders Sorg Prisen til 75,000 Mk. Jeg tog atter til Haderslev og talte med M. C. Mathiesen om Sagen, og vi blev enige om at købe Bladet for denne Sum og indbetale hver 7,500 Mk. Jeg rejste endnu samme Dag ned til Dyrlæge Bjørnshauge for at afslutte Handelen. Men næppe havde han hørt, at vi var villige til at betale de forlangte 75,000 Mk. for Bladet, før han rask væk forlangte 90,000 Mk. for det. Dermed opgav jeg Handelen som haabløs.

Et Par Dage efter rejste jeg til Berlin.

I BERLIN

Vinteren og Foraaret 1888 var en meget bevæget Tid i Berlin. Den nyvalgte Rigsdag stod overfor to Spørgsmaal, som satte Lidenskaberne i Bevægelse: Militærudgifternes betydelige Forhøjelse og Socialistlovens Forlængelse. Dertil kom den stærke Spænding med lyssky Arbejde bag Kulisserne og paafølgende hæftige indre Brydninger, som Kejser Wilhelms tiltagende Alderdomssvaghed og Kronprins Friedrichs haabløse Sygdom affødte. Ved Hjælp af de nordslesvigske Repræsentanter, som atter modtog mig med aabne Arme, fik jeg Adgang til parlamentariske Kredse og endvidere som „Morgenbladet“s Korrespondent til Rigsdagens Journalisttribune. Dermed havde jeg faaet gode Betingelser for at kunne følge de politiske Begivenheders Udvikling paa nært Hold. Fra mit Ophold i Leipzig velkendt med tyske Universitetsforhold, blev jeg straks uden Vanskelighed indskrevet som „Hører“ ved Universitetet og fik dermed Adgang til alle til Universitetet knyttede Institutioner.

Før jeg kom til Berlin havde jeg allerede besluttet at høre Forelæsninger af to Universitetslærere: Historikeren *Heinrich v. Treitschke* og Nationaløkonomen eller som man kaldte ham Statssocialisten *Adolph Wagner*, begge særprægede Personligheder, som ved deres Deltagelse i Samtidens politiske Kampe længe havde fængslet min Opmærksomhed. Det traf sig saa heldigt at Treitschke i dette Semester holdt Forelæsninger over „Den nyere Tids Historie“ og „Politik“, Adolph Wagner over „Agrarpolitik“, Emner, som jeg omfattede med særlig Interesse. Jeg for-

sømte derfor aldrig deres Forelæsninger. Iøvrigt gav jeg paa Universitetet kun Gæsteroller hos Professorer, af hvem jeg vilde have et personligt Indtryk.

H. v. Treitschke var den Gang midt i Halvtredserne. Skønt allerede graanet og af Udseende ældre stod han endnu i sin Manddoms fulde Kraft. Fra Ungdommen af havde han baade med Pen og med Mund taget fremragende Del i de politiske Kampe. I en længere Aarrække var han Redaktør af det indflydelsesrige Tidsskrift „Preussische Jahrbücher“, fra 1871—1888 Medlem af den tyske Rigsdag. I hans mange historiske og politiske Afhandlinger, som den Gang forelaa samlet i 3 Bind, og endnu bedre i Samlingen: „Zehn Jahre deutscher Kämpfe 1865—1874“ kan man følge hans personlige Udvikling fra yderliggaaende Frihedsmand til blind Bismarckbeundrer. Til at begynde med stod han i en uforsonlig Kampstilling overfor Bismarck, men som saa mange andre tyske Professorer blændedes han hurtigt af hans Politiks glimrende Resultater, bøjede sig kritikløst for hans Genialitet og fulgte ham derefter med sand Væbnertroskab. Formelt stod han i Rigsdagen i det national-liberale Parti, men reelt hørte han til Partiet „Bismarck“, som havde fanatiske Tilhængere i alle Højrepartier. Da fuldstændig Døvhed hindrede ham i at tage virksom Del i de parlamentariske Debatter, kom han ikke til at spille en mere fremtrædende Rolle i Rigsdagen. Men han øvede megen Indflydelse indenfor Partiet, som Universitetslærer og som politisk Publicist. Af Studenterne blev han ligefrem for-gudet. Naar han viste sig i Avditoriet hilste de ham velkommen med endeløs Trampen. Veltalende var han ikke. Da Døvheden hindrede ham i at kontrollere sin egen Stemme, hævede og sænkede han den uden Forbindelse med Talens Indhold, ofte paa den pudsigste Maade. Ingen tog dog Anstød deraf. Studenterne opfattede det nærmest som en klædelig Særegenhed. Hans Foredrag var altid stærkt personligt præget og gennemglødet af en lidenskabelig Pa-

triotisme. Enhver Stræben efter Objektivitet laa ham fjern. Hans Forelæsninger bragte derfor heller ikke afklarede historiske Domme. De var tvertimod prægede af en bevidst Tendens, en villet ensidig Paavirkning, som ikke forfejlede sit Maal. Naar han i høje Toner forherligede Hohenzollerne, lidenskabeligt lovpriste Bismarcks Genialitet eller rasede imod „Rigsfjenderne“: Ultramontane, Frisindede og Socialdemokrater udløste han sande Orkaner af Bifald.

Ved at høre Professor Treitschke og bevæge sig i den Ungdomsskare, der samledes om hans Talerstol, fik man et stærkt Indtryk af de mægtige reaktionære Kræfter, der virkede og efter alt at dømme vedvarende var i Udvikling i Tyskland. Avditoriet, Universitetets største, var altid overfyldt, naar han talte, og Tilhørerne bekendte sig, saa vidt man kunde se saa godt som alle til den Lære, han forkyndte.

Professor *Adolph Wagner* begyndte sin videnskabelige Løbebane som nær Meningsfælle af Rodbertus og Lasalle. Men da Præsten *Rudolf Todt* i 1877 stiftede en „Forening for en social Reform paa religiøs og konstitutionel Basis“ var Adolph Wagner blandt Medstifterne, og han aabnede dets Organ „Der Statssocialist“ med en Artikel, hvori han opkastede Spørgsmaalet: „Hvad er Socialisme?“ „En Socialist“, udviklede han, „behøver ikke med Nødvendighed at være radikal i Politiken, en absolut Modstander af Religionen eller Materialist i Filosofien. Personer med saa forskellige politiske, religiøse og sociale Anskuelser som f. Ex. en orthodox Kristen og en atheistisk Filosof, en Monarkist og en Republikaner, kan godt være Socialister. Den, der, som Tilfældet ofte er med Modstanderne af de saakaldte Socialister, nægter dette, miskender Socialismens Væsen. Og den Socialdemokrat, der paastaar, at en Socialist nødvendigvis maa være Socialdemokrat, Republikaner og Materialist, han blander vilkaarlig Socialisme med andre Ting.“

Da Hofpræst Stoecker Aaret efter oprettede det „*kristelig-soiale*“ Parti, var Adolph Wagner atter blandt Medstifterne. Fra 1882—85 var han Medlem af den preussiske Landdag, og han sluttede sig her ligesom Stoecker i Rigsdagen til den yderste konservative Fløj. Men dette hindrede ham ikke i at fastholde og energisk virke for Gennemførelsen af dybt indgribende sociale Reforme. I Slutningen af Firserne var det kristelig-socialt Parti endnu i rig Udvikling. Det betragtedes i mange højtstaaende Kredse som en St. Jørgen, der skulde fælde den socialdemokratiske Drage. Man vidste, at *Prins Wilhelm*, den senere Kejser Wilhelm II, stod Partiets Førere nær og bl. a. havde deltaget i Møder, som de afholdt hos General Grev *Waldersee*, den kommende Generalstabschef. Partiets stærkt betonedede Antisemitisme virkede dernæst dragende paa Mellestanden i Berlin, især paa de Tusinder af mindre Næringsdrivende, som trængtes haardt af Storindustrien og Storhandelen, særlig Stormagasinerne, der ligesom Bankerne og Pressen for det meste var i jødiske Hænder. Det opnaaede derfor i Firserne anselige Stemmatal i Rigshovedstaden. Kejser Wilhelm var 90 Aar gammel, Kronprins Friedrich haabløs syg. Man regnede derfor i 1888 med, at Partiet, og især dets ledende Mænd, vilde faa megen Indflydelse, naar Prins Wilhelm i en nær Fremtid besteg Tronen.

Det var for mig meget interessant at drage Sammenligninger mellem Professor W. Scharling og Prof. Adolph Wagner. De betegnede sig begge som konservative og behandlede det samme Emne: *Agrarpolitik*, men der var en himmelvid Forskel paa deres Forelæsninger. Mens Prof. Scharling efter omfattende Undersøgelser altid endte med et Forsvar for de historisk givne Forhold, paaviste Adolph Wagner skaanselsløst de bestaaende Tilstandes Brøst for derefter ud fra kristelig-konservative Synspunkter at kræve dybt indgribende Landboreformer. To Aar i Forvejen havde Bismarck krævet og faaet en første Bevilling

paa 100 Millioner Mark til Opkøb af polske Godser med paafølgende Udstykning til tyske Bønder. En storstilet Kolonisation i Provinserne Posen og Vestpreussen var allerede paabegyndt. Adolph Wagner fremstillede denne Sag, som om Regeringen kun havde skudt det nationale Formaal i Forgrunden for at faa Lejlighed til forsøgsvis at gennemføre en storstilet social Reform. Faldt Forsøget, som han haabede, heldigt ud, vilde der snart blive krævet tilsvarende Bevillinger til Udstykning af Godser i de øvrige af Landbrugskrisen haardt medtagne østelske Provinser med det Formaal at skaffe den en talrig Bondestand, som ved Hjælp af udstrakt Statskredit blev ligesaa fast knyttet til „Rentegaarde“ med Førstefødselsarveret, fastlagt Gældsgrænse og Forkøbsret for Staten som Godsjeerne var til deres Fideikommissar.

Adolph Wagner samlede ligesom Treitschke fuldt Auditorium. Hans Forelæsninger var altid tankevækkende, æggede ofte til Modsigelse, aabnede ogsaa hyppigt helt nye Perspektiver. Han repræsenterede en Retning indenfor det daværende Tyskland, som det nok var værd at stifte nærmere Bekendtskab med.

Af de øvrige Professorer, jeg hørte, skal jeg kun nævne en enkelt. En tysk Student, som jeg havde stiftet Bekendtskab med, anbefalede mig en Række Forelæsninger, som en anset Sindssygelæge, Professor *Mendel*, holdt for Jurister og Læger over Begrebet „Unzurechnungsfähigkeit“ (Utilregnelighed). De var særlig interessante, fordi Professoren efter hver Forelæsning førte Patienter ind i Auditoriet og i Studenternes Nærværelse ved Samtaler med dem illustrerede de Grene af „Utilregnelighed“, som han havde talt om. Patienterne syntes til at begynde med ikke at fejle noget. Men de led alle af en eller anden fiks Ide, følte sig uretfærdigt behandlet og benyttede Lejligheden til at besvære sig over, at man havde spærret dem inde i en Sindssygeanstalt. Jeg mindes en Mand, som troede, at han var „Grev Wilhelm af Württemberg“. Denne Ide holdt

han fast ved. Iøvrigt var der ikke noget i Vejen med ham. Han var taget til Berlin, havde logeret sig ind paa Byens fineste Hotel og aflagt Visitter hos Kejseren og Medlemmer af det kongelige Hus. Han hævdede bestemt, at han var Greven, og protesterede energisk imod sin Arrestation. Jeg mindes endvidere en Politimester fra Posen. Hans Sygdom var begyndt med, at han, hvor han gik og stod, hørte en Stemme, der sagde: „Du skal gifte Dig!“ Nu vilde han ikke gifte sig men lidt efter lidt fik han den Idé, at man vilde tvinge ham til at gifte sig, fordi hans Børn vilde blive store Genier, som vilde lyksaliggøre Verden. Iøvrigt vedblev han at passe sine Forretninger upaaklageligt. Hans Foresatte anede ikke, at der var noget i Vejen med ham, før der en Dag indløb et Brev til Ministeriet, hvori han meddelte, at nu var han villig til at gifte sig, hvis Regeringen gav ham en Godtgørelse paa 75,000 Mk. og skaffede ham en Kone med langt blondt Haar, som endvidere var udrustet med forskellige nærmere beskrevne Dyder! Morsomst af disse Patienter var en lille Børstenbinder, som var bleven overkørt paa Gaden og fra den Dag af led af Højhedsvanvid. Efter at have talt om denne Gren af Utilregnelighed og beskrevet Mandens Sygdom, førte Professoren ham ind i Avditoriet og gav ham Ordet, idet han sagde: „Nu giver jeg Dem Lejlighed til at fremføre Deres Klager for denne store Forsamling.“ Børstenbinderen besteg straks Katederet og holdt et flydende Foredrag. Det udmundede i, at alle Folk var efter ham, fordi Gud havde gjort et Under og udnævnt ham til „Præsident for Alverden“. Her afbrød Professoren ham og sagde henvendt til os: „Nu kan De selv høre, at han er utilregnelig, thi der findes jo ingen „Præsident for Alverden“. Børstenbinderen tog sig til Hovedet, fik et meget eftertænksomt Udtryk og udrød derefter lettet: „Undskyld, mine Herrer, jeg fortalte mig: Nej, jeg er Kejser Wilhelm, og det vil man ikke anerkende.“ „Med fuld Føje,“ sagde Professoren henvendt til os, „thi De ved jo allesammen, at Kejser Wil-

helm er over 90 Aar gammel og kan jo selv se, at denne Herre er meget yngre. Desuden kender De jo alle Kejser Wilhelms Billede og vil let kunne se, at det ikke er et Billede af denne Herre.“ Atter strøg Børstenbinderen sig et Par Gange over Panden. Saa udbrød han: „Nej, jeg er ikke Kejser Wilhelm, — jeg er Gud!“ „Stemmer heller ikke,“ svarede Professoren, „thi som De alle ved, er Gud usynlig og den Herre er synlig.“ Dermed befandt den lille Børstenbinder sig i en pinlig Forlegenhed. Han rynkede Panden, strøg sig over Hovedet og anstrengte tydeligt nok sin Tænkeevne til det yderste og udbrød saa omsider med et straalende Smil: „Ja, men saa mine Herrer, er jeg Obergott!“ Højere til Vejrs kunde han ikke komme. Da jeg mange Aar senere under en Valgkampagne trængtes haardt af min tysk-socialdemokratiske Modkandidat Redaktør Adler fra Kiel, som søgte at fremstille sig selv som mere dansk end jeg ved demonstrativt at kræve Pragfredens § 5 opfyldt, sammenlignede jeg ham i en Valgtale med megen Virkning med denne lille Børstenbinder, idet jeg sagde, at hans Forsøg paa at spille „Oberdäne“ overfor mig var af samme Beskaffenhed.

Sidst i Januar stod *Socialistloven* paa Dagsordenen i Rigsdagen. Bismarck benyttede i 1878 Ophidselsen efter Attentaterne paa gamle Kejser Wilhelm til at presse denne haarde og brutale Undtagelseslov igennem. Men han maatte finde sig i, at den blev tidsbegrænset. Gang efter Gang var dens Gyldighed derefter bleven forlænget, men under voksende Modstand og stadig kun for to Aar ad Gangen. I 1888 udløb Loven paany. Regeringen foreslog nu ikke blot Gyldigheden forlænget, men ogsaa Loven betydelig skærpet. Hidtil havde den bemyndiget Regeringen til at erklære Byer og bestemt afgrænsede Distrikter i Belejringsstilstand. Fra de Omraader, der var i Belejringsstilstand, kunde Politimynderhederne derefter udvise Socialdemokrater. I hvilken Udstrækning der var bleven gjort Brug af Udvisningsordren, har jeg omtalt i Afsnittet om

Leipzig. Nu krævede Regeringen bl. a. Loven skærpet saaledes, at den fik Ret til at *landsforvis*e tyske Statsborgere, som havde sluttet sig til Socialdemokratiet.

Regeringens Forslag affødte en hæftig Debat, som jeg — skønt den varede i samfulde fem Dage — fulgte med spændt Opmærksomhed fra først til sidst. Om Aftenen fulgtes jeg med Gustav Johannsen til Parlamentarikernes Stamborde i „Münchener Hofbräu“, hvor man ivrigt drøftede Dagens Begivenheder, og de gamle frisindede „Achtundvierziger“, hvoraf adskillige — deriblandt Bamberger, Löwe og Liebknecht — havde været dømt til Døden for Deltagelse i Revolutionen i 1848, drog interessante Paralleller mellem Forholdene nu og da. Debatten og de Kommentarer, man ved Stambordene knyttede til den, gav mig det første dybe Indblik i den preussiske Administrations og særlig de preussiske Politimyndigheders Machiavellisme, som jeg senere under min politiske Løbebane fik rig Lejlighed til at stifte personligt Bekendtskab med.

Følgende den gamle prøvede Grundsætning: Hugget er den bedste Parade, indledede Socialdemokraterne Debatten med et voldsomt Angreb paa Regeringen. De optraadte som Anklagere og tvang Regeringen over i Defensiven.

Socialdemokraten *Paul Singer*, en Kæmpeskikkelse med en bred Tyrepande over stærkt markerede, udpræget jødiske Ansigtstræk, rykkede først i Marken og førte afgørende Bevis for, at det preussiske Politi holdt fast lønnede *agents provocateurs* for ved Hjælp af dem at fremkalde Forbrydelser, som derefter blev benyttet til Motivering af Socialistlovens Skærpelse. I Zürich havde de berøgtede Anarkister *Schröder* og *Haupt* saaledes siden 1881 staaet i det preussiske Politis Sold med en fast Maanedsløn af 250 henholdsvis 200 Mark. For et Par Maaneder siden havde Socialdemokraterne omsider fattet Mistanke til dem. De overraskede dem ved Nattetid, modtog deres Tilstaaelse, skaffe sig Indsigt i en Mængde for Politiet kompromitterende Papirer, hvoraf flere Breve oplæstes, og

fandt under Schrøders Seng en Kasse Dynamitpatroner, som stammede fra en tysk Statsfabrik. Som Bevis lagde Singer en Dynamitpatron med Fabrikens Stempel og et Aktstykke udstedt og underskrevet af en høj Politiembedsmand i Zürich, paa Rigsdagens Bord. Dokumentet bekræftede hans Paastande og konstaterede endvidere, at Schrøder og Haupt havde staaet i intim Forbindelse med en Række berygtede Anarkister og gentagne Gange ophidset Arbejderne til Voldsgerninger og Attentater. Schrøder havde, hævdede Singer videre, sammen med Anarkisten *Stellmacher*, som Aaret før var bleven henrettet som Rovmorder i Wien, udgivet det anarkistiske Organ „Die Freiheit“, hvis Trykning var bleven betalt med Penge, som det preussiske Politi havde stillet til Raadighed.

I Berlin havde Socialdemokraterne afsløret Politiembedsmændene *Ihring* og *Naporra*, som forklædt og under falske Navne havde sneget sig ind i berlinske Arbejderkredse. For at vinde Tiltro havde Ihring bl. a. gjort sig skyldig i svære Majestætsfornærmelser. Gentagne Gange havde han for at faa Stof til senere Processer ophidset Arbejderne til Voldsgerninger og Attentater. En Socialdemokrat fra Nordslesvig, Seminarist fra Tønder *Jens Christensen*, som midt i Firserne spillede en Rolle i Berlin, hvor han blev opstillet som Rigsdagskandidat i to Valgkredse, fattede Mistanke til ham, tog Vidner paa hans Udtalelser og meldte ham for Majestætsfornærmelser. I den følgende Proces konstateredes det ved Hjælp af en Række edfæstede Vidner, at *Ihring* var skyldig. Men han blev desuagtet frikendt, fordi — han havde handlet i Embeds Medfør! *Naporra* var løbet op i forskellige Arbejderes Boliger og raabt: „Kom hastig ned paa Gaden og hjælp med at slaa Politibetjentene ned!“ I Posen havde han søgt at bevæge en Mand til at aflægge Mened og gjort sig skyldig i andre Forbrydelser. Men han gik ligeledes fri for Straf, fordi — han havde handlet i Embeds Medfør!

Paa denne Vis vedblev Singer under lydløs Opmærk-

somhed, kun nu og da afbrudt af indignerede Udraab og lidenskabelige Tilraab at føje Kendsgerning til Kendsgerning, indtil han omsider efter at have talt i tre Timer, sluttede sin Tale med det Ord, en venetiansk Doge tilraabte sine Modstandere, da han besteg Skafottet: „*Mit Forsvar er Eders Anklage, Aarsagen til mine foregivne Forbrydelser Eders Historie!*“

Næppe havde Singer sat sig, før den preussiske Indenrigsmister *v. Puttkamer*, under hvem det preussiske Politiet sorterede, yderst ophidset rejste sig og rettede et rasende Angreb imod — Politiet i Zürich, fordi det havde assisteret Socialdemokraterne ved Fremskaffelsen af Bevismaterialet! Iøvrigt erklærede han, at Politispioner var uundværlige. At disse Herrer ikke var Gentlemen, var han villig til at indrømme. Men de var uundværlige Redskaber og betaltes selvfølgelig for deres Tjenester. Han gav imidlertid sit Æresord paa, at Politiet ikke *med hans Vidende* benyttede *agents provocateurs*.

Efter at den konservative Ordfører, Hr. *v. Helldorf* under voldsomme Angreb paa Socialdemokratiet havde taget Regeringen i Forsvar og erklæret, at hans Parti ikke blot vilde stemme for Lovens Skærpelse, men ogsaa for dens Gyldighed i ubegrænset Tid, fik de Frisindedes Ordfører *Bamberger* Ordet. *Bamberger* hørte, som før nævnt, til den Kreds af tyske Parlamentarikere, der blev dødsdømt i 1848, men undgik Døden ved Flugt til Udlandet. Han tog til Frankrig og opholdt sig derefter i Paris til 1870, da han ved Krigens Udbrud som udvist vendte tilbage til Tyskland, hvor han under Krigen fik Lejlighed til at gøre sit Fædreland værdifulde Tjenester. I 1878 havde han under Indtrykket af Attentaterne stemt for Socialistloven, men nu erklærede han, at den havde ført Tyskland ind i Tilstande, som var en Vanære for Riget. Overfor Ministeren tog han Politimyndighederne i Zürich varmt i Forsvar. Han havde oprigtig ønsket, at Ministeren kunde have rensset Regeringen for Socialdemokrater-

nes svære Beskyldninger. Men Hr. v. Puttkamers Forsvar kunde sammenfattes i Ordene: Disse Politispioner er ikke Gentlemen, men de er uundværlige for Politiet!

Indenrigsministeren kvitterede med et rasende Angreb paa de Frisindede. Det *national-liberale* Partis Ordfører erklærede, at hans Parti vilde stemme *imod* Lovens Skærkelse men *for* dens videre Gyldighed i to Aar. Dette var af afgørende Betydning, thi dermed sprængte Partiet Rigsdagens Flertal.

Paa Debattens tredje Dag rykkede *Bebel* frem med et endnu voldsommere Angreb paa Regeringen, som holdt Huset i Aande i over tre Timer. Ministerbordene, Plenarsalen, Diplomaterne, Journalist- og Tilhørertribunerne var overfyldte, og alt lydløs Tavshed og spændt Opmærksomhed, da han gik op paa Talertribunen. Men næppe havde han rettet de første drøje Hug imod Regeringen, før hæftige Meningskampe brød løs og satte ham i Fyr og Flamme. Talerstolen blev ham for trang. Gennemglødet af luende Begejstring og lidenskabeligt Had søgte han ogsaa rent fysisk set at komme sin Modstander nærmere ind paa Livet. Med sænket Hoved for han som en olm Tyr en 5—6 Skridt frem imod Ministerbordet, hver Gang han rettede et nyt hæftigt Stød imod Regeringen. Hidsige Tilraab afbrød ham, men lynsnart vendte han sig om, greb Spydene, som slyngedes imod ham i Luften og sendte dem eftertrykkeligt tilbage. Man behøvede blot at høre *Bebel* under en saadan Debat for at forstaa den Hengivenhed, hvormed de tyske Arbejdere omfattede den store Arbejderfører og den fortryllende Magt, han udøvede over dem.

Bebel konstaterede indledende, at *Indenrigsministeren* ikke havde kunnet modbevise eller blot afsvække en eneste af de Kendsgerninger, som *Singer* havde fremdraget. Derpaa dvælede han ved *Forfølgelsernes* og især *Udvisningernes* Grusomhed. „I 25 Aar“, sagde han „har jeg paa Grund af min Overbevisning været udsat for stadige *Forfølgelser*, og som De ved lidt mange haarde Straffe, men aldrig

er jeg bleven grebet af en saa vedholdende Harme og Bitterhed, som da man jog mig fra Hus og Hjem som en skurvet Hund, uden at jeg var i Stand til at forsvare mig. Domstolene maa angive Grunde, men Politiet kan nøjes med at sige: Min Vilje, Din Lov!

Ægget af Regeringspartiernes ustandselige Tilraab, begyndte han under Venstres Munterhed at foreholde dem deres Synderegistre. Hvor ubetydelige var Socialdemokraternes Forseelser, naar man sammenlignede dem med de brandenborgske Røverridderes Kampe imod Hohenzollernerne, eller Adelens Attentater imod Fyrster som Gustav III, Katerina II eller Paul I? Hvor stod Bismarcks haandgangne Mænd i 1848? Han paaviste det ved at citere Lot-hard Buchers revolutionære Udtalelser og følgende Vers, som Bismarcks Livjournalist Moritz Brasch, nu Chef-redaktør af Regeringsbladet „Nord. Allgem. Zeitung“ havde offentliggjort i 1848:

„Wir farben rot, wir farben gut
Wir farben mit Tyrannenblut.“

Foran ham sad et anset Medlem af det national-liberale Parti, som under Forfatningskonflikten havde tildraget sig Opmærksomhed ved at sige, at man burde hænge Kongen af Preussen paa den nærmeste Lygtepæl! Breve fra et andet højt anset Medlem af dette Parti (Miquel), som var i hans Eje, viste, at han i 1848 som Medlem af Kommunistforbundet havde tilbudt *Karl Marx* at arbejde for den sociale Revolution. Datidens nationalliberale Organer misbilligede hverken *Beckers* Attentat paa Kongen af Preussen eller *Blinds* Attentat paa Bismarck. Fra nationalliberale Kredse stammede derimod Billedet, hvor Blind staaende i det ene Hjørne hæver Pistolen imod Bismarck, som staar overfor ham, da Fanden springer frem, dækker Bismarck og raaber: „Holdt!“ han tilhører mig!“

Efter paa den Vis at have holdt Opgør med Regeringspartierne vendte han sig atter imod Indenrigsministeren.

Han konstaterede, at Hr. v. Puttkamer ikke havde modbevist Singers Anklage. Ministeren havde kun hævdet, at Politiet ikke *med hans Vidende* benyttede „agents provocateurs“. Det var imidlertid en uomstødelig Kendsgerning, at preussiske Politimyndigheder havde engageret og lønnet berygtede Anarkister til i Svejts at fremkalde Voldsgerninger, Fredsbrud, ja Attentater, for dermed at bringe Asylretten, som udviste tyske Socialdemokrater nød godt af, i Miskredit. Han fastslog yderligere dette ved at oplæse Breve fra høje Politiembedsmænd i Berlin til Anarkisten Schröder, og ved at paavise denne Skurks intime Forbindelse med Rovmorderen Stellmacher, og andre bekendte, for Forbrydelser dødsdømte Anarkister.

Efter at have foretaget en Række andre ligesaa opsigtsvækkende Afsløringer, fortsatte han: „Jeg har lige paany læst Tacitus Annaler. Den Maade, hvorpaa de talrige Majestætslove fortolkedes og haandhævedes i Kejser Tiberius' Tid, betragtede Tacitus som et Tegn paa Romerrigets aandelige Forfald, skønt det da endnu stod i sin højeste ydre Magt og stadig udvidede sine Grænser. „Skønt Tyskland nu staar paa sin fysiske Magts Højdepunkt, frygtet og beundret,“ sagde han, „er dog den Maade, hvorpaa der regeres indadtil, Maaden hvorpaa Domstolene dømmer, og Retten haandhæves, de mange Undtagelseslove m. m. Tegn paa Tysklands aandelige Forfald og bag det lurer dets materielle Forfald. Vi lever under saa nederdrægtige Tilstande, at Skamrødmen maa farve enhver Fædrelandsvens Ansigt!“

Hvad der gav denne Debat sin store Interesse var ikke blot det skarpe Strejflys, som den kastede over den preussiske Administrations lyssky Arbejde og hensynsløse Brug af de forkasteligste Midler, men tillige, at den kaldte alle de store Partiførere frem paa Arenaen. Da Bebel havde sluttet sin Tale rykkede Bismarcks nære Ven og Meningsfælle, det frikonservative Partis Fører Hr. v. Kardorff Re-

geringen til Undsætning. Socialistloven havde, indrømmede han, ganske vist ikke kunnet standse Socialdemokratiets Fremgang, men det viste kun, at Loven burde skærpes. Saa greb omsider Centrum, Katolikernes fremragende Fører, den „lille Excellence“ *Windhorst* ind i Debatten. De første fire Dage havde han siddet ubevægelig paa sin Plads lige foran Talerstolen. Naar man saa ham sidde der i sin Yndlingsstilling, rolig som en Statue med Hænderne foldede over sin lille trinde Mave og Hovedet bøjet ned imod Brystet, som om han halvsov, skulde man ikke tro, at han var en af Tingets opmærksomste Tilhørere. Man saa ham aldrig tage Notitser. Han vidste, at han kunde stole paa sin Hukommelse.

Til at begynde med skuffede han som Taler. Ordene kom langsomt, ligesom om de blev vendt og drejet og derefter presset frem. Men Sætningerne var bestemt og klart formede, og hvad han sagde havde baade Næb og Klør. Centrum havde, hævdede han, fra første Færd af været en skarp Modstander af Socialistloven. Det havde selv lidt under Undtagelseslove. Før 10 Aar siden havde han allerede forudset og forudsagt, hvad der nu desværre viste sig at være rigtigt, at Loven kun vilde bringe Ulykker. Ministeren havde henvist til, at der nu var Ro hist og her, men under den med Vold tilvejebragte ydre Ro, brændte der et Krater, som kunde bryde frem, naar det skulde være. Det modbydelige hemmelige Politi, som han angreb i de stærkeste Udtryk, var en af Socialistlovens onde Frugter. Han beklagede meget, at Regeringen tog Folk i sin Tjeneste, som Ministeren selv havde stemplet som „Ikke Gentlemen“, thi „*Hensigten helliger aldrig Midlet*“. Da de Konservative modtog denne Ytring af Jesuiternes utrættelige Talsmand med forstaaende Munterhed, tilføjede han bidsk: „Det interesserer mig, at De morer Dem over en Ytring, som pludselig stiller Dem paa en Plads, hvor de er vant til at stille andre.“

Socialdemokratiet kunde kun bekæmpes med etiske Midler, men Regeringen kendte tilsyneladende ikke andre Midler end den raa fysiske Magt. Centrum vilde ogsaa bekæmpe Socialdemokratiet, thi det var en sand Pest. Paa et Latterudbrud fra Højre, svarede han: „Jeg beklager mine Herrer, at De er smittet deraf.“ Men Centrum vilde kun bekæmpe Socialdemokratiet med lovlige Midler, med en grundig Reform af Skolevæsnet og ved at beskytte Arbejderne imod Kapitalens Overgreb.

Da Debatten omsider femte Dags Aften blev sluttet, forkastedes først Regeringens Forslag om Lovens Skærpelse. Derefter vedtog Rigsdagen med betydeligt Flertal at forlænge dens Gyldighed i to Aar.

Efter disse Dages bevægede Debatter skrev jeg følgende Stemningsbillede, som er aftrykt i „Højskolebladet“*):

„Foran den tyske Rigsdags Forsamlingssal strækker der sig en lang, smal Forhal. Fra dens ene Side fører en Række Glasdøre ind til Rigsdagens Restauration, mens mørkegrønne Portierer skjuler Dørene, som ved den modsatte Side fører ind til Forsamlingssalen. Der er bløde Tæpper paa Gulvet og forgyldte, grønt polstrede Sofaer her og der ved Siderne. Lyset kommer fra oven, Væggene er mørke og prydes af en Række Billeder af berømte tyske Mænd, med gyldne Indskrifter underneden.

I denne Sal er der altid livligt Røre baade før, under og efter Rigsdagens Møder, men kun Tingets Medlemmer, og hvem de indfører, maa komme der. Forleden Dag sad jeg paa en af Sofaerne, men uden at give videre Agt paa Omgivelserne, for de Debatter, som havde fundet Sted med Socialdemokraternes begejstrede Fører *Bebel* og Junkernes Repræsentant i Regeringen, Minister *v. Puttkamer* som Midtpunkt gav meget at tænke paa. Da faldt mit Blik tilfældigvis paa et af Billederne paa Væggen. Det var *Fichte*, der i sin Tid af den sachsiske Regering blev afsat som Læ-

*) Højskolebladet 1888 Side 294.

rer ved Universitetet i Jena og dermed drevet ud af Sachsen.**) Lidt overrasket saa jeg paa det næste Billede. Det var af *Dahlmann*, der i sin Tid af den hannoveranske Regering blev afsat som Lærer ved Universitetet i Göttingen og dermed jaget ud af Hannover. Videre gik mit Blik til det følgende Billede. Det var af gamle *Ernst Moritz Arndt*, der i sin Tid kastedes i Fængsel af den preussiske Regering og senere i lange Tider stod under Politiets Opsyn som en farlig Demagog. Længere borte saas Billeder af andre fremragende Tyskere, som havde fristet lignende Skæbner. Da slog det mig, at alle de Mænd, hvis Billeder havde faaet Hæderspladserne i denne Forhal, i tidligere Tid havde været forfulgt af tyske Regeringer!

Er det ikke sært, at kun lutter i sin Tid for deres Overbevisning og Virken af tyske Regeringer hadede og forfulgte Oppositionsmænd, og slet ingen Tilhængere af de før herskende Regeringssystemer, har faaet disse Hæderspladser? Uvilkaarlig trængte det Spørgsmaal sig frem: Vil det nuværende tyske Voldsregimente mon ligeledes i Løbet af halvhundrede Aar foragtet af alle synke hen i Glemsel, mens Billeder af radikale Oppositionsmænd, af Lasalle, af Karl Marx og Bebel smykker Væggene i den tyske Folkerepræsentations Sale. — — —

— Jeg reves pludselig ud af mine paa dette Sted formastelige Tanker af et Par høje konservative Herrer, som blev staaende fortroligt samtalende tæt ved mig. Den ene gav den anden et socialdemokratisk Flyveblad, som nylig var bleven udbredt i Breslau og bad ham om at forære Minister Puttkamer det til „hans Samling“. Derefter et Øjebliks Tavshed. „Han var jo desværre ikke heldig i Debatten,“ sagde den første. „Desværre ikke,“ svarede den anden. Saa gik de længere bort.

Ministeren ikke heldig — det glædede mig at høre dette bekræftet fra konservativ Side. Alle andre har længe været

***) Under Fichtes Billede staar Ordene: »Das heiligste Recht einer Nation ist das, als solche zu bestehen und anerkannt zu werden».

enige derom. Venstre raabte Hør! Hør! til *Bamberger*, da han under Socialistdebatten sagde: „Ministeren har i ingen Henseende formaaet at rense Regeringen for de svære Beskyldninger, som Socialdemokraterne har rettet imod den,“ og enhver, som uden Fordom vil gennemlæse de stenografiske Beretninger om de fem Dages Debatter, som Loven fremkaldte, er nødt til at sige det samme og at underskrive Singers Slutningsord den femte Dags Aften: „Vi Socialdemokrater staar som Sejrherrer efter disse Debatter.“

Tredive Aar senere oplevede jeg Revolutionen i Berlin, og jeg fik da Lejlighed til at føre Forhandlinger med de socialdemokratiske Førere i Rigskanslerpalæet, ja, i selve Fyrst Bismarcks Arbejdsværelse, hvorfra de i Efteraaret 1918 styrede Riget! I Sandhed: Tiderne skifter!

Den nyvalgte Rigsdag havde vedtaget en Militærlov, som paaførte Riget en Merudgift paa 280 Millioner Mark. Udgiften skulde dækkes ved Hjælp af et Laan. Et Lovforslag desangaaende stod den 10. Februar til Forhandling i Rigsdagen. Bladene havde meddelt, at Rigskansleren vilde tage Ordet. Tilstrømningen til Mødet var derfor overordentlig stærk, thi Bismarck var nu paa sine gamle Dage en sjælden Gæst i Tinget. Rigsdagsbygningen var ligefrem belejret flere Timer, før Mødet aabnedes. Tjernerne havde den største Møje med at holde Folk tilbage, som vilde søge at skaffe sig de stærkt attraaede Adgangskort til Tribunerne ved Hjælp af personlige Bekendte blandt Rigsdagsmændene. Men alle Kort var allerede bortrevne eller beslaglagte, længe før Mødet aabnedes, og i Hundredevis maatte de gaa bort med uforrettet Sag.

Da jeg kort før Mødets Aabning traadte ind paa Tribunen, sad de store Partiførere alle paa deres Plads. Medlemmerne var tilsyneladende fuldtallige tilstede. Hof- og Diplomater var ligesom Tilhører- og Journalisttribuner tæt besat. Bag Forbundsraadets Borde stod høje Officerer og Embedsmænd fra Ministerierne i tredobbelte Rækker. Saa traadte Bismarck ind i Salen, en imponerende

Kæmpeskikkelse, høj og før, men rank trods Aarenes Tryk, stærk skaldet, med markerede Ansigtstræk, svært Overskæg og buskede Øjenbryn, iført hvid Kyrasseruniform med brandgul Krave og lange blanke Støvler med klirrende Sporer. Næppe havde han sat sig, før Præsidenten svingede den store Klokke og erklærede Mødet for aabent. Et Par Formaliteter ordnedes i Hast, og saa fik Rigskansleren Ordet.

Bismarck rejste sig med Besvær og begyndte at tale. Man maatte vente en rungende Bas, men Stemmen er spinkel og spæd, altfor svag til det store Kæmpelegeme. Han taler meget langsomt og stødvis. Ordene overvejes tilsyneladende endnu en Gang, inden han udstøder dem. Veltalende er han absolut ikke. Men han ved, at en Verden lytter til hans Ord, og i Stenogrammet staar det, han har sagt, i klart formede Sætninger med omhyggeligt Ordvalg, som siger, hvad han har holdt for rigtigt at sige, men hverken mer eller mindre. Det blev en lang Tale, hyppigt afbrudt af Munterhed og Bifaldsytringer, nu og da af hvasse Tilraab. Med korte Mellemrum gjorde han en Pause for at skylle et Ølglas Cognac ned. Opmærksomme Iagttagere paastod, at han drak en 7—8 Glas under Talen. I den stenografiske Beretning fylder Talen ikke færre end 20 Spalter. Glanspunktet naaedes, da han henimod Talens Slutning med hævet Røst udslyngede det bevingede Ord: „*Vi Tyskere frygter Gud, men ellers Intet i Verden!* som fremkaldte stormende, endeløst Bifald.

Man ventede store Demonstrationer, naar Bismarck forlod Rigsdagsbygningen. Jeg brød derfor tidlig op og bandede mig Vej ud paa Gaden. Her sortnede det af Folk til begge Sider. Den brede Leipzigerstrasse var et bølgende Folkehav. Talrige Politibetjente til Fods og til Hest søgte at opretholde Ordenen. I Mængden saas Officerer fra alle mulige Hærafdelinger og endnu flere Studenter, kendelige paa deres brogede Huer og fra Mensuren vansirede Ansigter. Alles Opmærksomhed var henvendt paa Rigsdags-

bygningen. Mødet var hævet, og Rigsdagsmændene begyndte at strømme ud. Seks ridende Politibetjente sluttede sig sammen for at holde Udgangen fri. Pludselig gik der en stille Mumlen gennem Mængden. Det var Feltmarskal *Moltkes* slanke, fintbyggede Skikkelse, som viste sig paa Trappen. Efter Sædvane gik han ene ned ad Gaden, stærkt foroverbøjet og — højt oppe i Firserne — synlig mærket af Alderens Tryk. Hvor han kom frem, hilstes han stille og ærbødigt. Men der lød ingen Hyldestraab og samtidig spejdede Folkeskarerne efter Dagens Helt. Pludselig lød der bragende Hurraraab ved Udgangen, Hatte og Huer fløj til Vejrs og skjulte en Tidlang alt andet. Men saa aabnedes Skarerne paa Kommando. Politibetjentene red frem, og den mægtige Jernkansler viste sig. Høj og rank i stramtsluttende Uniform, med raslende Sabel og Skridt saa faste, at det var som om Fødderne satte Mærke i Asfalten, skred Bismarck hilst af endeløse Hyldestraab ud paa Gaden. I Følge med ham var kun et Par Adjudanter. Han tog Vejen ned imod Rigskanslerens Palæ. Politiet red foran og aabnede Rækkerne. — Al Færdsel standsede. Folk var som ellevilde. De raabte Hoch og Hurra, som de var gale. Bagfra trængte en tusindtallig Mængde paa for at faa et Glimt at se af den forgudede Statsmand. Politikæden sprængtes og hele Massen fulgte ham under endeløs Jubel. Afsted gik det gennem Snedyngerne ved Siden af Gaden, saa Folk blev vaade til op over Knæene. Men ingen kunde standse. Strømmen fyldte Gaden i hele dens Bredde, og var saa stærk, at den rev alle med, enten de saa vilde eller ej. Saaledes gik det ned ad Leipzigerstrasse og op ad Wilhelmstrasse til Rigskanslerens Palæ, hvor de høje Gitterporte automatisk lukkede sig bag Nationalhelten. Ned over Gaden rullede Hurraraabene endnu som en dump Torden, mens de forreste lykkelige i vild Begejstring klatrede op ad Jerngitteret for endnu at kaste et sidste Blik paa Jernkanslerens brede Ryg, inden han, uden at hilse, forsvandt ind i Palæet!

Paa den „historiske Dag“, som Tyskerne nu kalder den, stod Bismarck som Triumfator. Modstanden imod Hærens Udvidelse var slaaet ned. Militærlovene var bleven vedtaget. Og Rigsdagen havde med knusende Flertal udtalt sin fulde Tilslutning til hans „Fredspolitik“.

Men Fremtiden var usikker. Ingen vidste, hvad den bar i sit Skød. Nogle Dage senere skrev jeg til „Højskolebladet“*) følgende Situationsbillede:

„Paa Berlins Hovedgade „Unter den Linden“ er der stærkt Liv og Røre ved Middagstid. En uafbrudt Folkestrøm bevæger sig hurtigt ned ad de brede Promenader mod Kejserens Palæ. Klokken halv et er den brede Plads mellem Slottet og Universitetet, hvor Frederik den Stores Rytterstatue staar, fyldt af Tusinder, som forventningsfuldt fæster deres stirrende Blik paa Kejserboligen. Flere og flere kommer myldrende fra alle Kanter og forsøger at trænge sig frem. Der gaar bølgende Bevægelser gennem Massen, og de talrige Politibetjente har den største Møje med at holde Færdslen aaben paa Kørebanen. — Omsider høres Trommerne, og Vagten marscherer frem med hele Regimentsmusikken i Spidsen. Og under Mængdens glade Tilraab viser den gamle Kejser sig ved „det historiske Hjørnevindue“, nikkende og smilende til sine Soldater. Stundom staar hans 6aarige Sønnens Søn iført Husaruniform ved Siden af ham oppe i Vinduet, og naar den lille da gør Honnør for de forbidragende Gardister, er Jubelen endeløs. Hver Dag gentager den samme Scene sig. Berlinerne trættes ikke af Kejserdyrkelsen. Aldrig er Vejret saa slet, at man ikke ved Middagstid finder en talrig Skare, som taalmodigt venter paa det store Øjeblik.

I den sidste Tid er Berlinerne mødt endnu talrigere end sædvanlig. Stemningen har været nedtrykt paa Grund af de daarlige Efterretninger fra den syge Kronprins i San Remo, og fulde af Medlidenhed med den gamle Kejser strømmer de hen til Palæet for at vise ham deres Delta-

*) Højskolebladet 1888. Side 262.

gelse. Kronprinsen har altid været elsket af Berlinerne fremfor nogen anden af det hohenzollernske Hus. Derfor er Sorgen over hans vistnok haabløse Tilstand stor og ikke mindst blandt de frisindede og radikale Partier.

Tilfældigvis passerede jeg i Dag — 15. Februar — „Unter den Linden“ ved Middagstid. Det var dejligt Solskinsvejr og den myldrende Mængde, der havde indfundet sig, maatte tælles efter Myriader. Det sortnede hen ad den brede Gade, saa langt Øjet kunde række til begge Sider.

Vagten kom med taktfaste Skridt og klingende Spil. Den „gamle Heltekejser“, som Tyskerne kalder ham, viste sig indenfor Vinduet, og „Hoch“- og Hurraraabene tordnede fra alle Sider, mens utallige Huer og Hatte svirrede i Luften. Da Garden var passeret forbi, var det umuligt for de ridende Politibetjente at holde Mængden tilbage. Den stormede frem, som vilde den vælte Palæet over Ende. Kejseren hilste med Smil og Haandbevægelser. Begejstringen voksede og Raabene blev til en øredøvende Larm. Trængslen var forfærdelig, og Øjeblikket som sædvanlig i høj Grad gunstigt for Berlins øvede Lommetyve, thi hvem husker under den umaadelige Begejstring de store af Politiet opslaaede Plakaters alvorsfulde Ord: „For Lommetyve advares“.

Uvilkaarlig maatte jeg tænke paa en anden Scene, som for 40 Aar siden fandt Sted udenfor den samme Kongeborg. Det var i den stærkt bevægede Vaar 1848. Berlin var revolutionær, som næsten alle større Byer i Europa. Borgerne opkastede Barrikader og kæmpede som rasende mod Kongens Soldater, der ryddede Gade efter Gade. Prinsen af Preussen — den nuværende Kejser — krævede bestemt, at man skulde lade Tropperne kvæle Oprøret i Blod, men Broderen, Kong Frederik Wilhelm IV, der var en mere blød og mindre karakterfast Natur, blev ud paa Natten ængstelig for Følgerne og bød Tropperne holde inde med Skydningen, mens han underhandlede med de oprørske Borgere. Der kom et Slags Forlig i Stand. Tropperne

maatte forlade Byen, og Kongen udstedte det ynkelige Op-
 raab: „Til mine kære Berlinere!“ Op paa Formiddagen
 saa man et endeløst Tog bevæge sig langsomt og højtideligt
 nedad „Unter den Linden“ mod Kongens Palæ. I Spidsen
 bares hen ved halvandet Hundrede for Soldaternes Kugler
 faldne Barrikadehelte. Ud for Palæet sattes de blomster-
 smykkede Baarer ned paa Jorden, og Toget gjorde Holdt.
 Der herskede stor Ophidselse. Kongen viste sig paa Bal-
 konen i fuld Uniform for at hilse paa Borgerne. Men ikke
 tilfreds med hans militæriske Hilsen raabte Hundreder af
 forbitrede Stemmer: „Hatten af“. Og Kong Frederik Wil-
 helm IV traadte et Skridt længere frem paa Balkonen, blot-
 tede ærbødigt sit Hoved for de faldne, bøjede sig for Re-
 volutionen og forsonede sig med „sine kjære Berlinere“.

Men Prinsen af Preussen var for stolt til at bøje sig.
 Stærk i Troen paa Kongedømmet af Guds Naade trodsede
 han Folkestemningen, og alles Had vendte sig derfor mod
 ham. For at undgaa Berlinernes Raseri maatte han skynd-
 somt forlade Landet og flygte til England, mens Regerin-
 gen for at beskytte hans Bolig mod fuldstændig Ødelæg-
 gelse maatte opslaa Plakater, der erklærede den for
 „offentlig Ejendom“. —

Meget kan forandre sig i fyrre Aar. I Dag kysser Ber-
 lins Borgere Støvet for den Fyrstes Fod, der i 1848 maatte
 flygte til England for at undgaa deres Raseri. Der kan ligge
 meget i det Smil, hvormed den gamle 91-aarige Kejser med
 det blege skaldede Oldingeansigt hilser „sin“ Hovedstads
 i Øjeblikkets Stemninger og Tidens herskende Strømning-
 ger levende Befolkning, naar den hver Middag bringer ham
 sin Hyldest. Maaske gaar Berlin inden 10 Aar til den mod-
 satte Yderlighed!

For det er kun en Side af Berlin man ser „Unter den
 Linden“. „Det er kun Overklassen“, for at bruge det strind-
 bergske Udtryk, hvad man med Rette kan her, hvor Spalt-
 ningen er fuldstændig og de sociale Partier Dag for Dag
 fjærner sig mere fra hinanden. Udviklingen gaar absolut

i Retning af Yderlighederne: mod den røde revolutionære Radikalisme og den sorte skinhellige Reaktion — Konservatisme findes nærmest kun som Overgangsform fra Liberalismen. Mellestanden saavel som Mellempartierne knuses og opslemmes. Der opsamler sig en forfærdelig Mængde Fængstof i Kældrene. Allerede nu er efter alle Mærker at dømme omtrent Halvdelen af Berlins ca. 1,300,000 Indbyggere Socialdemokrater. Og dette Resultat er naaet efter 20 Aars Agitation under Europas, ja, Verdens mest udviklede Politiregimente, der tilmed støttes af haarde, hensynsløse Undtagelseslove. „Vent kun til de Unge vokser bedre til, saa vil det hele blive anderledes,“ sagde min socialdemokratiske Værtinde forleden, da jeg talte med hende om Nutidsforholdene, og hundrede Tusinder af tyske Mødre i Underklassen siger som hun. Og Børnene suger de stærke revolutionære Tanker ind med Modermælken. Jeg frygter for, at Bismarck taber i Kampen mod Socialdemokratiet, naar han ikke fører den ind i et helt andet Spor.

Det ser ud til, at Tyskland snart gaar en bevæget Fremtid i Møde. Paa Tronen sidder en ældgammel, kraftløs Olding, mens Tronfølgeren ligger under Lægebehandling i Udlandet lidende af en efter al Sandsynlighed uhelbredelig Sygdom. Begges Dage synes at være talte. Gaar de bort, vil den trediveaarige Prins Wilhelm blive Kejser over henved 50 Millioner Tyskere, hvis Ve og Vel i saa Fald for en stor Del afhænger af ham, der da raader over Krig og Fred. Der vides ikke meget om Prins Wilhelm. Man faar det Indtryk, at han er mere frygtet end yndet af Tyskerne, og han siges at tørste efter krigerisk Berømmelse. Der fortælles om ham, at han for nogen Tid siden ved et Lag hug et Glas Champagne i Gulvet, idet han svor ikke at smage den liflige Vin, før han kunde drikke den i dens Hjemland. Blot det, at slige Anekdoter fortælles og tros, viser, hvorledes han bedømmes. At han har arvet Bedstefaderens store Forkærlighed for Militærvæsenet og er en meget ivrig Soldat, det er en Kendsgerning. Han er derfor ogsaa

yndet af Officererne. Nogle uforsigtige Udtalelser, som han for nogen Tid tillod sig, tyder paa reaktionært Sindelag med stærke Sympatier for Antisemitismen og det af Hofpræst Stoecker repræsenterede kristelig-socialt Parti.“ Saaledes bedømte jeg den Gang Stillingen uden at ane, at jeg 40 Aar senere skulde opleve Revolutionen i Berlin.

I disse bevægede Vintermaaneder var jeg næsten daglig sammen med de nordslesvigske Repræsentanter. Jeg boede i Zimmerstrasse, i det samme Hus som *Hans Lassen*, der havde skaffet mig et Værelse, en Etage højere, lige over det han beboede. Vi udvekslede daglig Meninger. Han var en jævn og bramfri Mand, vel oplyst, altid venlig og imødekommende og gav mig, som grundig Kender af Skattevæsenet, særlig de gamle Realskatter, og kommunale Forhold i Nordslesvig mange nyttige Oplysninger. Til Gengæld hjalp jeg ham med at ordne Stoffet til hans Taler i Landdagen, hvor han, særlig ogsaa med Henblik paa Splitelsen i Nordslesvig og den Kritik, den havde affødt, havde en vanskelig Post, men iøvrigt klarede sig godt. Da hans Helbred var svækket af Sukkersyge, maatte han holde streng Diæt. Han kom derfor ikke til Stambordene, men tilbragte ofte Aftenen sammen med Gustav Johannsen og mig. Vi drøftede da i Reglen indgaaende Personer og Forhold hjemme i Nordslesvig.

De havde allerede Aaret i Forvejen givet mit Forslag om Oprettelsen af en fast politisk Organisation deres Tilslutning. Nu drøftede vi Planen videre. Og da jeg efter Opfordring havde erklæret mig villig til eventuelt at gøre Hovedarbejdet, skred vi til Planens Virkeliggørelse. Vi besluttede, at der først skulde afholdes et forberedende Møde i Flensborg, hvortil der skulde indbydes Tillidsmænd fra hele Nordslesvig. Gustav Johannsen skrev et Udkast til Indbydelsen. Jeg hektograferede og udsendte den. Mødet fandt Sted først i Marts. Gustav Johannsen og Hans Lassen var begge tilstede og motiverede Forslaget, som vandt almindelig Tilslutning. Efter deres Forslag blev det end-

videre besluttet, at jeg skulde ansættes som Sekretær. Stiftelsen skulde finde Sted paa et Møde i Vojens, som først skulde afholdes ud paa Sommeren. Vi udarbejdede saa Vedtægterne for „Den nordslesvigske Vælgerforening“, Bestyrelsen skulde bestaa af 15 Medlemmer, som repræsenterede alle Strøg af Nordslesvig og begge de af Edsspørgsmaalet skilte Retninger. Paa Stiftelsesmødet vilde Gustav Johannsen foreslaa *P. Reimers*, Sønderborg, som Formand og Redaktør *Johannes Moldt*, ligeledes i Sønderborg, som Kasserer. Da det var afgjort, at jeg samme Foraar vilde bosætte mig i Sønderborg, vilde det snevrere Forretningsudvalg dermed være samlet og mere handlekraftigt. Jeg var glad over, at jeg nu havde Sikkerhed for, at man vilde bruge mig. Ud paa Sommeren blev disse Planer virkelig gjort.

Kejser *Wilhelms* Tilstand var i Begyndelsen af Marts meget foruroligende og Kronprins *Friedrich* laa haabløs syg i St. Remo. Det gik tydeligt nok stærkt nedad med dem begge, og store Forandringer syntes at forestaa. I et Brev af 4. Marts skriver jeg: „Med Kronprinsen er det vist meget daarligt. Kejseren har befaleet, at Lægerne ikke maa give Aviskorrespondenterne Meddelelser, og det øger Frygten. Officererne maa ikke deltage i Festligheder. Stemningen er i det hele trykket.“ Under Haanden gik der i parlamentariske Kredse Rygter om, at Bismarck vilde hindre den liberale, men tilsyneladende dødssyge Kronprins i at bestige Tronen og søge at gennemføre en Ordning, hvorefter Prins Wilhelm kunde overtage Regeringen efter gamle Kejser *Wilhelms* Død. Rygtet vandt Tiltro og vakte megen Uro blandt Frisindede og Socialdemokrater. Spændingen voksede fra Dag til Dag.

Udenfor Kejser *Wilhelms* Palæ saa man først i Marts store Folkeskarer fra Morgen tidlig til Aften sent. Det var efterhaanden bleven klart for alle, at Kejseren laa paa Dødslejet. Man ventede hvert Øjeblik Dødsbudskabet. Jeg var Korrespondent til forskellige Blade og holdt den 8.

Marts ud paa Pladsen til over Midnat. Da jeg gik derfra, var Palæet endnu omringet af mange Tusinder. Klokken 5 om Morgenen vendte jeg tilbage. Billedet var det samme. Det hed sig, at Kejseren nu laa paa sit yderste. Klokken lidt over 8 sænkedes Kejserflaget langsomt. Det var Tegnet paa, at den gamle Kejsers havde udaandet. I det samme kom et Par Hundrede ridende Politibetjente, som trængte Masserne tilbage, dannede en vid Kordon udenom Palæet og holdt alle Nysgerrige paa Afstand.

Jeg fik fat i en Droske og kørte hen til *Gustav Johannsen*, som boede privat i Wilhelmsstrasse, for at overbringe ham Efterretningen. Jeg tog ham paa Sengen, men han sprang straks op, og mens han klædte sig paa, fortalte han mig, at han først var kommen i Seng for et Par Timer siden efter at have tilbragt Natten sammen med den frisindede Fraktion, som var samlet for at hylde Kejsers Friedrich, naar han blev udraabt til Kejsers, eller rejse energisk Protest, hvis han blev forbigaaet. Men Time efter Time var gaet uden at den længselsfuldt ventede Efterretning indløb. Imens havde Rhinskvinen gjort sin Virkning, Stemningen var bleven høj. Der blev holdt Taler, og en gammel „Achtundvierziger“ foreslog en Sang og udnævnte *Gustav Johannsen*, som havde en prægtig Sangstemme, til Forsanger. Han kendte de gamle tyske Frihedssange og overtog Hvervet. Og i løftet Stemning havde man derefter festet videre til Kl. 5 Morgen! — Mens vi drak en Kop The, kom der Meddelelse om, at Landdagen var indkaldt til Møde Kl. 11, Rigsdagen Kl. 12. Jeg gik først hen i Landdagen og op paa Tilhørtribunen. I Byen vidste man øjensynlig endnu ikke, at Mødet blev afholdt, thi bortset fra Journalisterne, som var bleven underrettede, var der foruden mig kun to Tilhørere paa Tribunen. Ministrene sad allerede samlede ved Ministerbordet, da Bismarck, som altid ved højtidelige Lejligheder i hvid Kyrasseruniform, traadte ind i Salen og satte sig paa sin Plads. Præsidenten aabnede Mødet og gav Ordet til Vicepræsidenten i det preussiske Statsministerium

Hr. v. *Puttkamer*. Medlemmerne rejste sig. Ministeren meddelte i nogle faa Ord, at Kong Wilhelm var afgaaet ved Døden, og at Kronprinsen havde overtaget Regeringen under Navnet: Friedrich III. Fem Minutter efter at Mødet var aabnet, blev det atter hævet.

Fra Landdagen, hvor Tronskiftet i Preussen var bleven meddelt, tog jeg hen i Rigsdagen, hvor man mente, at Bismarck i egen Person vilde forkynde Tronskiftet i Riget. I Gangene var der stærkt Røre. Rigsdagsmændene stod i Smaagrupper og drøftede Situationen. Klokken ringede, og Medlemmerne forsvandt ind i Salen. Da jeg kom op paa Tribunen, sad Forbundsraadets Medlemmer allerede paa deres Pladser. I Hoffets og Diplomaternes Loger saas et udsøgt Selskab. Journalist- og Tilhørertribuner var tæt besatte. Bismarck traadte ind i Salen og indtog sit Sæde. Præsidenten aabnede Mødet og gav Rigskansleren Ordet. Alle rejste sig og hørte staaende hans bevægede og højstemte, men sikkert ærlig mente Lovtale over den hensovede Kejser, hvis tro Tjener han med Forkærlighed kaldte sig. Kæmpen var bøjet. Det mægtige Legeme gennemrystedes nu og da af krampagtige Trækninger. Ansigtet var præget af Lidelse, Sorg og alvorlig Bekymring. En for ham lykkelig Tidsperiode var udrundet, og en usikker Fremtid laa foran ham. Ingen vidste bedre end han, hvilke Vanskeligheder den bar i sit Skød.

Da Bismarck havde endt sin Tale hævede Præsidenten Mødet. Jeg gik ned til Gustav Johannsen. Rigsdagsmændene strømmede ud af Salen og samlede sig atter i Smaagrupper for at drøfte Stillingen. I de Kredse, jeg kom i Berøring med, aandede man lettet op. Pynten var klaret. Kronprinsen var nu Konge og Kejser. Man haabede snart at se ham i Berlin og var tilbøjelig til at tro, at hans Sygdom var bleven fremstillet værre, end den i Virkeligheden var, for at bevæge ham til at give Afkald paa Tronen til Fordel for Prins Wilhelm. At han havde antaget Navnet Friedrich III, opfattede man som en Tilkendegivelse af, at

han var viljestærk nok til at lægge Roret om og føre Regeringen i Overensstemmelse med de frisindede Principper, der var raadende i Preussen under den store Preusserkonge Frederik II.

Om Eftermiddagen var hele Byen klædt i Sorg. Dødsbudskabet havde været ventet i over otte Dage. Alt havde derfor været omhyggelig forberedt. De store Butiksvinduer paa Hovedgaderne var i Formiddagstimerne bleven dekorerede med Kejserbuster, omgivne af grønne Planter og Sørgeflor, og et Mylder af blaa Kornblomster, den gamle Kejsers Yndlingsblomst. Damerne gik sortklædte med lange vajende Sørgeflor, Herrerne med Sørgeflor om Hat og Arm. Gadesælgerne falbød Kejsersmedailler og kunstige Kornblomster. Mange gik med Kornblomster i Knaphullet. „Unter den Linden“ var man allerede i Færd med at dekorere Husene med sorte Draperier. I Nærheden af det kejserlige Palæ opdukkede pludselig en Herre klædt i Højrødt med røde Handsker, rød Paraply i Haanden og rød Sløjfe paa Skulderen. Det var en taktløs Demonstration, og han kom ogsaa daarlig fra det: Berlinerne gennempryglede ham først med Stokke og Paraplyer. Derefter blev han arresteret og ført bort af Politiet. Det var Løn som forskyldt. Men mange blev i disse Dage arresterede for Majestætsfornærmelser og senere haardt straffede, fordi de tankeløst havde fremsat en eller anden nedsættende Ytring om den afdøde Kejser, da de erfarede hans Død.

Dagen efter meddeltes det i Tingene, at Kejser Friedrich der Dritte — der „Britte“ sagde Junkerne spydigt med Sidelblik til den engelskfødte Kejserinde, hvis Indflydelse de frygtede — allerede var afrejst til Berlin, og at Bisættelsen af Kejser Wilhelm var fastsat til den 16. Marts. Møderne blev derefter udsat til efter Bisættelsen.

I den Uge, der nu fulgte, var Byen i sit Ydre præget af dyb Sorg. Der rejstes flere Æresporte fra Slottet ned efter Brandenburger Tor og næsten alle Huse var paa denne Strækning smykkede med sorte Draperier. Tilstrømningen

til Berlin var overordentlig stærk. Alle Hoteller var overfyldte. Der betaltes kolossale Priser for Vinduespladser paa „Unter den Linden“ i de faa Timer, Ligtoget drog forbi. Jeg iagttog det fra Fortovet, hvor jeg havde erobret mig en Plads, et Par Timer før det kom. Først kom der en Række militære Afdelinger i fuld Galla. Derefter Ligvognen trukket af otte sorte Heste med Æresvagt omkring. Nærmest Kisten gik Kronprins Wilhelm i enlig Majestæt som Repræsentant for den syge Kejser, hvem Lægen havde forbudt at deltage i Højtideligheden. Derefter kom Side om Side Kongerne af Sachsen, Bajern og Würtemberg. Efter dem atter en stor Skare udenlandske og regerende tyske Fyrster. Ministre og Gesandter, Generaler og Admiraler, Forbundsraadets, Rigsdagens og Landdagens Medlemmer, høje Embedsmænd og Officerer — — det var som om Toget var endeløst, en Tidlang strakte det sig fra Brandenburger Tor helt ned til Slottet, og Tilskuerne stod i tætte Rækker paa begge Sider af Gaden hele Vejen, som Ligtoget passerede.

Men Billederne i Berlin skiftede hurtigt. To Dage efter var jeg med til at fejre Mindet om Revolutionen i 1848. Det var gammel hævdvunden Skik i Berlin, at de Liberale den 18. Marts valfartede til de paa Barrikaderne den 18. Marts 1848 i Berlin faldne tyske Frihedsheltes Grave. Senere havde Socialdemokraterne optaget den samme Skik. Jeg var derude, da Processionerne kom og lagde Hundrede af prægtige Kranse, de fleste med røde Sløjfer paa Gravene. Men alt gik tyst og stille af. Patrouillerende Politibetjente vaagede over, at der ikke blev holdt Taler eller forefaldt andre Demonstrationer. Baand med udfordrende Indskrifter blev straks klippet af Kransene og konfiskeret.

Demokraterne havde indkaldt til et offentligt Møde om Aftenen, hvor et Par bekendte Frihedsmænd vilde tale om Frihedskampen i 1848. Jeg deltog i Mødet. Der faldt mange skarpe Udtalelser, Barrikadeheltene blev forherligede, Magthaverne, ikke mindst Hohenzollerne, stærkt kritise-

rede. Politiet skred ind og opløste Mødet. Forsamlingen svarede med at synge Marseillaisen og raabe Leve Revolutionen! Talrige Politibetjente opdukkede i samme Øjeblik, foretog en Del Arrestationer og begyndte at drive Folk ud af Salen. Jeg fulgte Strømmen. Foran mig gik en yngre civilklædt Mand. Idet vi traadte ud paa Gaden sprang en Mand, som øjensynlig stod paa Lur efter ham, pludselig frem og hug ham med en tyk Stok eller Gummiknippel ned over Hovedet, saa han sank bevidstløs sammen ved Fødderne af mig. Politibetjentene sprang til, men Voldsmanden havde tydeligt nok Hjælpere, thi han forsvandt straks ind i Mængden og Skarerne lukkede sig tæt bag ham. Jeg maatte tænke paa Singers og Bebels Afsløringer af Politiets Hjælpekræfter. Det var aabenbart en Politispion eller „agent procovateur“, som der blev holdt Afregning med.

Der fulgte nu nogle Uger, hvor jeg fik god Tid til at se mig om i Byen, og til flittige Besøg i de righoldige Museer, som Berlin allerede den Gang havde. Min Læretid var nu snart endt. Og jeg længtes ogsaa mere og mere efter at tage alvorligt fat hjemme i Sønderjylland. Af Breve, som jeg har skrevet i disse Uger, gengiver jeg følgende Uddrag:

„Her er Liv og Røre. I en saa stor By er man midt inde i Tidens stærke Strømninger og dog Eneboer. Man har Lejlighed til at se og høre flere af Verdens betydeligste Mænd. Paa Teatrene kan man se Faust, Wilhelm Tell, Romeo og Julie og andre klassiske Dramaer. Alle Efterretninger om Verdensbegivenheder har man faa Timer eller Minutter, efter at de er passerede. I Museerne kan man vandre i Timevis mellem gamle græske Statuer eller 3000 Aar gamle ægyptiske Mumier, fordybe sig i Tanker om Fortidens Storhed og søge Trøst i Læren om Tidernes Omskiftelser.“

„Hvor er Studiet af vor egen Tid med det brogede, kraftigt pulserende Liv, som rører sig omkring os, dog interessant. I Grunden burde jeg blive her i flere Aar, men

dertil savner jeg baade Tid og Penge. Hjemstavnen kalder. Jeg har megen Arbejdslyst i denne Tid, mange Ideer og Planer, megen Vilje og Energi. Men der er Brug nok derfor hjemme i Nordslesvig. Jeg er nu ved at planlægge Arbejdet.“

„Det Afsnit af mit Liv, som jeg nu snart begynder, vil sikkert blive stormfuldt. Men jeg ønsker det ikke anderledes under de givne Forhold. Jeg tror at jeg kun gennem Brydninger udadtil i Arbejde og Virken for, hvad jeg har kært, vil kunne føle mig lykkelig.“

„Nu er mit Flakkeliv snart forbi. Om kort Tid bryder jeg op fra Berlin, og saa kommer Arbejdstiden. Gid jeg under den maa være besjælet af ædle Følelser og en staalsat Vilje, saa jeg kan gøre Gavn som en god Folkets Tjener.

Jeg afslutter nu et Tidsafsnit, som har været lykkeligt, en Læretid, som i mangt og meget har bragt mig rigt Udbytte. Meget har jeg ikke faaet udrettet hidtil. Men Træet maa blomstre, før det kan bære Frugt.

Jeg byder nu snart Berlin Farvel, men vi ses maaske igen ad Aare.“

Sidst i April rejste jeg hjem. Vinteren havde været haard. Sunde og Fjorde var endnu islagte. Al Dampskibstrafik fra Flensborg var standset. Da der endnu ikke var Jernbaneforbindelse til Sønderborg, maatte jeg tage med en Dagvogn fra Flensborg til Sundeved. Det var forlængst afgjort, at jeg vilde bosætte mig i Sønderborg, men optage et frit nationalt Arbejde over hele Nordslesvig. Faste Indtægter havde jeg ikke Udsigt til. Redaktør *Moldt* havde givet mig Tilsagn om, at han vilde honorere Artikler af mig med et Beløb af indtil 600 Mark aarlig. Rigsarkivar A. D. Jørgensen havde udset mig til Redaktør af et planlagt sønderjydske, historisk Tidsskrift „Sønderjydske Aarbøger“, som skulde fortsætte „Slesvigske Provincialefterretninger“ og derfor stillet mig et Honorar af 300 Mark aarlig i Udsigt. Endelig var jeg udset til Sekretær for den planlagte „nordslesvigske Vælgerforening“. Som Vederlag

derfor havde Gustav Johannsen stillet mig 300 Mark i Udsigt. Iøvrigt maatte jeg søge at slaa mig igennem som Korrespondent til forskellige Blade nordfor Grænsen.

Den 4. Maj 1888 holdt jeg Bryllup med *Helene Lucie Iversen* fra Ullerup, der ligesom jeg nedstammede fra en gammel anset sundevedsk Bondeslægt. Vi havde da været forlovede i seks Aar. I den Tid havde hun fulgt mig trofast, fuldstændig enig med mig om, at vi vilde stille vore Evner og Kræfter i den danske Sags Tjeneste. Hun blev mig en god Hustru, som frejdig

— „lo, naar min Baad blev krænget
og blev ej bleg under Uvejrshænget“.

Vi havde lejet Bolig højt oppe i Sønderborg lige ved en af de nedlagte Skanser med herlig Udsigt over til Dybbøl og ud over Als. Den 6. Maj kørte vi over Pontonbroen til vort nye Hjem. Alssund var da endnu opfyldt af svære, flere Meter tykke Isblokke. Men Solen skinnede mildt og varmt fra en skyfri Foraars Himmel. Lærkerne slog deres Triller. Vaaren var i Luften. Der laa en stor Arbejdsmark foran os. Og vi tog fat med frejdigt Mod.

